Štefa Jurkić

Nevidljiva kraljica

Omladinska knjižnica
Matice hrvatske

OMLADINSKA KNJIŽNICA MATICE HRVATSKE
U GODINI OBNOVE
1941 NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE 1941

KOLO I. — SVEZAK 6. — NIZ b.
UREDNIK: MIRKO JURKIĆ

ŠTEFA JURKIĆ

NEVIDLJIVA KRALJICA

POVIJESNE PRIČE IZ BOSANSKE HRVATSKE

TISAK „TIPOGRAFIJE" D. D. U ZAGREBU

ŠTEFA JURKIĆ

NEVIDLJIVA KRALJICA

POVIJESNE PRIČE IZ BOSANSKE HRVATSKE

SA TRI CRTEŽA I TRI SLIKE U BOJAMA

ZAGREB 1941

IZDANJE MATICE HRVATSKE

OMLADINSKA KNJIŽNICA MATICE HRVATSKE

Niz a. namijenjen je djeci do 11—12 godina.
Niz b. namijenjen je mladeži do 15—16 godina.

Našim mladim čitaocima preporučujemo, da najprije pažljivo pročitaju napomene iz hrvatske povijesti na stranicama 91—117, a istom onda same priče.

SLIKE I CRTEŽ NA KORICAMA IZRADIO GABRIEL JURKIĆ

Vjerenica kneza Tomislava

Uvijek je kneginja Marija, žena kneza Tomislava, bila tamo, gdje se je najmanje itko nadao. To je bilo već kod njihova prvog sastanka. Gdje bi knez Tomislav pomislio, kad je jureći u pomoć knezu Braslavu tjerao Madžare i ušao u Blatni grad, da će tamo još naći najmlađu sestru kneževu! Nitko se tome nije nadao, da će u opustjelom gradu naći još ikoga od Braslavove porodice. Teško su stradali i grad i tvrđava od čestih navala madžarskih konjanika, koji su uvijek bili suzbijeni. Dok se je tu smještala nova posada od Hrvata i saveznih Franaka, nitko ni slutio nije, da u toj tvrđavi živi jedna mlada djevojka. Istom knez Tomislav otkri kneginju, kad je pažljivo pregledavao cijelu tvrđavu Blatnoga grada.

Ispod nekog pomičnoga mosta sve je bilo obraslo gustim grmljem i povijušama, i to je zelenilo potpuno sakrivalo kućicu, koja je imala mali otvor sa rešetkama. Pristupa nije bilo ni s koje strane. Samo sretnim slučajem otkrije knez Tomislav potajni prilaz, koji je vodio iz jedne podzemne prostorije u tvrđavu, a njezina su vrata bila tako vješto sakrivena, da ih nitko nije mogao pronaći, tko nije znao za njih.

Jako se je začudio knez, kad je otkrio ta vrata i kušajući da ih otvori osjetio, da su s druge strane zabravljena.

Tu se je netko sklonio! Spustivši nato donji dio šljema izvukao je mač i njegovim drškom snažno zakucao na vrata. Nije ni čuo, kad se iznutra odjednom bez ikakva štropota pomače zasun na vratima i vrata se sa strašnom škripom otvoriše. Knez Tomislav upravo ustukne natrag od iznenađenja, kad pred sobom ugleda visoku djevojku u plemićkom odijelu bez ikakva straha na licu.

— Uniđite unutra! — progovori djevojka nekako rastreseno, ali pozorno motreći viteza u oklopu. Po svemu se činilo, kano da je pometena u važnom poslu. — Upravo sam razmišljala, jer znam, kako ste protjerali Madžare, da li će itko pronaći moje skrovište, ili bi trebalo da sama izađem i pogledam, kako je sada u tvrđavi.

Dotle knez Tomislav podiže opet donji dio šljema i onda se pokloni pred djevojkom:

— Ja sam knez Tomislav.

— Slutila sam. Brat vas je često spominjao. Ja sam Marija, sestra kneza Braslava.

— Kneza Braslava nigdje nisam mogao pronaći, a ni njegova brata ni gospođe kneginje majke.

— Brat Braslav je sigurno poginuo negdje u borbi, a brat Fridrik mi je iza prve navale rekao, da on ovo ne može izdržati i da će otići u samostan Fuldu k Benediktincima. A majka naša... ona je pošla odmah, čim su izbile prve vijesti o provali madžarskih konjanika. Htjela je silom da i ja krenem s njome, ali ja nisam htjela, nisam mogla.

— A da su vas pronašli madžarski konjanici... što onda? — I knez Tomislav ogleda se sada po ovoj prostoriji, gdje je bilo svega i svačega, ali u potpunom redu: smotaka pergamene, lijepog oružja i raznih krzna. Bilo je tu i

neko čudnovato glazbalo, a u jednom kutu i potpuno pravo ognjište i pokraj njega naslagana velika hrpa bukovih cjepanica.

— Ne — ne, madžarski me konjanici ne bi našli, iako ste me vi otkrili. A kako je to dobro bilo, što sam ja polagano sve sabirala i spremala kao krtica. Uvijek sam voljela tišinu i osamu. Još pokojni naš otac ispunio mi je želju i sagradio ovu kućicu ispod mosta, za koju kasnije nije nitko znao. Tu sam provodila mnoge sate i tu mi je bilo najljepše. Do prvog upada Madžara ni majka nije znala za ovo moje skrovište. A kako je to dobro bilo! Tu je bilo moje zaklonište, i nitko me dosad nije pronašao do vas. — Kod ovih riječi rumen obuze djevojačko lice i ona sagnu glavu.

— A da je mjesto mene upao u ovo vaše zaklonište knez Arpad? — ponovno podsjeti knez Tomislav na pogibelj, u kojoj je ona živjela, i pogleda joj pravo u lice. Djevojka podiže nato pogled i steže obrve tako, da se među njima pojavi dubok zarez.

— Mislim... da bih ja to osjetila i vrata se ne bi otvorila.

— Mislite? — odvrati Tomislav. — Vi uopće kao da mnogo mislite.

— Pa što je od toga ljepše? — odgovori djevojka i poče pozorno motriti crte njegova lica.

— A ja bih mnogo dao, kada bi netko htio i mogao misliti za mene. Meni ne dotječe za to vremena.

Razgovor se svrši time, da je kneginja Marija pristala, da će ona misliti za kneza Tomislava, a on će joj se u svemu povjeravati. I knez Tomislav izvede kneginju Mariju iz njezina zakloništa u Blatnome gradu kao svoju vjerenicu.

Polazak na Duvanjsko polje

Kneginja je Marija s toliko mudrosti i tako dobro mislila za Tomislava, da ga je privela kraljevskom prijestolju.

Ne lukavošću, ne himbom, ni prijevarom, ni nasiljem, nego mudrim postupkom i hrabrim držanjem privukao je Tomislav sve k sebi i volja njegova ujedinjenog naroda hoće sada da mu stavi i krunu na glavu. Sve je već spravno: na Duvanjsko polje kreću bani i knezovi, župani i kastelani, biskupi i redovnici i slobodni narod, da vide okrunjena svoga kralja.

Kraljeva pratnja — skupljena pred kraljevskim utvrđenim dvorom — nestrpljivo je čekala na polazak. A kralj traži opet svoju kraljicu, koju je jedva našao u pokrajnoj jednoj prostoriji pred velikom drvenom škrinjom, u kojoj je sve iskrenula i isprevrtala i još uvijek usplahirena nešto tražila.

— Marijo, pratnja čeka, vrijeme je polasku. Hodi da me ispratiš.

Prevrnuvši još i posljednju naslagu smotanih stvari u škrinji, usklikne ona radosno i uspravi se.

— Slava Bogu, tu je. Nisam htjela, da odeš bez ovoga! — reče, ustade i približi mu se. Ostala je posve vitka i mladenačka, kako je bila i na dan, kad ju je našao u skrovištu pod mostom. I na licu joj je sjala ona ista milina mladosti, iako su joj čelo već bili ispisali nabori. To su bile njezine misli u samoći i tišini.

— Šta mi to darivaš za put, umjesto da mi se priključiš? — U glasu još neokrunjenog kralja Tomislava zvučao je mali prijekor.

— Pogledaj me bolje, ako me još dobro ne poznaješ, i reci, što bi ti sa mnom među onolikim mnoštvom? Neka te ne mori briga, nitko ne će pitati za mene. Svi već znadu, da je žena kralja Tomislava nevidljiva. Nevidljiva od prvog dana. A sada gledaj, čim ću te darivati. Ovu dragocjenu kutiju poslao mi je brat Fridrik iz Fulde. Dragocjena je zato, jer su u njoj moći jednoga od triju kraljeva, koji su išli u Betlehem.

Tomislav se smiješio:

— Moguće. Kada ti u to vjeruješ, nosit ću sa sobom. Samo bih volio znati, koji će me to pratiti, Melkior ili Gašpar ili Baltazar.

— Tomislave, s tim se ne smiješ šaliti. Ali ja znam, da zlo ne misliš... Raduje se moje srce, kako se samo raduje...! — šaptala je, dok mu je malu zlatnu kutijicu spremala u skriveni duboki džep u gornjem odijelu od teške modre svile. Onda se zamislila i nastavila:

— Kad ti biskup bude stavljao krunu na glavu, onda se sjeti, Tomislave, da njezin vijenac znači krug, koji sve u sebi zatvara. Moraš osjetiti, da si preuzeo na brigu mnogo duša i mnogo, mnogo života i da ćeš jednom odgovarati za njih.

— Meni je to stalno pred očima, Marijo, a kada mi bude kruna na glavi, mislit ću na tebe, ti moja neokrunjena kraljice — odgovori Tomislav i poljubi njezino misaono čelo.

— Pođi sada u miru Božjem, da te dulje ne čekaju — reče ona smiješeći se.

— A što ću ja tebi donijeti na uspomenu tih velikih dana?

Kneginja se malo zamisli.

— Onda čuj, Tomislave, što bih ja željela da mi doneseš. Sve one, koji budu pitali za mene, dovest ćeš sa sobom.

— Marijo! Govoriš li ozbiljno? Kako ću ti dovesti sve one, koji će pitati za tebe? Pa kuda bismo ih ovdje smjestili?

Kneginja spusti malo trepavice, smiješeći se kutom usana.

— Može biti da ih i ne će toliko biti. Vidjet ćeš. Samo ne zaboravi tu moju jedinu želju.

I buduća kraljica isprati svoga kralja Tomislava, a kad je opet bila sama, ne dođe joj ni najmanja pomisao, da je mogla sada blistati visoko uzdignuta i ogrnuta plaštem moći i slave.

Četiri kraljičina poklonika

Za velikim krunidbenim svečanostima slijedili su dani ozbiljnog rada, što ga nalagahu nove kraljevske dužnosti. Lijepo ljetno vrijeme omogućilo je skupljenom narodu i dulji boravak na Duvanjskom polju, i kralj je Tomislav neumorno rješavao prijepore, uređivao i darivao, nagrađivao zaslužne i odlikovao hrabre i poštene. U tom kraljevskom poslu skoro bi zaboravio želju svoje kraljice, da ga na to nije podsjetio stari pustinjak. Taj bradati čovjek samo je zamolio pred kraljevskim šatorom, da ga puste da se kralju pokloni. Uveli su ga.

— Kralju naš! A gdje je kraljica? — reče pustinjak i ogleda se naokolo.

Kralj se Tomislav prene i široko pogleda pustinjaka.

— Zašto pitaš za kraljicu?

— Mnogo sam toga vidio i proživio, prije nego se povukoh u pustinju, svijetli kralju. I gdje god sam sreo mudrost i veličinu i jakost i ustrajnost, znao sam, da negdje živi i diše njezina čuvarica.

Kralj se nasmiješi i okrene se dvorskome županu.

— Ovaj pustinjak će poći sa mnom, kada krenemo kraljici! — reče i pustinjaku mirno zapovjedi: — Zasad se ne ćeš vratiti u svoju samoću. Moram te odvesti kraljici.

Pustinjak se sagne i poljubi rub kraljeva plašta, a onda ga odvedoše u drugi dio šatora, da mognu kralju prići i ostali, koji su čekali.

Ali kralj Tomislav dade uto znak rukom, da još ne puštaju nikoga, i spusti na čas glavu među dlane. Pred njegovim očima javljalo se opet sve ono mnoštvo, što se je bilo izredalo, otkada stiže na Duvanjsko polje: muškarci svake časti i imena, žene plemkinje, bogato odjevene i urešene prema ugledu i imanju muževa, crkveni dostojanstvenici...

...I nitko od njih nije zapitao za kraljicu! Zašto?... Da!... Plemenite gospođe bile su sretne, što ovdje nema one, koja bi ih sada sve nadvisivala i kojoj bi se morale klanjati. A drugi? Jednostavno su zaboravili, jer je svaki mislio na sebe, na svoje mjesto, na svoje pravo, na svoj ugled... Ili možda hrvatsko kraljevstvo treba nevidljivu kraljicu?... Onda kralj podiže glavu i dade znak:

— Tako, sada neka pristupe — reče i mudrim, mirnim okom zagleda se prema ulazu u šator.

Zaredaše opet mnogi, dok se na ulazu nije pojavila neka stara žena, vodeći za ruku maloga dječačića. Ona mu je bila baka, a bili su progonjeni od okrutne rodbine i tražili su kraljevsku zaštitu i pravdu. Cijelo je vrijeme dječačić gle-

dao u kraljevsku krunu, a onda je očima tražio nešto oko kralja.

— A gdje je kraljica? — odjednom će dječačić zvonkim glasom, da su ga svi čuli.

— Vidi, vidi, a što ti to pitaš, mališane? Odakle ti znadeš za kraljicu?

— Pa moja baka uvijek priča: Bili su jednom kralj i kraljica.

— A bi li ti želio vidjeti i kraljicu?

— Bih — i još kako bih!

Kralj šapne dvorskome, da baku i unuka zadrže pokraj šatora i da se za njih pobrinu.

— Dosad dvojica. Bože moj, pa ipak ne ću Mariji doći bez društva — pomisli kralj, a uto uz smijeh i usklike provali u šator krupna ljudeskara, prašna i blatna kao poslije dugog i napornog puta. Lice pridošlice plemenitih crta sjalo je od unutarnjega veselja.

— Kralju moj! Tomislave, junače! Tko je vredniji za kralja od tebe! A tko bi bio rekao onda... sjećaš li se još?

Kralj se sada hitro podiže sa sjedala i raširenih ruku dočeka nadošlu ljudeskaru.

— Gojslave, moj župane! Dobro mi došao, brate i druže iz onih teških dana! Nisam mislio, da ćemo se još živi sresti.

— Umalo da i nisam zaglavio. Vidiš me, koliki sam, pa znaš, kako mi je bilo, dok sam se dovaljao sa onih mojih vrleti do ovog krasnog polja, po kom ne znam ni hodati. Nije to za mene tako lako. Ali na mojim strmenima sam i sad kao koza... Sjeti se samo, kad su provalili preko Drine Bugari, kako sam vas proveo kroz one klance i gudure pravo njima za leđa!

— Da živim vjekove, toga ću se uvijek sjećati, Gojslave. Ti si mi najviše pomogao, da je došlo i do one najljepše pobjede ispod Gvozda. Zadužio si nas sve, i sad ću ti se moći odužiti.

Župan Gojslav ne odvrati ništa, nego se radoznalo zagleda oko sebe.

— A gdje ti je kraljica? Cijelim dugim putem sam se veselio, što ću vidjeti kraljicu, tvoju ženu, jer znadem, na kakvu se ženu tko namjeri, onakva mu je kob, a ti si se morao namjeriti na vilu.

— Pa ćeš je vidjeti, Gojslave. Tebi je znano, da vile ne vole izlaziti pred svijet i pokazivati se svakome, kao i vilenjaci, kao što si ti. Nego... pridruži se sada dvorskoj gospodi, dok se ovdje budu svršavali još neki poslovi, a onda ćemo nas dvojica sve raspresti.

— Nastavi li se i dalje ovako, još će se Marija iznenaditi — pomisli kralj Tomislav, dok je župana Gojslava jedan dvorski pratio iz šatora. Ali ni toga dana ni slijedećega nitko više ne upita za kraljicu. Tek tri dana iza toga, kad se je kralj već spremao za odlazak, jave mu, da još neka žena želi doći pred kralja.

— Primi je, milostivi kralju, to je Stošija, koja stanuje na izvoru Kupe. Ona vidi i prošlost i budućnost, i njoj je mnogo toga znano, što drugome nije — šapnu kralju njegov župan štitonoša. I ušla je u šator žena srednjih godina, neobično pronicavog, mirnog pogleda. Bila bi i lijepa, da joj nisu ostali u licu tragovi od crnih ospica. Glava joj je bila sva uvijena u bijeli platneni rubac, a visoko košćato tijelo obučeno u žuto-bijelu haljinu od domaćeg sukna sa pojasom od kože.

Prišavši bliže kraljevskom sjedalu duboko se pokloni kralju, a onda poče razmotavati nešto, što je bilo dobro zauzlano u bijelo laneno platno. Čim je razmotala platno, svi ostadoše zapanjeni. U njezinim rukama zaljeska se prekrasna kruna. Nježni vijenac od čistoga zlata bio je ukrašen draguljima u svim odsjevima boja, a veliki biseri ublaživali su svojim srebrnastim sjajem blijesak dragoga kamenja.

— Ovo je kruna za našu kraljicu! — prozbori žena tako divnim dubokim glasom, da je kralj skoro rekao: Govori dalje!... A žena, kao da je odmah pročitala kraljevu misao, nastavi: — Kralju naš, ja sve znadem. Znam, kako si je našao, znam, da je mudra i da te je vjerno vodila svojim mudrim savjetom. Ona je zaslužila da nosi ovu krunu. I žena pruži kralju dragocjeni predmet, a kralj ustukne pred njom.

— Ta sjajna kraljevska kruna, odakle ti, ženo?

— Nek ti bude znano. Ovo vjeruj, jer ni ja ne znam druge istine. Prije tvoje krunidbe čula sam nekoliko puta tajanstven glas u snu: Traži krunu za kraljicu! Kad sam upitala: Gdje?, glas mi je odgovorio: U pećini nedaleko tvoga doma naći ćeš ljudskih kostiju. Kopaj ispod njih, pa ćeš naći i krunu. O, koliko je bilo truda i posla, koliko muke! Ali ja nisam gubila vjere u onaj glas. Znala sam, da je ona tu. I jednoga dana u priličnoj dubljini napokon sam je našla. Bila je spremljena u bakrenoj škrinji. Kome je pripadala? Jesu li je još rimske legije otele kakvoj gotskoj kneginji, ili su je barbarske čete nosile sobom iz Italije, toga ne mogu proniknuti. Vjerujem, da mi je otkriše dobri dusi i da je morala opet na svijetlo, da resi čelo plemenite žene. Primi je mirno, kralju moj!

Pod dojmom glasa, koji je punio cijeli prostor umilnom glazbom, kralj se nasmiješi, ali još nije primio krune u ruke.

— Poći ćeš sa mnom kraljici, da čuje tvoj glas. A krunu ćeš joj ti sama ponijeti.

Visokoj se ženi ovlažiše oči.

— Nisam dostojna da idem kraljici, ali ako je to tvoja želja i zapovijed, veliki naš kralju, poći ću!

Kod kraljice

I pred onom, kojoj je glavu već resila Stošijina čudnovata kruna, pred prvom kraljicom Hrvata, stajali su sada mali dječak i proročica Stošija, župan Gojslav i stari pustinjak.

— To su oni, koji su pitali za tebe — progovori kralj, kao da se ispričava, držeći ruku na Marijinu ramenu.

— Pa to je sav tvoj narod, Tomislave! Dijete, mudra i zrela žena, jaki muž i starac. Još bi trebalo da tu stoje mladić i djevojka. Ali njihova kraljica je sada ljubav, i zasad ne poznaju druge kraljice. Veći je tvoj dar, Tomislave, nego i slutiš. *Narod* je tvoj k meni poslao svoje izaslanike, a *svijet* u tvojoj državi od danas je do sutra, mijenja lice i okreće se prema vjetru. Nije li tako, *Narode* moj?

— Tako je, mudra kraljice! — odvratiše u isti mah proročica Stošija i župan Gojslav i stari pustinjak, a mali je dječak šaptao poluglasno, ne skidajući pogleda sa onih dviju kruna:

— . . . Bili su jednom kralj i kraljica . . .

Najprije su se među sobom smijali. I još kako su se smijali onaj dan, kad je drug im Miroslav odjednom postao kralj. Tepac, pa kralj! Još je jučer s njima zbijao šale, kladio se i izvodio kojekakve tepčarije[1], a danas eto moraju se pred njim klanjati i njemu služiti. Ali to mora s njima i njegov rođeni brat Mihajlo Krešimir. I to im je bilo smiješno, kad bi tepčija[2] Boleslav, koji bi svakoga ponedjeljka ujutro određivao za taj tjedan službe svim tepcima na dvoru hrvatskoga kralja, sada rekao:

— Kraljević Mihajlo Krešimir ovoga će tjedna poslužiti kod stola našega uzvišenoga kralja Miroslava.

A kralj Miroslav je bio mnogo niži rastom i slabiji od svog brata Krešimira.

U početku se je Krešimir skupa s njima smijao. Prenisko bi se poklonio, kad bi malom kralju, svom bratu Miroslavu, pružao pečenje. A smijao se je i mladi kralj namigujući tepcima i kao od šale rekao bi bratu:

---

[1] U srednjem vijeku u doba hrvatskih kraljeva dolazili su sinovi uglednih plemića u kraljev dvor, te su se tu uzgajali služeći kralja i kraljicu i prateći kralja ili ugledne dvorane na putu i u lovu. Takvi dječaci u dvoru zvali su se od 7. do 14. godine tepci(paževi).

[2] tepčija je bio plemić dvoranin, koji je nadzirao tepce.

— Kraljeviću Krešimire, pečenje se drži malo niže, kada se nudi, mene već ruke zabolješe, pružajući ih tako visoko za zdjelom.

Bilo je to vrlo zabavno, ali najzabavnija od sviju bila je mala Jelena od Madijevaca iz Zadra, kojoj su na stolac, na kojemu je sjedila, morali postaviti još i dva jastučića, da dosegne stol, a koja se je držala ozbiljno i gospodski kao prava mala kraljica.

I ona je kao i svi drugi znala za ono proročanstvo stare proročice Agape kod njezina rođenja. Kad su staru Agapu pitali, koje ime da nadjenu djevojčici, stara žena spustila je očne kapke i proročanskim glasom izgovorila: »... vidim ... komadiće ... kamene ploče ... nadgrobne ploče ... jedva se može čitati ... *Helena* ... *uxor* ... *regi** ... To znači kraljica... kraljica!«

I stara Agapa pala je nato na koljena pred kneževskim djetetom. Dijete su nazvali Helena, a čim je malo poodrasla, poslali su je na dvor hrvatskoga kralja, gdje su je zvali Jelena. Sjedila je kod stola do gospođe majke, udovice pokojnoga kralja Krešimira prvog, i već se smatrala zaručnicom mladog Miroslava. Kad god bi koji od tepaca zaboravio, da treba iskazivati dolično poštovanje prema mladome kralju, mala bi ga upravo ošinula pogledom tamnih očiju i prpošno bi stisnula mala usta.

* U Solinu kod Splita nađen je grobni natpis hrvatske kraljice Jelene, u latinskom jeziku iz god. 976. Tu piše, da je ona »uxor regi« (žena kraljeva). To je kralj Mihajlo Krešimir. Kako glasi cijeli natpis, može se vidjeti u napomenama iz hrvatske povijesti na kraju ove knjige.

Kraljević Krešimir često je dražio Jelenu. Kad bi je vidio kako u dugoj ukočenoj suknji do poda ide pred njim hodnikom, uspravna s uzdignutom glavicom, tiho bi pošao za njom, praveći korake kao i ona, oponašajući je u svemu, a tepci su naravno virili sa svih strana. Kad bi se začuo njihov glasan smijeh, onda bi se mala Jelena okrenula, sva bi se zažarila i zamahnula bi svojom malom ručicom po zraku.

— Stidi se, stidi se sto puta! Kad budem kraljica, bacit ću te u tamnicu.

— O, o — vidi kraljice, vidi kraljice! — tepci bi je okružili sa svih strana i ne bi joj dali da umakne. Ona bi se zažarila od ljutine i pokušala da se progura između njihovih nogu, a nato bi se tepci još čvršće stisli, da ona ne mogne proći. Srdita i nemoćna sjela bi onda na ploče trijema i zaplakala, a odlučni Krešimir još bi dodao:

— Sad me poljubi u ruku, pa ću te pustiti.

To nije išlo tako jednostavno i tepci bi postali nestrpljivi. Krešimir joj je neprestano metao svoju ruku na usta, dok konačno ne bi mala pritisnula na nju svoje tople pune male usne i spustila nešto kao poljubac. Tek onda bi se tepci rastavili, pa bi se duboko poklonili i rekli ozbiljno:

— Izvolite proći, naša kraljice!

Onda bi ona uhvatila svoju dugu suknju od ukočene svile i poletjela bi trijemom, zaboravljajući sav svoj ugled.

I tepci na dvoru unuka velikog kralja Tomislava zagluživali su u smijehu i u ovakvim šalama brige svojih otaca, koji su ih možda samo zato i poslali na dvor, da ne gledaju propast i sramotu i teška poniženja, koja im je donijela tuđinska prevlast. Juranova je oca zarobio Mlečanin, srpski je

knez Časlav ugrabio zemlju Dragomirovu djedu, slavnom Viševiću, Bugari su vladali djedovinom Sermonovom, a nad svima se uzdiglo žezlo moćnog Bizanta[1].

Ali to su bile sjene prošlosti i budućnosti, a sada su tepci bezbrižni dječaci, koji slušaju samo zapovijedi tepčije Boleslava, ne brinući se ni za jelo ni za odijelo, ni gdje će leći ni kako će ustati. Često se koji od njih i smrkne, zapadne li ga neugodna kakva služba, ili ga snađe nepravedna optužba. Takve nepravedne optužbe skoro su uvijek dolazile od onog krupnog bana Pribine. Zato je ban Pribina bio tepcima najmrži čovjek na dvoru. Svi bi izmicali, kad bi trebali nešto banu dojaviti ili ga kamo pratiti.

Zato su se svi tepci i začudili, kad se je od nekog vremena uvijek javljao Krešimir, čim bi trebalo ići banu Pribini. Radi toga počeše tepci nekako sumnjivo gledati na Krešimira i dođe kao samo od sebe, da nisu više imali prema njemu povjerenja. Prestade zajednički smijeh i radost, a Krešimir je često s banom bio po više dana na putu.

I kralj Miroslav je često sada izbivao, a kada je i bio u dvoru, nije uvijek dolazio na zajedničko blagovanje. Lakovjerni Sermon, koji se je Krešimiru činio najbezazleniji od svih tepaca i koga bi jedinoga poveo katkada na svoja putovanja s banom, odgovarao je na pitanja svojih drugova:

— Kažu mi, da ban i kraljević kupe vojsku, a to znači, da neprijatelj hoće navaliti na našega kralja.

---

1 Bizant-Carigrad. U Bizantu je bila u srednjem vijeku prijestolnica bizantskoga (grčkoga) carstva.

— Budalo! — rekli bi tepci, ali su ga dalje ispitivali i štošta bi od njega doznali, a to bi kasnije među sobom raspravljali i koješta zaključivali.

Ali jednoga dana bane Sermon među njih, upravo kad su imali takav jedan tajni sastanak u sjevernoj kuli dvora, i oštro i odrješito reče:

— Čuo sam... eto... danas... gdje ban Pribina veli Krešimiru: »Po starom hrvatskom običaju treba Miroslav da s tobom podijeli kraljevstvo. Ti si isto tako kralj kao i on.« I ne ću, evo moje časne riječi, ne ću više s njima, pa bilo što bilo.

— Tako je, Sermone, i mi tako mislimo. Ali što ćemo sada?

— Evo šta! Sve ćemo reći našem vojvodi Boleslavu! — I naprijed istupi Godimir od plemena Svačića, najstariji među tepcima i najbolji na maču.

— Pravo imaš, Godimire, najbolje, da sve kažemo našem tepčiji.

Najmlađi tepac, crnooki Zdislav, unuk nekakvog lutajućeg viteza, koji je poginuo u vojni na Madžare, pa je njegov otac ostao u službi hrvatskih vladara, najviše se snuždi i zabrine.

— Vidim ja, da se nešto sprema i da je svemu kraj ... svemu ... i smijehu i šalama i veselju. Ti nesretni kraljevi! Ni za što ne bih bio kralj!

On se je naime najradije smijao i bio uvijek spreman na svaku šalu i tepčariju.

Uto zatrubi glas roga, tako tužno, kao da potvrđuje kobno naslućivanje maloga Zdislava, da je uistinu kraj i smijehu i veselju.

U dvor su unosili mrtvoga kralja Miroslava sa velikom ranom na prsima.

Kad se tepci skupiše oko nosila, pričini im se, da im se smiješi i da namiguje onim jednim poluotvorenim okom. Na njegovu dječačkom licu, koje je još bilo posve glatko, ne bijaše više ni traga kraljevskog dostojanstva. Bio je to opet njihov drug, tepac kao i oni, samo mrtav i nepomičan. I oni su zaplakali. Plakali su gorko, ne dajući od sebe glasa i krijući suze.

Tepci dobiše odijela od crnoga baršuna. Morali su se izmjenjivati oko odra kralja Miroslava. Sad su već znali, da je Miroslav poginuo u boju od ruke bana Pribine, a i to, da je bio na čelu u borbi sa protivnicima, koje je vodio taj isti mrki ban Pribina. Bana su svi optuživali, što je podbadao kraljevića Krešimira, da od brata traži diobu kraljevstva, i mladoga kralja izazvao na borbu, u kojoj je našao smrt.

Kad je došao red na Sermona, da i on straži kod odra, odvratio je odrezano:

— Ne ću!

— Kako ne ćeš? Sad je tvoj red! — rekao mu je mali Zdislav, koji se je toliko naplakao, da mu je nos nabrekao i pocrvenio.

— Ne ću, pa ne ću! — tvrdoglavi Sermon izgura Zdislava na vrata.

U taj čas naiđe kraj vrata vojvoda Boleslav i Zdislav mu kaza sve po istini:

— Sermon ne će na stražu, a sad je njegov red.

Pozvan na odgovornost Sermon se uspravi pred vojvodom i odade počast, a onda će glasno:

— Dobro, ići ću na stražu, ali čim se dovrši ukop kralja Miroslava, dulje ni jednoga časa ne ću ostati ovdje.

— O tom kasnije, a sada pođi na svoje mjesto! — naredi vojvoda i pođe dalje.

Dok je Sermon stražio kod odra, iznenada se pojavi u kapelici Miroslavova majka sa malom Jelenom, a za njima uđoše (Sermon nije vjerovao svojim očima) Mihajlo Krešimir i ban Pribina.

Svi se tepci zagledaše u malu Jelenu i svi su strahovali, da ne učini sada štogod smiješno, pa da ne bi oni u svojoj tuzi prasnuli u smijeh.

Kako je Jelena bila malena, nije mogla ništa vidjeti, koliko se je god izdizala na vrške svojih cipelica. To je primijetio Krešimir, privukao oprezno iz kuta stolac i podignuo na stolac Jelenu. Mala se jedan čas zagleda u lice mrtvoga kralja, onda jednim prstićem obriše nevidljive suze iz jednog oka i okrene se prema Krešimiru, da je opet spusti dolje. Kad ju je spustio, ona mu se duboko pokloni, a onda prihvati Krešimirovu ruku i poljubi je.

Sad se tepci jedva suzdržaše, da ne prasnu u smijeh. Još su im oči bile zalivene suzama. Onda su shvatili: Sada je Krešimir kralj, i Jelena je učinila, kako je trebalo. Ali, da su se nasmijali, bilo bi strašno, nečuveno, tu u svetoj kapelici, kraj mrtvoga kralja, gdje je sve tužno, jer gospođa majka tako gorko plače nad starijim sinom.

Sermon je to sve ispod oka gledao i sam je sebi šaptao:

— Nikada i ništa ne ću više vjerovati ni velikašima ni ženama.

Na svoju nesreću on je to kasnije potpuno zaboravio. Sreća će mu poslužiti, te će vladati kao ban u svojoj djedovini, ravnome Srijemu. Pouzdavajući se potpuno u svoju snagu lakovjerno će povjerovati lukavome Grku i doći će na ročište na Savu. Grk će mu sjuriti kratki mač u rebra, i Sermon će pasti mrtav i ne će više vidjeti, kako mu žena prodaje Srijem grčkome caru.

Teški Sermonov udes kao da je naslućivao tepčija Boleslav, koji je bio pristupio k odru. Sa onog blijedog, ukočenog, a još skoro djetinjeg kraljeva obličja svrati mu se pogled na Sermonovo čvrsto, zdravo i rumeno lice. Pomislio je, da je i ovaj kraljevski dječak, pokojnik, bio vedar, zdrav i veseo, dok je kao tepac bio u njegovoj družbi.

I vojvoda Boleslav uzdahne duboko:

— Šteta je, što i tepci moraju postati odrasli ljudi.

Bosna je tekla mirno i odmjereno, kano da ne žuri, a pratio ju i vjerno uz nju vijugao bijeli drum, čist i uvijek kao sapran. Sitni njegov kameni pijesak brzo bi popio kišnicu, a nije stvarao prašine. I u ljetnim danima, kada dulje ne bi bilo kiše, jedva bi konjsko kopito na njemu podiglo malo prašine.

Gospodin ban Kulin, jašući na visokome vranu konju upravo je latinski tumačio svome drugu na desno dobra svojstva drumova svoje banovine, kada kod Lašve zaokrenuše, napuštajući tok rijeke Bosne, i krenuše uz tok vodom obilate, ali manje rijeke Lašve.

— Skoro su svi moji drumovi ovakvi — s ponosom je govorio ban, pritežući malo uzde svoga krasnoga vranca i gledajući mirno i vedro preda se. Kako je bilo toplo, a on je bio podigao šljem, vidjelo mu se lice krupnih kostiju, savinutog nosa i izbočene brade, Sasvim modre oči ležale su mu duboko u očnim šupljinama i stajale dosta nablizu, kao da uvijek gledaju u jedan cilj.

— A ima li gdje još tragova starih rimskih cesta, svijetli gospodine bane? — upita sada stariji muž, koji je pokraj njega jahao desno na zelenkastom konju, a kojega je odijelo odavalo crkvenog dostojanstvenika.

— O tom će vas odmah izvijestiti moj učeni livanjski knez Mihovil. On je otkrio mnogo kamenova sa latinskim napisima i drugih rimskih tragova u svom kraju. Vojvoda Mihovile, dođite bliže i izvijestite moga preuzvišenoga gosta o vašim našašćima.

Papinski poslanik Ivan de Casamaris ljubezno se obrati vojvodi Mihovilu i već su domalo bili u najdubljem razgovoru.

Ban Kulin zaveze se uto u vedre i spokojne misli. Pa ni sam ne bi vjerovao, da će mu sve tako poći za rukom. Nije očekivao, da će mu se ovako složno odazvati svi patarenski prvaci i udovoljiti svima željama papinog poslanika. Tim je eto osujetio sve namjere kralja Emerika, da se pod izlikom nekakve križarske vojne na krivovjernike domogne njegove lijepe i sretne banovine.

Jedina njegova sestra, udovica humskoga kneza, nezadovoljna je ostavila njegov dvor, i do danas on još ne zna, kuda se je sklonila. Ta sestrina tvrdoglavost nije ga smetala, da radosna srca prati sada papinog poslanika, i pratit će ga tako sve do Kupreškog polja, a livanjski knez dalje do Splita.

Znade ban Kulin, da je prošla rodna i bogata godina mnogo doprinijela ovom popuštanju njegovih podanika, a kako je Bog dao i ovu godinu plodnu i preplodnu, ne će se u njima rađati nikakve crne i buntovne misli. Svakako mu je Bog na pomoći i sveta Bogorodica, pa će se trebati i nebu nekako odužiti.

Upravo kad je bio u tim mislima, banovo oštro oko zapazi u maloj daljini tik uz drum na rubu bukove šume nekakvu žarko crvenu mrlju. Što bi to moglo biti? Ban osjeti

nevoljko čuvstvo i najradije bi bio kuda skrenuo, da je mogao.

Uto povika netko iz pratnje:

— Eno Maljine kabanice!

Ban se kod tog povika smrknu, a oko mu nije ispuštalo iz vida crvenu mrlju, dok je zubima skoro nečujno škripao. I taj je šumski odmetnik morao tu prostrti svoju kabanicu, upravo tu uz drum, kao da je znao, da će ban ovuda proći, pa da mu se naruga.

U većim i zamašnijim brigama bio je posve zaboravio ovog odmetnika ispod Malovana, koji samo što prostre svoju crvenu kabanicu gdjegod na put i ubire porez. A čudno, dosad se nitko nije usudio proći pokraj kabanice, a da na nju ništa ne baci.

Svijestan te nemile prilike i stideći se pred tako uglednom pratnjom ban stisne zube, u nadi, da će pratnja proći, a da i ne primijeti odmetnikove kabanice. Okrene zato glavu na drugu stranu, zahvaljujući Bogu, što je papin poslanik pitao za rimske ceste i što se je odmah tu desio knez Mihovil, da ga sasvim zaokupi. I uistinu ni jedan ni drugi nije zamijetio kabanice.

Ban Kulin bio je sav sretan, kad njegov izoštreni sluh opazi, a da se nije okretao, zastajanje i nemir u pratnji iza njih, a onda jasno začuje, kako zveckaju novci i kako udaraju o sukno na tvrdoj zemlji. U njemu nastane kratka borba i kao uvijek pobijedi u Kulina bana nepokolebljiva vjera u njegovu dobru zvijezdu, kad se radi o pravednim stvarima. On propusti naprijed Ivana de Casamarisa i kneza Mihovila, a onda naglo okrene svoga vranca i suoči se sa svojim ljudima, koji u neprilici zaustaviše konje.

— S konja! Svak neka pokupi svoj novac! — zapovjedi ban, a nato odjaši do kabanice i zaustavi pokraj nje konja.

— Ti si sigurno najviše dao, Vukmire. Široke si uvijek ruke, a strah ti još viri iz očiju. Ne boj se, tu sam ja na braniku.

Uto sjaši polagano s konja još mlad čovjek, sjajno odjeven, i uputi se sporim i nesigurnim korakom prema crvenoj kabanici.

Upravo kad se je prignuo, da s kabanice opet podigne svoj zlatnik, zazuji iz šume strjelica i zabode mu se u ruku. Ustravljen zajaukne i poklekne na kabanicu, dok drugi pritrčaše, da mu izvade strjelicu. Te povike začuše i prednji jahači, pa su i oni zastali i okrenuli konje.

Kulin ban pocrveni od srdžbe i jada i glasno povika u šumu:

— Bio ti ne znam tko, hajdučijo jedna, Kulin ban ti zapovijeda! Izlazi iz šume i to odmah i diži svoju kabanicu!

Nastade šutnja. Čulo se, kako teče Lašva i kako cvrkuću ptice.

Kulin ban podiže sada glas i ponovno poviče:

— Čuj moju posljednju riječ, još je vrijeme! Ja dižem ruku i dok je spustim, izlazi iz skrovišta pred moje oči!

I ban podiže lijevu ruku.

Koliko god su svi vjerovali u veliku moć Kulinove osobe i glasa, isto su toliko bili uvjereni, da odmetnik Maljo raspolaže nevidljivim silama.

Ali čim je ban spustio ruku, na golemo iznenađenje sviju začuje se šušanj. Iz bukove šume bližio se laganim korakom neobično visok i krupan čovjek, sav plav sa dugim plavim

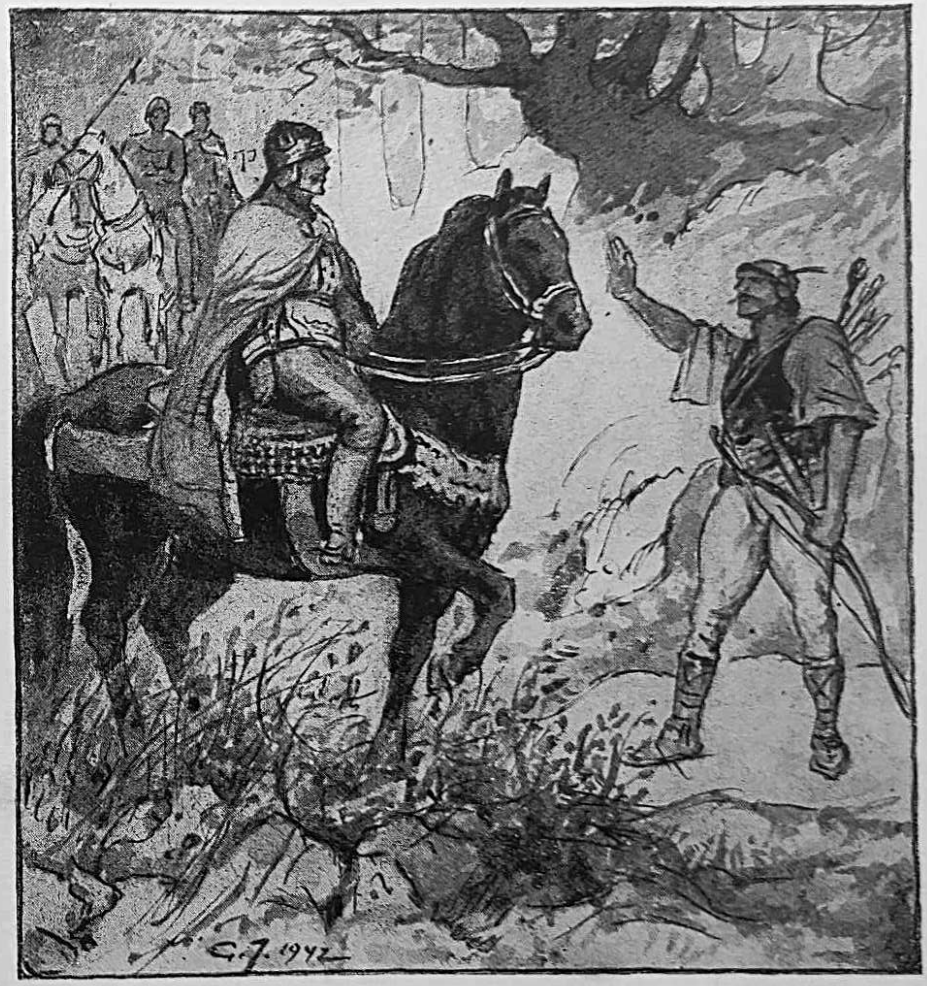

brcima. Nitko od njih nije nikada vidio odmetnika Malju, pa su se sada svi pitali, je li to uistinu on. Ljudeskara se približi banu na konju, a onda stane, upre pogled u Kulina i pruži dugu, jaku ruku kao na pozdrav.

— Dobro mi došao, svijetli bane! Mislio sam, da je cijela ova naša zemlja puna kukavica, kao što je ovaj ovdje.

I ljudeskara pokaza na plemenitog gospodina Vukmira.

Sva se pratnja nasmije, samo papin poslanik nije pravo shvaćao, što se to događa, dok mu nije protumačio knez Mihovil.

Ban se nije smijao, samo je ozbiljno motrio toga velikog čovjeka, gledajući mu ravno u oči.

— I ti si glavom onaj Maljo ispod Malovana? Kako ti je pravo ime?

— Otac me je zvao Kurjakom, a mati Petrom. Plemenska nam je kuća Bilobrka.

I sad ljudeskara nije više gledao u bana, nego se kao preobražen zagledao u banova vranca.

— Voliš konje, je li? — upita ga ban.

— I još kako voli — javi se netko iz pratnje.

— Sve ovo trošim za konje — reče odmetnik Maljo i pokaže rukom na novac, koji je još ležao na kabanici.

— Onda me čuj, Kurjače od plemena Bilobrka. Dovedi svoje konje i uz svakog konja čovjeka, pa ću ti dati posla. Ne ovoga — pokaza Kulin rukom na kabanicu — nego posla dostojnijega. Čuvat ćeš granice moje banovine.

Ljudeskara rastvori oči, kao da nije vjerovao svojim ušima, a onda klekne na jedno koljeno i podigne ruke prema banu.

— Kuline... svijetli bane... to znači milost i oproštenje... oproštenje za sve...

— Ponavljam ti: sakupi četu, biranu četu, a ja ću ti dati vlast i moć, da njome upravljaš.

— Vjeru ti dajem za sve, koje ću dovesti! Naši su životi tvoji, bane! — I odmetnik se Maljo uspravi u svoj svojoj visini, a onda pograbi crvenu kabanicu i zavitla je oko sebe, da se je sav novac prosuo po zemlji.

— Uzmite natrag, što je čije! — dovikne, i za čas ga nestade među stabaljem.

S udivljenjem gledala je pratnja u bana Kulina, koji nato podbode konja i izjaši opet na drum, da se stavi na čelo povorke.

Domalo se opet nešto zacrveni uz drum u daljini. Ali to je bila samo divlja trešnja, koja je tako rodila. da je sličila stablu sa crvenim lišćem u jeseni.

Prvi susret

U mjesecu srpnju godine 1386. u praskozorje jednoga dana sreli su se prvi put.

Kako je još vladao mrak, Martin, koji se je šuljao, držao je nepomičnoga Jurja za suho stablo kraj staze i htio se na njega nasloniti. Juraj u taj čas pomisli, da mu je to netko u leđa bacio punu vreću, i tako se naglo okrene, da se Martin bez riječi nađe na zemlji i samo mu se ote duboki uzdah.

Juraj poče udarati nogom, ali kad je osjetio, da ga svuda dočika nešto meko i da to nešto meko diše i uzdiše, poče se čuditi. Kako je bilo praskozorje, ništa nije razaznavao, pa je počeo pipati rukama. Jest, čovjek je, jedan čovjek, ali tako kratak, da su mu noge počinjale skoro od pasa, a glava kao da mu je odmah na prsima bila nasađena. Debeljku na zemlji kao da je već bilo dosta toga opipavanja, pa se odjednom nadme i trbuhom tako odbaci mršonju, da se i ovaj nađe na zemlji.

— Da mi je samo znati ... ti mršonja ... za koga ti mene držiš? ... Ja sam o tebi mislio, da si stablo, i upravo sam se bio poradovao, kako ću se nasloniti i otpočinuti. Već tri dana samo hodamo, hodamo, a ja uvijek pomalo zaostajem, ali nitko da mi se smiluje.

Juraj — stablo uspravi se naglo i sav se ukoči, a onda odvrati:

— A ja sam opet uvijek prvi, pa sam zastao na ovoj stazi, da se uvjerim, nije li tko pred nama.

— Onda je naravno, da smo se nas dvojica morali sastati — odgovori kratki debeljko i ustane. — Ja uvijek posljednji, a ti uvijek prvi. — Kad to reče, stane mjeriti suhonju od pete do glave, jer je već svitalo i moglo se malo raspoznavati, a zatim nastavi oprezno:

— Sve mi se čini, da će biti najbolje, ako se opet tako rastanemo, kako smo se i sastali. Samo ćemo sada obratno: ja ću malo požuriti, a ti ćeš malo zaostati, i brzo ćemo se onda jedan drugomu izgubiti iz vida.

— A zašto?

— Eto zato. Ti ne znaš, tko sam ja, a ja ne znam, tko si ti. Služimo svakako dva gospodara, pa ako još i oni jedan drugoga rado ne gledaju . . .

— Oni, koje moj gospodar ne gleda rado, ne će naići ovim putem. Još trebamo tri dana, da ih susretnemo.

— Kako to? A i moj je gospodar rekao, da ćemo još tri dana hodati, dok se nađemo pred našim neprijateljima.

— To si ti, druže, izmislio. Nikako ti još ne razabirem lica, pa kako mogu znati, govoriš li istinu?

— Tako mi moga svetog imenjaka . . . — Martin ne dovrši, već naglo zastade. — Umalo eto ne odah svoje ime . . . a moj je gospodar jučer rekao, da su uhode sve izvidjele i da se naši neprijatelji kreću upravo u pravcu, gdje ćemo mi postaviti zasjedu.

— I naši — vrati kratko Juraj i zašuti.

— Čini mi se — opet će debeljko, — da smo se mimoišli s našim saveznicima. Trebali smo se, recimo, već jučer sastati.

— I mi s našima — opet kratko odreže Juraj.

— Naši su ... recimo ... trebali već jučer uvečer biti na raskršću, a kako ne nađosmo nikoga, krenuli smo dalje.

— Naši su nas opet trebali čekati na raskršću, a kako ih ne zatekosmo, pošli smo i mi naprijed.

— Ej mršonja, ti kao da se rugaš sa mnom, a ja ruganje ne podnosim. Nego, ako si čovjek od imalo časti, ostani tu, dok se ja ne udaljim, a onda pođi i ti, samo uspori te svoje korake i ne razmaši se odviše.

Kako se je počelo vidniti, osukanom se je Jurju sve više nešto dopadalo na ovome čudnom čovjeku tamna okrugla lica, u kome su se sada dobro vidjele krupne sjajne oči.

— Dobro, druže — odvrati mirno i počne sukati svoje duge prosijede brkove.

U taj čas i Martinu bi nekako žao rastati se sa ovim suhonjom. »Ma kad bih samo mogao išta od njega izmamiti«, pomisli u sebi i reče kao usput:

— Ako vaši voze kakva kola i htjeli bi me dalje povesti, ja bih čekao s tobom.

Mršavi Juraj nije bio kratke pameti i nije se dao navući.

— Nosit će tebe te tvoje noge kao i dosad, i bolje je da kreneš, da svršiš svoje poslove.

— Ne trebaš me ti na to sjećati, a znaj, da ja znam više nego što ti misliš. Znam, recimo, da za nama idu kojekakvi gladuši od kosti i kože, kao i ti. Sačuvao me Bog, da im se još i ja priključim! — reče debeljko i pojuri naprijed odmičući začudo brzo na svojim kratkim nogama.

— Ne će mi se, ali da hoću, stigao bih te, da me zapamtiš, ti badnju jedan! — dobaci mu Juraj tobože ljutito, ali posve mirno, i ostade na istom mjestu. — I ovaj badanj

kaže, da je slučajno zaostao — mrmljao je za sebe, gledajući, kako debeljko spretno i brzo odmiče.

A jedan o drugome mislili su obojica isto: »Oprezan sluga, ne da iz sebe izmamiti ništa«.

Kad je Martin napokon dostigao svoju četu i stupio pred svoga gospodara, slavnog vojskovođu, priora vranskog Ivana Paližnu, skoro mu se je produljilo lice od iznenađenja.

— Nikoga na putu, samo se sukobih sa čudnim mršonjom, osukanim kao suho drvo. Po svemu bih rekao, da ih za njim dolazi mnogo, ali ako su svi takvi, onda okrećimo što brže, jer će nam oni sve pojesti. — Ali mjesto da uozbilji lice, kad je to čuo, Ivan Paližna prasne u smijeh:

— Pa to je Ivanišev Juraj! Glupane saracenski, to je glavom Juraj, bez koga Ivaniš ništa ne poduzima. Pa da... čekaj... naravno, ti ga ne možeš poznavati, jer dok smo mi čamili u Bosni kod Tvrtka, on je sa svojim gospodarom vojevao po Italiji. A sada, kad su oni bili na sjeveru, mi evo dolazimo s juga. Ali da ti nisi brbljao pred Jurjem štogod, pa da mi se Ivaniš ruga, kakav je glupak taj Martin, o kom sam mu toliko pričao?

Martinove se crne oči zakrijese:

— Nadmudrivali se jesmo. O, da ste nas samo čuli, kao da smo kod Mlečića školu učili! Ali onaj suhonja držao se je, kao da je bogzna tko, a eto sluga kao i ja.

— Martine, zašto si odmah zavidan? A i pravo je, da se tako drži. Znaj, debela glavo, da smo mi ovdje na njihovu tlu. Sve ovo unaokolo svojim su mačem osvojili. Nego,

doba je da izdam zapovijed, da se naši naprijed zaustave. Ovdje ćemo ih pričekati.

I gospodin Ivan Paližna, prior vranski, podbode konja i odjuri naprijed, a Martin baci u vis svoju crvenkapu i gromko zaviče:

— Živio ustaški ban Ivaniš Horvat!

Dva druga

U bitci kod Gorjana Martinu je jedan divlji Ugrin zasjekao mačem debeli obraz sve do usana u času, kad je on jednim udarcem oborio štitonošu Blaža Forgača. U isto vrijeme mač Nikole Gorjanskog odnio je Jurju cijeli brk — a to je bilo mnogo tužnije. Ne radi svoje rane, nego poradi Jurjeva brka, i Martin se je rastužio i u svojoj žalosti odrezao oba svoja rijetka crna brka, ne bi li time utješio Jurja. Tolika pažnja duboko dirne Jurja, iako je i dalje ponavljao:

— Volio bih, da je palatin dulje ispružio ruku i skinuo mi glavu, ali šta mogu sada?

Od zbiljske tuge nije htio okusiti ni medovine ni ikakva vina, iako su Požežani iznijeli pred pobjednike najbolje vino i skoro ispraznili svoje podrume. Oh, da nije toga brka, za Jurja bi ta čast bila vrhunac sreće, ali bez brka ne može. Ne — niti bi vino bilo vino, ni medovina medovina.

Martin je očajavao i najposlije dovaljao cijelo burence pred Jurja, neprestano vadeći čep.

— Pogledaj, brate, rumeniku, pogledaj samo... Odmah bi ti brci porasli, da mi nazdraviš.

Mjesto odgovora gurne Juraj burence i grune Martina u leđa, da se je skupa sa burencem otkotrljao. Debeljko se brzo pridigne, prijekorno pogleda Jurja i pokaza mu rukom u polje, gdje se je okretao na ražnju cijeli vol. Onda mu stane govoriti:

— Neka znaš, da ga ni okusiti ne ću. Ne mogu još žvakati, ne mogu pa ne mogu. Nevoljni čovjek eto jednom u životu dočeka, da se peče cijeli vol na ražnju, i ne može, recimo, zagristi... Muke su to, muke, i sad bi se moja stara, recimo, veselila mojim mukama, kao da je sada čujem: »Proždrljivče jedan, upravo mi je drago, što ti se to dogodilo. Iskolačio si oči na njega, a ne ćeš ni okusiti, ne ćeš... i neka ti je, nesrećo... kad si mi uvijek uzimao bolji zalogaj«. Jest, recimo, ovako bi ti čuo moju Filomenu, ali... — naglo ušuti Martin i digne nos u zrak. — Miriši u zraku... Pečen je već, pečen!... Ja idem, samo da ga se namirišem.

Juraj ga promjeri s visoka, a Martin požuri k ražnju, i tako nije vidio, kako Juraj već nekoliko puta uzalud poseže za odsječenim brkom. Ali taj nemoćni pokret Jurjeve ruke spazi ban Ivaniš, koji je obilazio tabor, burno pozdravljen od svojih ustaša. I teško se ražali banu Ivanišu, te okrenuvši se prioru vranskome Paližni primijeti:

— Ti ćeš se sigurno tome smijati, Ivane, ali cijelu mi ovu našu pobjedu kvari taj Jurjev brk. Mnogo bih dao za to, da mi sada moj Juraj onako zadovoljno gladi i suče svoj lijevi brk, namigujući mi uz to i pokazujući zarob-

ljene neprijatelje. I skoro bih rekao, da je izgubljeni Jurjev brk za mene jedan poraz.

Uto stigoše i do Jurja, koji ustade i stojeći uspravan kao svijeća pozdravi. Ban Ivaniš ga zagrli.

— E, moj Jurju, toga ti ne ću zaboraviti, šta si za nas žrtvovao. A sada se malo razvedri i reci, imadeš li kakvu želju?

Juraj spusti glavu i zamisli se.

— Htio bih, bane, odnijeti glavu Nikole Gorjanskoga kraljici u Napulj, da vidi, kako ustaše kazniše ubojicu kralja Karla.

— Ići ćeš, Jurju, i to odmah.

— Ali da ga prati i moj Martin, jer... meni se čini, da se njih dvojica dobro slažu — umiješa se sada Paližna.

— Upravo kao i njihovi gospodari! — reče ban Ivaniš i spusti desnicu na rame priora vranskoga. U to se razlijegnu graja i vika sa poljane.

— Vol je pečen. Pođi, Jurju, k ognju, da iskažeš čast požeškom volu.

— Ne mogu, ali Martina mi je žao. Poradi rane ne može žvakati, pa sada stoji dolje kod ognja, da se namiriše... Ali kad budu sjekli vola, da zaboravi svoj jad, sigurno će početi da pred momcima pokazuje svoje vještine. Počet će sa svojim trbuhom, kojega sam snagu okušao i ja. Teško onome, tko se prevari i sjedne Martinu na trbuh. Odletjet će s njega kao sa napuhane mješine.

Paližna se srdačno i na glas nasmija:

— Izvrsno, Jurju, izvrsno si opisao moga proždrljivca. Pa on će im vola pojesti očima! Sad razumiješ, Ivanišu,

kako se ta dva naša tako nejednaka pouzdanika tako sprijateljiše.

Kao da je bio duhom daleko, ban Horvat ne odvrati na to prioru ništa. Spuštala se večer. Na sve strane zasvjetlucaše baklje i ognjevi po svim požeškim brežuljcima. Mladež se hvatala u kolo i sve je odzvanjalo svirkom i pjesmom...

— Ivane... pogledaj samo... ovako uzradovati svoj narod... skoro ne mogu vjerovati... i upravo se moram savladati, da u tolikoj sreći ne oslobodim sada sve naše sužnje!

Ivan Paližna mrko pogleda prema požeškoj tvrđavi i polagano promrsi kroz zube:

— Takvi smo mi Hrvati... Odmah praštamo i zaboravljamo... Ali drugi su to uvijek upotrebljavali za svoju korist... Sada ja ne ću dati...

Tko bi ikada bio rekao, da je moguća ovakva promjena! I to da su uistinu Martin i Juraj? Juraj, onaj mršavi Juraj, zaoblio se, lice mu se zarumenilo i sada su mu pristajali kratki, oštri, posve sijedi brci. A Martin — debeljko — šta je postalo od njega? Gdje mu je samo njegovo salo? — Mršavi čovječuljak, na kojem svuda visi prazna koža, to je naš Martin, koji rukama uzalud traži oko sebe prijašnji obujam i nikako se ne može naviknuti na misao, da se je upravo prepolovio. Jedva se i odazivao, kada bi ga tko zazvao: Martine! Toliko je već sumnjao u sama sebe. Kad su Frankopani i Kurjakovići opsjedali Počitelj, jedna strjelica sa zapaljenom kudjeljom zabola se je Martinu u kožnati haljetak posred tijela. Makar da ga nije ranila, zapalila mu je pojas i odjeću, i dok su dru-

govi pritrčali da mu pomognu i utrnu plamen, njemu je već bila spržena koža oko pasa, a jedan komad kože na trbuhu bio je upravo nagorio. Jedva je ostao živ. Dugo je bolovao i strašno trpio, a na koncu su mu brazgotine i zarasline skupile želudac tako, da nije više mogao uzimati nikakve teže hrane. Mršao je i slabio, a kad ga je našao Juraj, malo dana pošto bana Ivaniša zarobiše, jedva ga je prepoznao.

Juraj je naprotiv debljao od dugog mirovanja. U Srijemu je zadobio tešku ranu na nozi, rana se dala na zlo i bio bi podlegao, da se nije za vremena odlučio, da mu odrežu nogu sve do ispod kuka. Koliki dani prođoše, dok se je naučio hodati drvenom nogom! I nakon toga nije mu se više mililo mnogo kretanje. Ponovno je prihvatio svoj kovački obrt u staroj kovačnici, koju je bio napustio, kada je pošao za banom Ivanišem, i od svog nakovnja nije se više ni odmicao. Tu staru kovačnicu poklonio mu je za ratne usluge biskup Pavao Horvat, a pribrajala se kaptolskom imanju i nalazila se usred Krča, a graničila je sa samostanom Sv. Nikole, koji je pripadao braći propovjednicima Sv. Dominika.

U tu kovačnicu doveo je i svog vjernog druga Martina. Jednoga dana osvanu u kovačnici i Filomena, krupna žena, koja je nakon dugog lutanja i traženja napokon pronašla svoga Martina. Pa i kad Pavao Horvat nije više bio zagrebački biskup, njih dvojicu u kovačnici nitko nije smetao Svi su ih poštivali kao vjerne sluge i prijatelje svojih gospodara, pa i njihovi protivnici. Redovito bi polazili u crkvu na Gradac i svak bi im rado ustupao mjesta, a iza Službe Božje pitali ih za zdravlje i življenje.

Ali u srca svoja ne dadoše vjerni druzi nikome zaviriti, pa ni Filomeni. Samo u onim satima, kada ona nije bila u kovačnici, dugo bi razgovarali, spominjali se prošlosti i u nepokolebljivoj vjernosti pratili izdaleka udes svojih gospodara. Nikome nisu izvana pokazivali, kako je neprebolna rana duše njihove ustaški poraz kod Dobora u Bosni, pa smrt kralja Tvrtka I. i priora vranskog Paližne, a nada sve onaj mučenički svršetak bana Ivaniša. I stari ratni druzi na djetinjski su način vjerovali, da se to sve ne bi tako dogodilo, samo da su njih dva bili uz svoje gospodare.

— O, da je Bog dao i da sam ja, recimo, bio u Vrani, ne bi se Vrana predala, niti bi itko mogao raniti našega gospodara. Već bih ja bio smislio nešto, a do gospodina priora mogao bi doći netko samo preko mene — govorio bi polagano Martin, žmirkajući svojim okruglim očima, u kojima se ugasio sav sjaj, i prateći kako Juraj savija užareno željezo.

— Moj Martine, koja korist sada od takvog govora? I ja znadem, da se nitko ne bi ni dotakao bana Ivaniša, da sam ja bio uz njega. Ali vidi te nesreće! — reče Juraj i samo glavom pokaže svoju drvenu nogu. — Raspali opet malo vatru, Martine!

Metnuvši novo ugljevlje na žeravicu, dohvati Martin ručku od mijeha i snažno raspali žar, da su odskakivale iskre, a nad žarom zaplamsao plavičast plamen.

Juraj se zagleda u žar. Dok se je zagonetno nasmiješio, samo su mu čupavi kratki brkovi lagano podrhtavali, a onda progovori tihim glasom:

— Oni gore na Gradcu* misle, da je sve sada i za uvijek gotovo, a da će Sigismund kraljevati do vijeka. Ja sumnjam, Martine, da su i tamo u svom srcu svi uz njega, ali... tako... misle, ono drugo, ono naše je pokopano i... zašto bi čovjek budio mrtvaca! Ali ja tebi kažem, Martine, kao što se je sada rasplamsao ovaj žar iz pepela, tako će se opet jednom probuditi i ustati ono naše!

Martin pusti ručku.

— Kome ti to govoriš, Jurju? Jesam li ja, recimo, ikada i pomislio, a kamoli rekao, da je ono naše mrtvo? Ja sam već napola mrtav... jesam... vidjet ćeš... ali ono... naše...

Juraj kao da je zaboravio staviti željezo u oganj... nagnuo se prema Martinu i šapćući nastavio:

— Trideset i jedan plemić!... Po Bogu brate... de promisli malo... Nisu to glave kao tvoja i moja... nego glave od roda i imena... trideset i jedan... i ni jedna se ne htjede pokloniti kralju, pošto je na onako paklenski način smaknuo moga gospodara bana Ivaniša i druge sužnjeve. A šta je mislio taj krvavi luđak od kralja, da će predobiti Čovku, mladoga štitonošu gospodina Stjepana Konta, koga je ban Ivaniš toliko cijenio! Martine, pa poznavao si ga i ti... Sjeti se onog mladog viteza, kome smo nas dva potkovali konja, kad je s našima kretao u Bosnu. Kad su u Budimu redom padale glave naših ljudi i kad je pala glava gospodina Stjepana Konta, mladi je Čovka planuo na kralja krvoloka i nato je pala njegova glava... trideset i druga po redu. E... bio je dostojan da umre sa onim našim slavnim vitezovima.

* Gradec = grad Zagreb, današnji gornji grad,

— Sretnik jedan... a ja ću umrijeti tu u kovačnici... i Filomeni će još biti žao, da mi u grob metne moj mač i štit. Čuo sam ja jednom, kako ona raspituje, po što bi ih mogla prodati.

— Šuti, Martine, ne brini se, dok sam ja tu.

Uto se pojavi Filomena, i stari druzi prekinuše razgovor.

Martin je dobro naslućivao. Dva dana iza toga bilo mu je gore i nije mogao ništa više jesti, samo je gutao po koju kap vode. Filomena upotrijebi zgodu, kad Jurja jednoga jutra nije bilo u kovačnici, i započe onako izokola:

— Martine moj, čula sam, da je Sv. Martin tvoj zaštitnik sve poklonio, čak je jednom zgodom za nekog siromaha odsjekao mačem pola svoga plašta. A ti hoćeš da sve poneseš sa sobom u grob. Misli na dušu svoju, Martine.

Martin se bolno nasmiješi, ali lukavo zažmirka očima:

— Slušaj, ženo, da si ti slučajno Jurjeva žena, a ne moja, bi li ti bilo toliko stalo do moje duše?

— Bog bio s tobom, Martine! Odakle bih ja bila Jurjeva žena, kad sam tvoja!

— Istina je, sad si još moja, ali kad ja umrem...?

— I onda sam tvoja. Da sam Jurjeva, pa da je Juraj umro, imala bih kovačnicu i svega. Ovako, kad ti umreš, Juraj će me istjerati napolje.

— Ženo, ne šali se! Ja hoću, da mi u grob metneš mač i štit, a onda radi, kako znaš...

To je izgovorio jasno, a onda mu ponovno pozli, i poče gubiti svijest. Kad je stigao Juraj, Martin je govorio nesuvislo i isprekidano... Vraćao se u prošlost. Po trzaju

lica i kretnjama ruku vidjelo se, da proživljuje prošle događaje i da sebe gleda u nekadanjoj slici.

Odjednom zašuti, posve se umiri i prijeđe rukama preko lica, a onda se opipa oko pasa i nasmiješi se.

— Pa, da... sve je otpalo... Martin je splasnuo kao probušen mjehur... Sve je prešlo na Jurja, sve. Sad mi nešto pade na pamet. Jurju, prijatelju, druže moj... ne bi li ti... recimo... primio i moju Filomenu? Gledaj, kada je ti ne bi istjerao iz kovačnice i kad bi je uzeo za ženu, njoj ne bi bilo žao da mi metne u grob mač i štit ..

Potom se zagleda u Jurja onim svojim okruglim očima tako moleći, da je Juraj morao uzeti Filomenu za ruku i klimnuti glavom.

Nato se Martin spokojno nasmiješi i prošapta gubeći svijest:

— A sada mi dajte moj mač i štit... Gospodar me zove...

Posljednji pozdrav

— Pa tko je bio taj moj Martin? — u čudu se pitala Filomena, kada su u kovačnicu došli nekakvi ugledni ljudi i sa braćom propovjednicima prenijeli Martinovo mrtvo tijelo u crkvu Sv. Nikole i tamo upalili oko njega najdeblje svijeće, a sam starješina braće propovjednika došao sa klericima, te su započeli onaj najsvečaniji i najdublji mrtvački časoslov.

Ali već drugoga dana snašla se je i Filomena. Kad se je sama opremila za sprovod, začudi se sada Juraj, kakva

to od Filomene postade gospođa. Videći pripreme za sprovod, zaključila je mudra Filomena, da će na ukop Martinov doći mnogo uglednoga svijeta, te je s mnogih strana posudila komade odijela, da se što bolje opremi. Juraj izvuče iz škrinje svoju svečanu odoru, koju mu je poklonio ban Ivaniš, kad je išao u Napulj kraljici Margareti. Koliko god je bio tužna srca poradi gubitka jedinog druga i prijatelja, to isto srce veselila je radost, da se eto mrtvome Martinu iskazuje takva počast, tim više, što je ta počast bila namijenjena i njihovim mrtvim gospodarima. Koliko je bilo srdaca, koja su ostala vjerna ustaškom pokretu, koji radi prerane smrti Tvrtkove nije stigao da svu Hrvatsku skupi pod njegovom jakom kraljevskom rukom!

Crkva Sv. Nikole sva je bila ispunjena mnoštvom, kad su prispjeli svećenici, da nad Martinovim mrtvim tijelom izmole posljednje odriješenje. A kad su okadili i oškropili mrtvaca i ispjevali i izmolili propisane molitve, istupi iz kornih klupa jedan brat propovjednik i stade navrh kamenih stepenica pred svetištem.

To je najučeniji i najviđeniji od sve braće, fra Augustin. O njemu se mnogo pričalo, tako da potječe iz najvišeg plemstva, da je u mladosti vodio jako pustopašan život i odjednom se obratio, stupio u red Sv. Dominika i uzeo ime velikog biskupa Augustina Kažotića, onog zagrebačkog biskupa, koji je morao napustiti svoju domovinu, jer se nije bojao oštro prigovoriti kralju Karlu Robertu. Prošao je onda sve visoke škole i odlikovao se svojim umom i znanjem, a uz to je bio na glasu propovjednik.

Kad je Filomena vidjela, da će O. Augustin držati posmrtno slovo njezinu Martinu, još se više ukočila. Pa to on dosada nije učinio nikome.

I otac Augustin poče:

— ... Upravo sam bio u sobi našeg priora, kada su jučer ujutro javili, da je umro u kovačnici čovjek i da ga treba pokopati. Ne obazirući se dalje na tu vijest izađoh u vrt na svoju jutarnju šetnju. Ali jer je toliki svijet hrlio u crkvu, da vidi toga pokojnika, pitao sam onda oca priora, tko je bio zapravo taj čovjek. Odgovor priorov nikako nije opravdao ono, što sam vidio. Zato pođoh u crkvu, da vidim toga pokojnika, i kod odra čujem, kako jedan otac govori svome sinu: »Teško se rađa ovakav vjeran prijatelj i ovako vjeran sluga svoga gospodara kao Martin priora vranskog.«

Otac Augustin govorio je običnim glasom, zatim je malo zastao, a onda mu se lice upravo preobrazilo i sada je nastavio punim zvučnim glasom, da se je razlijegalo po cijeloj crkvi:

— Braćo moja i sestre moje, kad sam čuo tu riječ »vjernost«, sve mi je bilo razumljivo.

— Mali ovaj i neugledni čovjek uzvisio se nad druge svojom postojanom vjernošću, koja je bila stalna u sreći i nesreći. I gle: dohrlili ste toliki, da mu kod odra odate još posljednju počast. Htio bih vam zato nešto ispripovijedati. Bio je neki vitez najvišega roda po zemaljskom shvaćanju. Sve mu je stajalo na službu, svaka mu se je želja ispunjala. I svim tim dobrim prilikama služio se je taj vitez u najvećoj mjeri. On nije htio znati za ikakve dužnosti ili za obzire prema drugima. Časovite želje i požude, koje bi mu

padale na pamet, potpuno su njime zavladale. Prijatelje je sticao i opet ostavljao bez ikakve zahvalnosti, kad mu nisu više bili potrebni, djevojke je cvilio svojom nevjerom, ali zadugo nije ni vidio ni osjetio, da živi zlo i da drugima nanosi zlo, dok se jednoga dana oko njega ne poče stvarati pustoš i osama. Svi plemeniti ljudi počeše od njega bježati. Sada je oko sebe vidio samo podla lica ulizica i nametnika, susretao samo lažljive poglede laskavaca bez srca i poštenja. Poradi toga zahvati ga divlji bijes, i u svojoj naglosti samo je izmišljao osvete i mučenja. Ali je i tome došao kraj. Jednoga sunčanog ljetnog dana, jašući bez cilja, susrete četu konjanika sa velikom zastavom. Na toj zastavi bilo je ispisano viteško pravilo, koje je sebi odabrao njihov vođa, da se po njemu vlada do svoje smrti. Pred očima našeg viteza zasjala je na zastavi na suncu samo jedna riječ: **vjernost.** I samo ta riječ bijaše izvezena zlatnim slovima na bijeloj zastavi ...

Otac Augustin ušuti, spusti glavu, kao da se u sebi sabire. A kad je opet podigao glavu, njegovo umno lice sinulo je čudnim sjajem. I sada je počeo hvalospjev **vjernosti,** kakav se u crkvi Sv. Nikole još nikada dotad nije čuo: o dubokoj tajni vjernosti, kako se je ona otkrila onom nesretnom vitezu. Mnogima od slušatelja postalo je jasno, da je taj nesretni vitez bio sam otac Augustin.

A kad je završio:

— Uđi, vjerni slugo, u vječnu domovinu, gdje te već čekaju tvoj nebeski i zemaljski gospodar, da primiš zasluženu plaću! — onda je Juraj ugledao, kako se iza oca Augustina pojavljuju likovi Ivana Paližne i bana Ivaniša, koji ravno u njega pogledaše i odmah zatim iščeznuše.

Na vrelima Bosne

Bila je kraljičina želja, da se na bijegu ustave samo za kratko vrijeme na izvorima Bosne. Radić Klešić prigovarao je kraljičinoj želji, a i drugi su izražavali bojazan, da mjesto nije sigurno. Čemu se izlagati nepotrebnoj pogibelji, kad i ovako putuju sa strahom i zebnjom, hoće li živi stići u Dubrovnik! Ali uz kraljicu su bila djeca: Sigismund je neprestano ispitivao majku, kako je na izvorima, a mala je Katarina pitala, hoće li smjeti svući obuću i bosim nogama stati u vodu. Njihov rođak Žarko Vlatković, odrasliji od njih, ali isto tako nestrpljiv kao i oni, šaptao je kraljici — tetki — u uho:

— Nemoj slušati te stare, moramo se valjda malo odmoriti. Evo otkad već jurimo s Kozlograda, a još nismo sreli ni jednoga neprijatelja.

I Juro Dobrotić, inače mudri šutljivac i mali učitelj kraljičine djece, kojega je kraljica pridružila svojoj djeci upravo zato, jer je bio tako mudar i pametan — i on je klimao glavom i molio svojim tamnim pronicavim očima.

Kraljici Katarini nije bilo do odmora. Velika bol tako je skamenila njezino tijelo, da ga skoro nije ni osjećala, kao što nije osjećala ni gladi ni žeđe. Ali htjela je da na ovim izvorima obnovljene uspomene ponese sa sobom i oprosti se sa svojom dragom Bosnom. Duboko je osjećala,

da će ovo biti rastanak za uvijek. Neka dobri Bog samo dade, da se njezina djeca jednom povrate na grudu rođenu, pa makar ona nikada više ne ugledala svoga dragog Kozlograda, ni Jajca, ni Sutiske ni Bobovca.

Ove je nesretne godine kasno došlo proljeće u ove planinske krajeve, tako da je u vlažnim zakloništima još cvao jaglac. I kraljici se sada učini, da je ove godine neobično mnogo toga lijepog žutog cvijeća. Kad su se primicali bučnim izvorima Bosne, podnožje tamne planine bilo je sve posuto zlatnim kupovima.

— Koliko jaglaca! Ah, koliko jaglaca! Nabrat ćemo, majko, jaglaca! — klicala je mala Katarina.

— Može biti da imade i ljubica? — doda na to Sigismund.

Kraljica je osjećala, kako Sigismundovo srce jako udara, jer ga je bila prigrlila uza se, a živahni Žarko skoro je izletio iz kola, tako se je bio nagnuo, da prvi ugleda izvore.

— Eto vidite, da se moramo ustaviti ... i poradi djece — ispričavala se kraljica Klešiću, koji je mrk i ozbiljan jašio uz nju.

Kad su se svi spustili kraj čarobnih izvora, tako ih je omamila ljepota prizora, da nitko nije više mislio na bilo kakve opasnosti. Nadaleko nije se čuo drugi zvuk ili glas do veselog žubora i šumnog pljuštanja vode i prskanja pjene, koja se pretvarala u vodenu prašinu. Toplo sunce ranog popodneva osušilo je bilo zemlju, pa su na njoj mogli posjedati i nešto založiti. Onda se svi napiše bistre vode, a kad su vidjeli, kako se je kraljica duboko zamislila gledajući u žive mlazove, svi su zašutjeli.

— Hajdemo nabrati jaglaca i ljubica! — usklikne iznenada mala Katarina i povuče za sobom Sigismunda.

— Smijemo li, tetko? — zapita sada Žarko, koji je nestrpljivo skačući s noge na nogu očekivao odgovor.

Kraljica kao da je samo za čas bila u društvu s njima.

— Djeco, samo ne daleko! — progovori i odmah opet utone u svoje misli. Djeca odskakutaše po travnjaku zajedno sa Žarkom, a za njima pođe i Juro Dobrotić.

— Pazi ti, Juro, na djecu! — dovikne kraljica, dok je Klešić nestrpljivo šetao pogledavajući u sunce, koje se polagano naginjalo k zapadu, a ostala pratnja povede tihi razgovor.

Kraljičine se misli gubile u prošlost. Tu, na ovim istim izvorima, ustavila se je onda njezina svadbena povorka, kad ju je kralj Tomaš vodio u Sutisku. Na izvoru Bune toliko joj je pričao o izvorima Bosne uz Vrhbosnu, a koliko je samo bio sretan, kada je vidio njezin iskreni ushit! Blaženi oni dani, a onda... ubojnička ruka je skrivila, da ju je morao ostaviti nezaštićenu. Ona sada bježi... bježi s njegovom djecom iz njegove kraljevine...

Kraljica se iznenada okrene i osluhne... Djeca? Da... čuju se njihovi veseli glasovi.

Kraljica opet utone u misli...

Tako nije ni čula, kako je dojahao stražar, kojega je Klešić postavio na drumskom zavoju da straži, i kako je uzrujano rekao nešto Klešiću, a ovaj zgrabio kraljicu govoreći prigušeno:

— Turci!

Sad i Katarina dođe k sebi.

— Djeca! — kriknu i htjede se oteti Klešiću, ali je uto prihvati i Vukac Radić i začepi joj usta, a zatim je obojica putem brzo utrpaše u kola.

— Po djecu! — zapovjedi Klešić Zubraviću, dok su kraljičina kola već naglo odmicala.

Katarina i Sigismund bijahu se tako zabavili, trgajući jaglace i tražeći sitne mirisave ljubice po grmlju, da nisu ništa ni čuli ni vidjeli.

Žarko i Juro otkriše opet jedno ptičje gnijezdo nedaleko u šumi, te pokušaše da se popnu na dosta tanko stablo.

Odjednom zaori vrisak. Bila je njihova sreća, što su tako premrli od straha, da se nisu ni makli od stabla. Vidjeli su, kako se pojaviše trojica oboružanih ljudi, pritrčaše i zgrabiše Sigismunda i Katarinu, začepiše im usta, a onda im svezaše ruke i noge i za tili čas ih odnesoše na drum. Malo zatim su još čuli samo konjski topot. Prestrašeni dječaci drhtali su stisnuti uz stablo i bili skoro bez svijesti. Juri je pred očima neprestano lebdila ona bijela Katarinina ručica, koju je zgrabila šaka jednoga napadača, a iz ručice su se prosuli jaglaci i ljubice...

Uto dojuri sav obeznanjen gospodin Zubravić.

— Tu smo! — povikaše dječaci, ali jedva se mogoše pomaknuti s mjesta. Gospodin Zubravić obraduje se silno, ali kad ugleda samo njih dvojicu, premre i on od straha i poviče:

— Sveti Bože! A Sigismund i Katarina?

— Odvukli su ih — odgovoriše dječaci i uzrujano ispripovijedaše, što su vidjeli.

— Prokleti bili izdajnici, to su oni učinili! — kleo je Zubravić. A onda se zamisli: — Sad ne možemo ništa učiniti, da ih spasimo. Brzo za mnom, da dostignemo kraljicu!

Šuteći prijeđoše preko malog šumskog obronka, na kom su bili razbacani svježi cvjetovi jaglaca i ljubica, što su popadali iz ruku nesretne kraljevske djece...

Ploča na rimskom Kapitolu

...Tuga za domovinom... Tuga za rođenom zemljom i uspomenama prve mladosti... Kako to, da me istom sada snalazi? — pitao se ozbiljan Franjevac, blijedih mršavih obraza, a pronicava oštra pogleda. — Da, uhvatilo me, uhvatilo... — klimao je glavom, uspinjući se polagano nebrojenim kamenim stepenicama prema aracoelskoj franjevačkoj crkvi na Kapitolu u Rimu.

Koliko je puta i prije dolazio u Rim, pa nije nikada pomislio da upita za kraljicu Katarinu, iako je znao, da se je sklonila ovamo. Ah, gdje su bile njegove misli? Kao pčele u košnici rojile su se kroz sve te godine misli u njegovu mozgu, bez prestanka. Tražio je po Rimu ljude od znanja i prekopavao zaprašene i zaboravljene povelje i isprave. Firenca mu je postala pravi dom, i nije čeznuo za drugim. Što je ovo sada? Je li ovo došlo s godinama? Ovo sjećanje na davne slike iz djetinjstva razdire srce... i vuče, vuče... eto, što ga sada vuče po ovim stepenicama do aracoelske crkve. Bio je čuo, da je u Rimu umrla bosanska kraljica, a kako je svaki Franjevac morao reći po jednu sv. misu za pokoj njezine duše, jer je pokojna kra-

ljica bila franjevačka trećoredica, učinio je to kao za svakog drugog pokojnika. Ovo sada... došlo je to s proljećem, i to upravo od onoga dana, kada je pošao u Fiesole i putem sreo djevojčicu, koja je nosila kitice jaglaca i ljubica.

Ozbiljni Franjevac sagne glavu i samo malo otvori svoj smeđi plašt. Pod njim je nosio kitu jaglaca i ljubica...

Kad je tu kitu položio u crkvi na grobnu ploču, na kojoj je bio isklesan lik kraljičin, sam se je sebi pričinio, kao da je opet onaj mali ozbiljni dječak, kojega je u ono doba bosanska kraljica povela sa sobom iz roditeljskog mu doma, da bude drug njezinoj djeci. I zavolio je oboje, osobito malu Katarinu. O... oni vedri dani!... Kako su bezbrižno i lijepo prolazili, makar da je kraljica udovica često bila tužna! A onda je došla ona strašna provala. Od onoga sata, kada je stigla prva vijest, da je izdajom Radakovom pao tvrdi Bobovac i da je turska vojska poput nagle bujice potekla prema Jajcu, sve se je promijenilo. U brzom spremanju, kod naglog odlaska iz Kozlograda i kraj zabrinutih i ustrašenih lica prestao je potpuno dječji smijeh i igra. Bježali su. Kraljica je bježala s pratnjom i njega povela sa djecom.

Istom kad su se zaustavili na izvorima Bosne, opet su postali ona bezbrižna djeca...

Sjetni sluga zagleda se u grobnu ploču...

Ozbiljno i patničko obličje kraljičino isklesano iz mramora kao da je gledalo ravno u fra Benignusa! Kako je samo mogao zaboraviti onaj očajni njezin krik u kolima, kad je ugledala njega i Žarka bez njezine djece...

Obojica su onda pokrili rukama oči i stisnuli se u kutu kola, samo da ništa ne vide i ne čuju. Toliko puta je htjela iskočiti iz kola, ni sama ne znajući šta radi, a kada se je malo primirila, počela ih je ispitivati kroz suze. On joj je rekao, kako su se iz Katarinine ručice prosuli jaglaci i ljubice, a kraljica je zatvorila oči i prestala disati, te su svi mislili, da je već mrtva... I danas osjeća bol, što joj je to u onaj strašni dan rekao.

Kad su nakon mnogih muka i patnja stigli u Dubrovnik, njega su odmah smjestili među franjevačke đake. Otvoriše mu se zatim knjige i riznice znanja, i dječak je sve bio zaboravio. Čuo je, kako drugi nisu dali, da ga kraljica zove k sebi, samo da je ne sjeća na izgubljenu djecu. Mnogo je odonda dana prošlo, dok nije doznao, da su oboje njezine djece poturčili i da se iza svih raspitivanja ništa više nije moglo o njima doznati. Koliko je patnja podnijela duša ove kraljice i majke!

Ali čudnovato — to njegovo živo sjećanje na one strašne patnje i bolove nesretne kraljice sve je jače budilo neutaživu čežnju u njegovoj duši: da mu je još jednom vidjeti one šumne izvore, one tamne omorikove šume i one velike kupove jaglaca u vlažnoj zemlji, iz koje je istom počela nicati trava.

— Vratit ću se onamo... ovako ne mogu više — progovori skoro glasno podižući se sa grobne ploče učeni i po cijeloj Italiji slavni Franjevac fra Benignus — Dobrotić, Savonarolin branitelj i učitelj velikog Gvida Ubalda Urbinskog.

Ujak Fra Benignus

U nesreći svojoj tužna Bosna ništa nije znala o toj slavi jednog svoga sina.

— Koji je ovaj novi ujak? — šaptom su pitali blijedi ozbiljni ljudi, koji su pridolazili u daščaru sakrivenu u staroj bukovoj šumi.

— Jedan sa strane — odšapnuo je netko.

— Kažu, da je rodom odavle.

U očima nekih starijih žena, kojima su muška djeca u one strašne dane odvedena u ropstvo, zasjala je neka daleka nada...

— Da ovo nije moj Ivo... Stipo... Živko ili Juraj? — Ali blijesak bi se odmah i gasio i samo su ruke prinosile usnama križ na poljubac, prateći misne obrede nepoznatog ujaka...

Tako je Bosna šaptom dočekala dolazak jednog svoga slavnoga sina. U krv ovih ljudi nešto je unijelo nekakvu sivu beznadnu strpljivost, koja će se prenositi od koljena do koljena, ne očekujući ništa i nadajući se jedino sreći u drugom životu.

— Nedokučivi su putovi Božji. Jednoga dana može iznenada... sasvim neočekivano... doći cijelom hrvatskom rodu oslobođenje od tuđinskih gospodara, koji rastrgaše njegovu baštinu i njega staviše na muke — rekao je fra Benignus mladom fra Petru, prateći pogledom narod, koji se polagano gubio na sve strane po šumi.

A kad i njih dva izađoše iz šume, žutio se i sjao na sve strane oko njih jaglac, kao da je netko prosuo zlato

po staroj tratini, iz koje je istom počela izbijati sitna mlada trava.

— Opet cvate jaglac — zamišljeno progovori fra Benignus i raširi ruke, kao da je htio ogrliti onu nevidljivu domovinu, koja je i sada tu i koja će opet jednom ustati da cvjeta, kao što su ustali i ovi jaglaci, koji su preko cijelog ljeta, jeseni i zime ovdje nevidljivi počivali.

Pod strmim brdom kraj mora

U ono tužno i nemirno doba, kada su cijeli naši pitomi i rodni krajevi od Vrbasa pa do Kupe i Korane bili samo krvavo razbojište, živio je u Pounju jedan dječak, koji se je zvao Stipan. Nekim je čudom ostao na životu uza sve one patnje i nevolje, kroz koje su prolazili njegovi roditelji, dok je on rastao. Gonjeni silom turske carevine iz bihaćke krajine sve dalje i dalje, jedva su stizali da održe goli život.

Često bi se, bježeći pred neprijateljem, sklonili u koji utvrđeni grad, ali bi obično prije ili kasnije došao neprijatelj i grad opsjeo. Onda bi Stipanov otac, mirni seljak, pošao na branik sa svojom sjekirom. Iz tih neprestanih kušnja, kao nekim čudom, iznesoše Stipanovi roditelji svaki put živu glavu i zdravo dijete, dok se konačno ne ustaviše pod Novigradom na Dobri. Tu im plemeniti gospodin grof Franjo Krsto Frankopan pokloni zemlje i zaštiti njihov miran život.

Kroz sve brige i nevolje pratio je Stipanove roditelje i majčin brat, ujak Mijo, pismen čovjek nemirne ćudi, koji je obišao u mladosti dosta svijeta, dok se nije smirio uz sestru i njezino dijete. Smirio se je tim lakše, što mu je počeo slabiti vid, a ipak ga je najviše držao u sestrinoj obitelji mali Stipan. Ujak Mijo tako je zavolio dječaka,

da ga nije puštao od sebe. Naučio ga je i pismu i pričao mu sve što je vidio i doživio.

Otkad se tako smjestiše uz plemenitog gospodara u tako pitomom kraju, priče ujaka Mije bile su bez kraja i konca. Dok mu je vid očinji bivao sve slabiji, kao da mu se bistrio onaj drugi, vid duše. On je mnogo doživio i zapamtio, te je opisivao i predočivao dječaku ljude i krajeve tako živo i tako svježe, kao da se to sve sad pred njima događalo.

A Stipan je znao slušati, i što je više rastao, to je više ispitivao. I narastao je toliko, da je nadvisio i majku i oca. Ujaka Miju bilo je teško prerasti, jer je on bio upravo neobično visok, te je morao posve sagnuti glavu i leđa, kad je ulazio na niska vrata u kuću.

Grgura Pavešića, Stipanova oca, u prvo je vrijeme trla velika briga, jer mu se činilo, da mu sin nekako preko volje pomaže oko zemlje. Ali je od nekog doba Grgur sve češće nekuda odlazio, ne govoreći u kući ni riječi o svojim putovima. Zabrinuta žena dozna napokon, da Grgur svršava kao pouzdanik povjerljive poslove za grofa i da šuti kao grob. I prestadoše ga trti brige za sina, koji je i dalje živio od ujakovih priča.

Jedna ujakova priča zasjekla se je duboko u Stipanovo maštanje. To je bila priča o dalekom i velikom moru i o čudesnom gradu na moru.

— Što je to more? — često je pitao Stipan ujaka.

— More... more... Već sam ti rekao, da je to golema voda, voda velika, duboka, široka, šira od polja sa tisuću plastova. Kao što je ljeti nad tobom nebo plavo i duboko,

da mu samo prst Božji može napipati dno, tako je duboko more i plavo kao nebo, upravo isto tako.

— More plavo kao nebo! — čudio se Stipan.

— Kad si na moru, čini ti se, da je nebo i gore i dolje i na sve strane. U lađi se voziš, dok ima vjetra, a kad nema vjetra, ne možeš ni makac. Tako je to mirna voda. Ti sjediš u lađi i ne pomičeš se, kao što ljeti sjedi mali oblačić na nebu i ne miče se. Sve stoji i stoji, i nema ga više, kao da se rastopio. Ali navuku li se oblaci, nastane li oluja! Oluja na moru! Šuti, sinko, ne dao ti Bog toga doživjeti!

— De pričaj, ujače, pričaj! Kako je, kad je na moru oluja?

— Da ti pričam i sto puta, ne možeš pravo znati Nitko više ne bi rekao, da je to ona ista mirna plava voda. Smrači se i ona, smrkne se kao nebo, kad se stumrači, samo joj na valovima igraju bijeli čuperci pjene, a diže se kao brdo i opet se spušta... eto... sad je pred tobom ustalo brdo vode, a sad legne i nema ga više. Lađa ječi, užeta škripe, i što mogu sada krmilo i krmilar? Rekoh ti već, što je na lađi krmilo i kako nije lako biti krmilar. Kad je najgore, moraš spustiti i jedra, jer će ti ih vjetar počupati ili lađu prevrnuti, a onda sklopi ruke i moli se i uzdaj samo u pomoć Božju. E, sine, tko nije bio na moru, ne zna, što je zimnica i tresavica. Takav je to strah. Što su prema tome sve vojske turskoga sultana! Pred njima se možeš skloniti, zemlja je pod tobom. Sve bih ja jade u Bosni još jednom prošao, ali ne daj mi, Bože, ono još jednom doživjeti... Tko nije bio na bijesnom moru, taj ne zna, kako se bobice tresu...

Sad su se Stipanove smeđe sanjarske oči približile cilju najljepših njegovih sanja. Pa zato on i ispituje ujaka o moru, jer pred njegovom dušom lebdi samo jedan san: čudesni, čarobni grad na moru.

— Pričaj, ujače — zamolio bi Stipan ponovno — već sam i zaboravio, kako je ono bilo. — A nije zaboravio ni jedne riječi, ali hoće opet da čuje, opet i opet.

— Hm... Kako je bilo?... Pa ukrcali smo se po lijepom vremenu u Mletcima, a bio sam izabrao čvrstu lađu, jedrenjak nekog trgovca iz Splita. Bilo je taj dan malo vjetra, dakle za plovidbu najbolje vrijeme, i mi krenusmo. Jedra se naduše, i tako smo plovili neko vrijeme. Uto se nebo počelo smrkavati, a vjetar je bivao sve jači i jači, dok ne zapuha tako snažno, da smo morali ostaviti samo jedno jedro. Svi su mornari bili u poslu, oko konopa i jedara. Kako ja nisam bio vješt njihovu poslu i kako još nikad nisam bio doživio nevrijeme na moru, bio sam spokojan i nisam se puno brinuo. Čuo sam samo, kako su govorili, da nas je već podobro zanijelo s našeg pravog puta. Sve se je više smračivalo i počela osvajati noć, a onda udari kiša, a pratila ju je potmula grmljavina. Valovi su bivali sve veći, a naša lađa mi se činila sve manjom. Valovi se počeše i preko nas prebacivati. Svaki put bi nadrla u lađu voda, koju smo svi crpili. I ja sam morao pomagati. »E, brajko«, velim sebi, »ovo ne valja više ništa!« i prekrižim se velikim križem te zazovem u pomoć našeg Sv. Iliju. Moje dijete, sačuvao te Bog od onakva bijesa. Ne znam ni sam više sve, što smo radili te noći. Stoput mi se je učinilo, kad bi se lađa odjednom naglo popela

kao na vrh brda, pa se opet spustila: Eto, ovo ti je smrtna ura, gotovi smo! I tako... cijelu noć.

— Kad se počelo razdanjivati — nastavi ujak Mijo — pogledamo jedan u drugoga. Izgledali smo kao prava strašila. Sva je sreća, da na lađi ne bi ni kakve žene ni djeteta... I prestade kiša, a valovi postadoše nekako kratki, ali obijesni, kao da se igraju. Radostan, misleći da je nevolja prošla, čujem kako mornari govore: »Pomozi nam, Sv. Nikola, promijenio se je vjetar!« Ja ništa ne razumijem i ne mogu da shvatim. Uto će jedan stari: »Sad dolazi tek prava nevolja, gore nego ono noćas. Ovi kratki nestalni valovi gori su od noćašnjih brda, izvrnu lađu kao kakvu zdjelicu.« E, ne valja, očiju mi! Dakle može biti od zla još gore, dok to kaže stari pomorac. Pomolim se ja našoj dobroj Gospi i malo se umirim.

— »Odmičemo pravo prema Dubrovniku«, začusmo domalo krmilara, a uto se pomoli i sunce.

Oči ujaka Mije, koje su tako slabo vidjele, napuniše se sada suzama.

— Dijete, dijete, bio sam već čuo za taj naš Dubrovnik, da je grad bogat i slobodan, da u njemu ima naočitih palača i učenih i mudrih ljudi i svakoga blaga. Ali da je onako lijep na ovoj zemlji, nisam mislio. Bilo je upravo granulo sunce, a mi ugledamo kopno pred nama. Ovisoka brda, šumovita, zelena, a pod strmim brdom ukraj mora, upravo kao da je niklo iz mora, nešto se bijeli, upravo sja... Kao utvara iz priče. I nisam vjerovao, jer nisam o njemu ništa znao, da ću u tom gradu zateći naše ljude i pravi hrvatski svijet.

Tu ujak malo zastade i obrisa oči, pa htjede nastaviti. Znao je, da Stipan uvijek sluša bez daha ovu njegovu priču i da ga sada ne će pometati svojim pitanjima. Zato se začudi, kad se Stipan naglo nagne k njemu i tiho zapita:

— Ujače, reci... kad bih ja pošao... koliko bih trebao, da dođem do tog Dubrovnika?

Ujak se nasmiješi.

— Eto, dijete, to ti je sva korist od mog pričanja. Da te je majka sada čula, ili otac! Ma kuda te odnese misao! Ti, pa u Dubrovnik! Idi, dijete... idi... ne ću ti više nikada ništa pričati. Ti bi otišao i u Mletke.

— Ne bih, ujače, ne bih. Otišao bih u Split i u Šibenik i u Senj... ali u Mletke ne bih... To nije naše.

U Stipanovu licu sa sanjarskim očima pojavi se neki odlučni izraz, a to je lice bilo milo i pravilno, puno neobične ljepote.

— Ma tako, ujače, pa ja te samo tako pitam, da znam, koliko je odavle do tog Dubrovnika.

Ujak se nekako primiri.

— Odavle do Dubrovnika? Čekaj. Pa nije, sine, glavno, koliko je, već koliko treba novaca. Pa sve da ideš nogama do mora, treba ti nešto trošiti, a po moru te ne će nitko badava voziti.

— A da se nekome unajmim? Znam ja svašta.

— Šta melješ, dijete? Pa ti bi zbilja išao? Hajde, ne luduj! Veliš, da svašta znaš. Ništa ti ne znaš, dijete, vidio bi, kad bi se našao na moru. Mi smo ti ljudi s kopna kao i mala djeca, kada dođemo na vodu.Druga je stvar, kada

već odrasteš i mnogo još naučiš, pa nađeš li dobrog gospodara, lako te kakav posao može nanijeti i onamo.

Stipan je šutio... Kad odrasteš!... I čekati... a teško je dočekati, da prestanu i ove proljetne kiše i da već jednom sine sunce!

Na putu

Prije nego što se je itko i nadao, zagrija i željno očekivano sunce, i prije nego što se je Stipan mogao i u snu nadati, približio se je svojoj sanji.

I ujak Mijo i mladi Stipan bili su već upućeni u tajne Stipanova oca. Kad su se zakleli na križ, onda im je Grgur sve otkrio. Sad su znali, da su gospoda iz carskog dvora u Beču kriva, što su se tolike naše tvrđave i gradovi predavali Turcima i što se je u čvrstom hrvatskom braniku otvarao prolaz Turcima za dalje provale. Dvorovi iz Beča i Graca slali su uz vojničku pomoć nesposobne zapovjednike, koji su voljeli čast da zapovijedaju, ali su bili nevješti bojevanju sa hrabrim Turcima i strašljivi u opasnosti. I hvala budi Bogu, što imademo još naših junaka i osim grofa Franje Krste Frankopana. Čuli su oni za velikog vojskovođu i junaka Petra Zrinjskoga iz Čakovca i za druge po svoj zemlji. Što je Beč sklopio s Turcima sramotan mir na štetu hrvatskih zemalja, napunilo je i ove siromašne ljude bijesom i jedom. Kako se je samo mladi Stipan oduševio, kada je od oca naučio pjesmu:

Na vojsku, na vojsku, vitezi valjani!

Kad ga nitko nije čuo, oduševljeno je sam pjevao:

Na noge, na noge, hrabreni junaci,
Koplja se hvataj, na konja se baci!
Na noge!

Stipan se nije nimalo začudio, kada je otac jednoga dana povjerio i njemu jednu zadaću. Toga je dana bio sajam na trgu pod gradom, a uvečer, dok su trgovci opremali kola i konje da krenu dalje, pozove Grgur sina u praznu izbu i gledajući mu oštro u oči svečano reče:

— Sine Stipane, treba da izvršiš jedan nalog našeg dičnog gospodara. Obećao je i meni i Petru Petruniću, da će nas učiniti slobodnjacima, budemo li mu vjerno služili. Razumiješ li? Ali i bez toga treba da vjerno služimo njemu i domovini. Pazi sada dobro. Poći ćeš još danas sa jednim trgovcem iz Novog u Vinodolu na moru. On je već upućen i naš je čovjek. Ponijet ćeš ovo pismo.

Grgur izvadi iz njedara oveći omot, koji je čvrsto držao svojom žilavom rukom:

— Sine, ovoga ne daj od sebe, pa makar morao i glavu izgubiti. Dogodilo se ne znam što, ovog ne daj. Ponijet ćeš kremen i kresivo i dođeš li u veliku nevolju, onda ovo spali. Jesi li me razumio, Stipane?

— Potpuno, oče. A kuda to da idem?

— Čovjek će te svojim kolima odvesti ravno u taj grad na moru.

— Na moru! — usklikne Stipan.

— Vidjet ćeš more, moj sinko, o kom ti je ujak Mijo toliko pričao. Ali sad nemoj misliti na more, nego na ovo, što ću ti još reći. U tom gradu Novom u Vinodolu imade

također utvrđen grad, kao što je ovaj naš na brijegu. Tamo ćeš onda potražiti gospodina grofa Orfeja Frankopana. Kad se sutra razdani i kad budete negdje na osami, onda pogledaj ovu sličicu, da ga mogneš prepoznati.

U polutamnoj izbi slabo se je vidjelo, i Stipan je samo napipao okruglu drvenu pločicu, koju skupa sa omotom strpa u svoja njedra.

— I njemu, samo njemu ćeš predati pismo.

— A kad izvršim taj nalog, što ću onda?

— Onda, moj sinko, razgledaj grad, da nam možeš štogod i pričati. Uvrati se i u koju crkvu i skrušeno se pomoli za našu stvar, a onda traži kakvu zgodu, da se opet istim putem natrag povratiš. A sad se spremi u ime Božje!

Stipanu se činilo da sanja.

More!... Vidjet će more!

Stipan je sretno izvršio očev nalog, iako su putem sreli jednu četu sa zapovjednikom strancem, koja im je pretražila cijela kola i sve prevrnula i ispremetala. Trgovac je prije toga dao Stipanu dobar savjet, te su se obojica kod toga susreta hotimice vladali tako glupo i nevješto, da su ih vojnici konačno ostavili na miru, te su mogli nastaviti put.

Ali kad je Stipan nalog potpuno izvršio, osjetio je u svim žilama slobodu i nije više mislio na povratak. Neprestano je hodao obalom i pratio pogledom svaku lađu, koja se je odmicala ili se je primicala kraju.

Jednoga dana, kad je na jednom običnom jedrenjaku, neuglednom i tamnom teretnjaku, kojemu su iz utrobe istovarivali bačve vina, pročitao slova »Dubrovnik«, bio je

kao izvan sebe. Približio se je ljudima u tamnim odijelima, garavih ruku i oštre riječi, i započeo s njima razgovor. Pitao ih je, kuda će krenuti, kada istovare vino. Odgovarali su otreseno i svojim narječjem, koje je Stipan jedva razumio. Tako je teškom mukom napokon razabrao, da će brod poći po novi tovar vina na otok Krk, pa će se vratiti, da ovdje natovare smole, vune i lanenog prediva iz unutrašnjosti zemlje, a onda će s tim teretom u Dubrovnik.

Tri je dana Stipan očekivao prljavi teretnjak, i kada ga je ugledao kako se približuje i kada je jasno razabrao ona slova »Dubrovnik«, srce mu je zaigralo. Njegova je odluka bila gotova. Ljudi su opet istovarivali bačve i čudili se, kad su opet ugledali lijepog mladića, upravo kao da je samo njih čekao. Bilo im je to nekako sumnjivo, i jedan su drugome dobacivali nešto, što on nije razumio. Kao da im savjest nije bila najčistija, jer se je i Stipanu učinilo, da neka bureta nisu tako teška, kao da je u njima vino, makar da su se oni, koji su ih istovarivali, pričinjali kao da se muče da savladaju veliku težinu.

Ali kad im je Stipan pokazao novac i rekao, da će im ga dati, ako ga prevezu do Dubrovnika, onda su se među sobom nešto dogovarali i napokon pristali. Stipan nije razumio, kad je uto jedan od njih, pokazujući rukom krasan jedrenjak, koji je upravo isplovio iz luke, primijetio njemu nepoznatim jezikom:

— Ovaj mulac ne zna, da bi za ovaj novac mogao sada ploviti onom gospodskom lađom i da bi već sutra bio u Dubrovniku! — Pri tom se je u sav glas nasmijao. Drugi je, popravljajući nešto na svojem kožnom pojasu, dodao:

— Pa znaš, Pepo, da mi uvijek imademo sreću. A ti si htio, da ovu našu babu (pri tom je pokazivao na njihov jedrenjak) raspremimo i prodamo kao staro drvo, kad nije više ni za šta. A vidiš, ovome se malome više dopala nego ona bijela gospođica. — Dok je to govorio, mahnuo je rukom prema jedrenjaku na moru, koji je bivao sve manji i manji.

— Samo da ovo nije kakav prepredenjak — reče mrki Pepo i zaškilji prema Stipanu.

— Budi miran, poznam ja ljude. Ovaj ti je pobjegao odnekud iz planina, a u glavi mu se puši. — Stari Nikola pokaže kretnjom, kako izlazi dim.

Stipan ih nije razumio. Zurio je u daljinu i činilo mu se, da mu rastu krila.

U Dubrovniku

Prljavi i iskrpljeni teretnjak i njegovo veliko jedro, komu bi teško bilo odrediti boju i koje je izgledalo kao nekakva golema bojna zastava, koja je išla u boj na morske nemani, pratila je neobična sreća. Puhao povoljan vjetar i dovoljno jak, da je jedrenjak krasno plovio i za kratko vrijeme stigao na mjesto. Pratila ga je i druga sreća: kad bi naišao na sumnjiv brod sa velikom zastavom na jarbolu, koja je izdaleka bila vidljiva, on bi mu za vremena izmaknuo.

Stari Nikola, kojemu se svidio mladi momak, ponudi Stipanu, da se nastani kod njega u kućici negdje izvan gradskih zidova, kada stignu u Dubrovnik. Ali Stipan u

svome radosnom očekivanju nije htio o tome ni govoriti. Slutio je, kada uđe u taj čarobni grad, da će sve biti ljepše od ovoga svijeta i od ovih ljudi, s kojima je putovao. On uopće ove ljude nije mogao ni zamisliti zajedno sa onim slavnim gradom, o komu je pričao ujak Mijo. Pa ovi mornari ne smiju sigurno ni ući u taj grad. Tko zna, hoće li i njega pustiti?

Kao iz neke bojazni počeo je sada čistiti i rediti svoje odijelo, a onda bi kriomice izvlačio svoj mali češalj, što ga je sam napravio od rogovine, i gladio svoju plavu kovrčastu kosu.

— A hoće li me pustiti u grad? — pitao je, kada su mu rekli, da su blizu Dubrovnika i da će za koji sat stići. Pepo namigne drugima, pa će polagano:

— Tko bi znao, hoće li te pustiti? Kad Knez izvjesi bijelu zastavu na svom dvoru, onda nikoga ne puštaju unutra.

Stipanov se pogled smrači i lice mu postane tako tužno, da ga je stari Nikola odmah utješio:

— Ne slušaj ovog lažljivca. Zašto te ne bi pustili unutra? Ja ću ti, sinko, pokazati, gdje ćeš ući u grad. Da je moj pokojni Bartuo živ, on bi ti sve pokazao. Bio je isto tako fin kao i ti.

— Eh, tvoj Bartuo, Bartuo! Pa što bi od njega bilo? Zar bi bio gospar neki? Bio bi sluga i lijepo bi se klanjao, evo ovako — reče Pepo i pokuša da se savije u struku, ali mu ne dadoše stare kosti. Svi prasnuše u smijeh, dok se je stari Nikola okrenuo od njih i nešto u po glasa mrmljao.

Bio je peti travanj 1667. godine, kada je nepoznati mladić iz porobljene zemlje neopazice ušao kroz lučka vrata u slobodni grad Dubrovnik. Nitko ga nije ništa pitao, nitko ga nije zaustavljao. Jedini golubovi pred »Lužom« sletješe na njegovo rame, kao da ga poznaju. Tomu se mladić začudi, ali domalo opazi, da tako dolijeću svakome, tko ih ne tjera od sebe.

O — kako je sada bio zahvalan ujaku Miji, što ga je naučio čitati, jer je u ovom gradu bilo svagdje napisa uklesanih u kamen ili urezanih u drvo. Po mnogim napisima, po govoru, što ga je čuo oko sebe, i po jeziku u obredima i molitvama u crkvama, vidio je Stipan, da je pravo govorio ujak Mijo i da to nisu tuđinci za njega, da su to Hrvati kao i oni, koje je gore ostavio, i čudio se je, kako ovi mogu biti tako veseli, slobodni i sretni, a njihova braća iza brda tako nesretna?

Znadu li oni, koji žive u ovakvoj ljepoti, za njihova stradanja?

Te misli brzo odagnaše novi dojmovi, nove slike i zvuci sa gradskih ulica.

Pravo je čudo, što je Stipan osjetio, vidio i čuo.

Uskim ulicama pronosile su sluge nosiljke sa pozlaćenim vratima, a iz nosiljaka gledale us krasne gospođe, veselo se pozdravljale sa prolaznicima, svaki čas zaustavljale nosiljke i živahno razgovarale.

Koliko je tu bilo prolaznika, koliko gospodstva i bogatstva! Zaustavljao se Stipan, da razgleda palače, sve od klesanog kamena. Osjećao je čar kao nikad u životu, dok je motrio raskošnu ljepotu crkava. Oko njega je mramor i zlato, crvena svila po zidovima, a slike, kano da su ih slikali

sami anđeli. Zavirio je i u samostane i samostanska dvorišta, gdje je bilo skoro isto tako živo kano i na trgovima. Kako je posve drugačije u samostanskom dvorištu u Kamenskom, u koje ga je ujak Mijo jednom odveo! A valjda tako mora biti ovdje, gdje nije znao, kuda bi sa glavom, kud bi je prije okrenuo i što bi prije gledao. Divio se je i golemim gradskim zidovima, kulama i napravama. Sve od živog klesanca kamena. A sve je to štitio onaj svetac sa biskupskom kapom, čiji je lik sretao svuda po gradu.

Kad je izbio na istočna vrata, zaokupila ga je opet ljepota plavoga mora, cvatućih oleandara, glicinija po zidovima, maslina po baštinama i tamnih čempresa. A nad morem su letjeli galebovi, kojima su se krila svaki čas ljeskala na suncu.

Kad je Stipan ogladnio, pojeo je ono što mu stari Nikola i Pepo dadoše pri rastanku, a na konačište nije ni mislio.

Pred večer je život u prelijepom gradu još porastao, kao da se je u njemu skupilo još toliko ljudi, pa šetaju, jedni drugima dobacuju šale i dosjetke, a kao da su još ljepše odjeveni nego preko dana. Ulazi mnogih palača bili su već osvijetljeni i pred njima se zaustavljahu zlatne nosiljke, iz kojih su izlazile vesele gospođe.

Takav jedan ulaz bio je upravo prema vratima crkve, na koja je sada Stipan izlazio. Na pragu je zastao, zureći u osvijetljeni ulaz na protivnoj strani. Nije ni primijetio, da su za njim izašla još dva ozbiljna čovjeka, po svoj prilici braća, jer su bili slični. I oni zastaše, pa će stariji glasno, pokazujući na sjajno rasvijetljeni ulaz:

— Ovako se mi svaki dan koristimo našom slobodom!

— Moj Nikolica, i ja se svaki dan pitam, dokle će ovo ovako? Zabavljamo se, dobro nam je, i ne velim, da puno griješimo, ali se nešto bojim...

Nato se Stipan skloni u sjenu, osluškujući sa živim zanimanjem ovaj razgovor.

— Znaš, moj Miho, kad pomislim, kako se u našim krajevima po čitavoj Hrvatskoj ljudi pate i žive od danas do sjutra u stalnom ratu, upravo me je sram, da mi ovako živimo.

Stipanu srce jače zakuca. Svemogući Bože, pa i ovdje ima ljudi, koji znadu za njihove patnje! Umalo da se nije odao i pristupio ovoj dvojici, ali mu stid ne dade.

Uto se približi crkvenim vratima neka vesela družina. Jedan od njih, spazivši ovu dvojicu pred ulazom u crkvu, primijeti:

— Evo nam Nikolice Bone i brata mu Miha. Dođi, Nikolica, hodi, broda ti! Imamo dobro mjesto, gdje ćemo se zabaviti. Dosta ste se namudrovali.

— Samo se vi veselite, nitko vam ne brani, a mi imademo još posla — odvrati mu Nikolica.

Uto se pomoli na onom ulazu sluga sa bakljom i osvijetli sav pločnik naokolo. Mlađi brat spazi sada Stipana. Zagledavši se u mladića, reče bratu:

— Gledaj, kakvo lice! Kao da ga je Fidija* isklesao.

Iako nije razumio, Stipan porumeni i zastidi se, pa se žurno udalji.

---

* Fidija je bio glasoviti kipar u staroj Grčkoj, jedan od najvećih umjetnika u povijesti svijeta. Umro je 432 godine prije Isusova rođenja. Kipovi, koje je on isklesao, prikazuju tijela savršena ljepotom.

U gradskoj luci savlada ga umor. Naslonivši se na trule daske nekakve stare lađice, koju su izvukli iz mora da je poprave, usne čvrstim snom.

Drugi dan, upravo na Veliku Srijedu dne 6. travnja godine 1667., strašni je potres uzdrmao do temelja divni grad na moru, pretvorio veliki njegov dio u ruševine i ulice napunio gomilama kamenja. Ni polovica naroda u gradu nije iz te nesreće iznijela živu glavu.

Kad su ljudi počeli dolaziti k sebi, mnogi su se u svojim jadima i brigama sjećali, da je uoči toga strašnog dana gradom obilazio neki siromaški obučeni mladić, lijep kao anđeo, koji je sve pomno razgledao i dugo stajao pred crkvom. Braća Bone, koji su se u vrijeme nesreće nalazili u svom masliniku na Lapadu, posvjedočiše također, da su u večer prije trešnje, pred ulazom u Gospinu crkvu, vidjeli neobično lijepa mladića, koji je opet odjednom iščeznuo.

Sve te glasove čuli su i stari Nikola i drug mu Pepo, kada se povratiše sa Lopuda, gdje su obojica ostali živi među tisućama, koji isti dan poginuše od trešnje. Oni sada donesoše glas, da su upravo oni sa svojim teretnjakom dovezli čudnovatoga mladića iz Novoga u Vinodolu, za kojega sada nisu pravo znali, je li to bio mladić ili anđeo.

Mnogi su očekivali, da će se gdjegod pod ruševinama naći tijelo toga anđeoskog mladića, koga je pripovijedanje u gradu bilo već okitilo svim nebeskim uresima. Ali zagonetnom mladiću ne bi više ni traga ni glasa.

— Velim vam, to je sigurno bio anđeo, koga je Sv. Vlaho bio poslao griješnom svijetu u gradu, da ga opomene na pokoru — završavale bi priču žene iz puka.

Vidio sam divni grad...

— Jelka, slušaj, sve mi nešto govori, otkada smo čuli o onoj strašnoj trešnji u Dubrovniku, da je tamo zaglavio i naš Stipan — muklo će ujak Mijo tužnoj ženi kod ognjišta.

— I jesi dijete zaludio svojim pričama. — Glas je njezin zvučao potpuno beznadno.

— Ili moje priče ili šapat tvoga Grgura, sve na jedno izlazi: nema nama ništa dobra. Stipan bi stradao ovako ili onako.

— Ne razumijem, što to govoriš, Mijo. Naučila sam se trpjeti, otkad znam za sebe, a dijete sam već sto puta oplakala i pregorjela.

— Znadem, sestro, da bi manje teško bilo, da je nestalo mene mjesto Stipana, a i meni bi, vjeruj mi, bilo pravo.

— Ne mislim ja više ni ovako ni onako. Otupila sam na sve. Čini mi se, da mi se sad pojavi Stipan živ i zdrav. ne bih se znala ni radovati.

Kao da je čekao tu riječ, s praga se javi glas:

— Evo me, majko!

Na niskim vratima pojavi se mladić u poderanom odijelu, upalih obraza, gologlav.

— Stipane, sine! — uskliknula je presretna majka.

Dok se ujak Mijo još nije bio ni snašao, stao je Stipan uprav pred njega i izrekao glasno:

— Vidio sam divni grad na moru! Vidio sam Dubrovnik! Nitko ga više ne će vidjeti, kao što sam ga ja vidio.

Nitko više, majko, jer ga ovakvog više ne će biti... Znate li, šta je bilo od divnoga grada?

— Znamo, sine! — odvrati majka, grleći jedinca.

A kad je majka nahranila i obukla sina, Stipan je pričao — — — — — — — — — — — — — —

— A drugoga me je jutra uhvatilo tu (i on pokaže na svoje srce) za vama svima i za ovim poznatim krajem. Sjetio sam se onda, što mi je otac govorio, i uputim se pravo na sjever, kroz planine. Rekoše mi, da je to put u Bosnu. Svejedno, pomislim, samo da idem u planine, i neka je sjever, pa ću uz pomoć Božju jednom i pod naš Novigrad...

Uto stiže i otac. Stipanu je valjalo sve iznova pričati, a onda nadoda ocu:

— Oče, morat ćeš me sutra odvesti do našega gospodina grofa u Ozalj. U Bosni sam došao u službu i nekom Turčinu u visokoj časti. Tamo nešto znadu o našim stvarima. Spominjali su i grofa Frankopana i Petra Zrinjskoga. Moram reći našem gospodinu grofu, da nikada ne ide u Beč. Znadu nešto Turci o bečkom caru, a ja sam se pravio nevješt, ali sam dobro čuo, šta oni među sobom govore.

— Šta govoriš? Zar si ti učio turski? — ukori ga otac.

Stipan porumeni od stida. Uvijek je govorio istinu, pa zar mu sad otac ne vjeruje?

— Ne govore oni turski. Svi oni govore samo hrvatski... Slušao sam ih, oče, svaki dan!

— Istina je — primijeti ujak Mijo.

— Pa to onda nisu Turci* — tvrdio je Grgur.

* Pročitaj napomenu na kraju knjige: *Tko su Turci?*

— Možda i nisu pravi Turci. Nisu iz Turske, nego iz Bosne. I djeca im govore hrvatski.

— Onda su Hrvati, samo su turske vjere.

— I ja mislim — govorio je Stipan. — Samo da mi je reći našem gospodinu grofu, da ne ide u Beč. Tamo ga čeka neko zlo. Tko će nas braniti, ako mu se tamo dogodi kakva nesreća?

— Zar misliš, da će te poslušati? — upita ujak Mijo.

— Ne znam! Neka ga samo Bog očuva! — završi Stipan.

Te godine lipe se iznevjeriše svome mjesecu i već svršetkom svibnja bile su u punom cvatu. I velika lipa na cesti između sela Brloga i plemićkoga grada istog imena sva se je osula nježno žućkastim cvijetom, a oko nje neumorno zuje pčele. Marljive pčele nije umorilo ni žarko sunce, koje je, penjući se do podneva, slalo sve toplije zrake na zemlju, ali je umorilo brlošku djecu, koja već od ranoga jutra, zabavljena u igri, provedoše dan pod vedrim svibanjskim nebom.

Čuvajući ovce, sve su djevojčice brale cvijeće, pletenim vijencima okitile glave i tako urešene zaigrale kolo pjevajući, dok su se dječaci, gubeći se za kozama, uvlačili u špilje nad šumnom Kupom i penjali se na stabla. Ali je podnevna omara mamila u hladovinu i blago i ljude.

Kao po dogovoru, sve jedno po jedno, vraćala su se djeca pod lipu, spuštajući se na stare iskrivljene hrastove klupe, kojima je bila lipa opasana. Danas su došle prve djevojčice, i kao da se boje, da ih dječaci ne zateku ovako raskuštrane i uznojene, brzo rede svoje kose i popravljaju vijence na glavama, a pregačama brišu znojna lica. Ali dječaci, kao dječaci, nisu obraćali ni najmanje pažnje njihovu izgledu. Odjednom nahrupiše svi s vikom i bukom, noseći u rukama razne osušene kosti. Bile su to prave ljudske kosti,

male i velike. Uzmahujući kostima počeše sada strašiti djevojčice, koje su se vrišteći stiskale jedna uz drugu.

— Ovaj će ti doći danas u noći, vidiš li, ovaj, kojemu pripada ova kost — govorio je Pavel, najveći dječak, i prikučio jednoj djevojčici ljudsku čeljusnu kost, u kojoj je bilo nekoliko zubi.

— A Doru će ova baka u noći povući za nos, jer ovo je sigurno nos jedne bake — javio se najnestašniji, Štefek, koji je držao polovicu gornje lubanje i svojim prstom pravio nad nosnom šupljinom kukasti kljun, htijući da ustraši crnokosu djevojčicu, koja je rukama pokrivala oči.

Crvenokosi Jože, kojemu je lice bilo puno sunčanih pjega, prosuo je cijelu pregršt kostiju na klupu:

— Sve smo ovo našli u špilji Vrlovki. Ima ih tamo, koliko god hoćete.

Šuteći promatrala je dječačku zabavu najstarija djevojčica, ozbiljna Barica, a onda je bez ikakva straha istupila pred dječake i progovorila ozbiljno:

— Stid vas bilo! Skoro će doći gospa grofica, pa ćemo joj sve reći. Vidjeli smo je, kad je otišla staroj bolesnoj Mandici, pa će se opet ovim putem povratiti u dvor. — I druge se djevojčice ojunačiše i podignuvši glave počele su redom vikati:

— Stid vas bilo, kaznit će vas Bog!... Vama će doći svi ovi u noći, pa će vam počupati jezike.

Dječaci su ih još neko vrijeme strašili, a kad je Barica zavikala: »Evo grofice!«, bacili su sve kosti na Jožinu hrpu i započeli guliti vrbovo šiblje, kao da ništa nije bilo.

Kad je među njih stupila gospodarica grada Brloga, grofica Barbara Sidonija Delišimunovićka, sva je djeca srdačno pozdraviše. I odmah se je vidjelo, da su grofici sve te dječje glave dobro poznate i da im vidi i u duše i u njihova mala srca.

— Što je to? Opet ste se nešto svadili... i naravno... da su dečki krivi. — Dječaci su ustali, kad je došla grofica, držeći niz tijelo spuštene svoje duge ruke sa štapovima. Jože je stajao pred svojom hrpom kostiju tako, da grofica nije još ništa opazila.

— No, što je bilo, reci, Barice?

— Neka se Jože odmakne, pa ćete vidjeti, što je tamo.

— No, Jože, pomakni se — reče grofica i priđe bliže. Nato će sve djevojčice kao u jedan glas:

— To je od mrtvih ljudi. — To su kosti iz špilje. — Meni je rekao Pavel, da će mi doći u noći onaj sa zubima. — A mene je strašio Štefek onim nosom...

Visoka gospođa u jednostavnoj sivoj haljini i s koprenom preko glave prijekorno pogleda dječake.

— Nisam mislila, da su brloški dečki takovi. I ti si s njima bio, Šešek? — Jedan od najmanjih dječaka, koji se je od ostalih razlikovao i izgledom, duboko se zarumeni.

— Jest, i Šešek je imao kost, ja sam vidjela — javi se Dora.

— Nisam! — Malome dječaku, koji je to rekao, nabreknula je od jarosti modra žila na čelu. — Ja sam samo imao ovaj moj štap.

— Ih ti... dođo-še, pozoba-še, odleti-še... še... še... še — rugao mu se Jože. Šešek se je naime zvao Jozo, a kako

je došao sa strane u njihov kraj i govorio nešto drugačije, prozvaše ga Šešek.

— Ti ćeš, Šešek, paziti, da se sve te kosti opet prenesu u špilju, i odnijet ćeš malo svete vode, pa ćete ih poškropiti. To su kosti od jadnih ljudi, koji su kao i Šešekovi roditelji bježali pred neprijateljem i tu se sakrili, ali su ih progonitelji otkrili i poubijali.

— Kaže stari Petar, da se u noći čuje iz te špilje plač i stenjanje, i kaže, da bi trebalo sve ove kosti prenijeti na groblje i zakopati ih u posvećenu zemlju — važno počne Jože.

Grofica klimne glavom.

— Govorit ću o tome s gospodinom župnikom. Ali, djeco, nije to sve za vas, to su razgovori za odrasle ljude.

— Ali se dječja mašta nije dala tako lako odvratiti od sablasnih priča.

— A moja baka kaže, da se ovdje pod lipom uvijek u noći sastaju duhovi na sud. Davno... davno... kaže baka, osudili su krivo jednog čovjeka, koji nije bio ništa kriv, i sada oni nemaju mira i moraju svaku noć doći ovdje pod lipu i opet mu suditi — govorio je Pavel i s uživanjem promatrao djevojčice, koje su se počele strašivo ogledavati i pomalo drhturiti usred toplog podneva.

U vrijeme tog razgovora pridošla je još jedna djevojčica i tiho se prišuljala grofici iza leđa, opipavajući prstima sivu tkaninu grofičine haljine, a onda se progurala naprijed i dok su joj sivkaste oči gledale u stranu, počela čudnim, kreštavim glasom:

— Moja je mati rekla, da vi niste nikakva prava grofica. Svaki dan nosite istu opravu i idete kao i mi pješice.

Moja je mama vidjela u Ozlju jednu groficu iz Zagreba grada, koja je pet puta na dan mijenjala opravu, a sve su bile od svile i baršuna, i samo se je vozila u kočiji. Jest, to je bila prava grofica, rekla je moja mati.

Sva su djeca ušutjela, a neka se i zarumenila, Šešeku se čak zacakliše suze u očima. Djevojčice su znale, da je ta Jela ljuta na njih, što je nikada ne vode sa sobom, jer im razgoni ovce, svađa se i tuđa im je nekako — drugačija od njih. Ali blago i plemenito lice grofičino samo se za jedan čas trgne začuđeno, nato ga oblije fina rumen, a guste obrve nad svijetlim njezinim očima malo se podignu. Onda se nasmiješi:

— Dečki, je li koji od vas vidio slavuja?

— Jesmo, jesmo — skoro svi se oglasiše, dok su djevojčice šutjele.

— A vi, jeste li vidjele paunove u Brlogu? — okrenula se grofica djevojčicama.

— Jesmo, jesmo! — jave se sve odjednom.

— Jela sigurno nije vidjela ni slavuja, ni pauna, pa ne zna, kakve su razlike među njima.

— Glupačo jedna! — gurne Pavel Jelu. — Slavuj se ne gizda i skriva se od svakoga, a najljepše pjeva, a paun se nagizda i samo hoće da se pokaže, a kriči kao svraka.

Jela se ogleda naokolo, ništa ne shvaćajući, a onda se okrene i pojuri prema selu.

— Hvala Bogu, što je otišla — oglasi se prva Barica i odveže svoju pregaču, da je prostre na staru hrastovu klupu. — Ovdje sjednite — ponudi groficu Barbaru Sidoniju, koja je pogledom pratila siromašnu Jelinu pojavu.

Nije odavala djeci, da znade, odakle Jeli ta zla ćud, već je mirno govorila:

— Nemojte Jelu uvijek tjerati, postat će sve gora.

— Ne može biti zločestija — važno doda Barica i još jednom ponudi groficu, da sjedne na njezinu pregaču. Grofica sjedne, a pred nju stane Šešek. Imao je malo oduljeno lice sa tankim savijenim nosom, a bio je bljedolik i plavook.

— Rekoste jučer... znate kad ispratismo gospodina grofa... kad svi odoše... — Djeca su odmah prihvatila:

— ...še — še — še! — počeše se rugati.

— No, Šešek, što sam ja to jučer rekla? — upita grofica. — Prestanite već s time! — opomene nato djecu.

— Obećaste nam danas kazati, što je to domovina.

— Ah, da — prihvati grofica, podigne lice i zagleda se u gustu i rascvalu krošnju lipe. — Sjećam se, Šešek, sjećam... — nastavi, spusti lice i zagleda se djeci ravno u oči. — Kad smo otpratili gospodina grofa i kada nam se je izgubio iz vida, pitali ste me, djeco, kuda on odlazi, a na to sam vam odgovorila, da ide na obranu domovine. Ti si, Šešek, tada zapitao: Što je to domovina? A kad nije znao ni Pavel, ni Štefek, obećala sam vam, da ću vam kazati danas pod lipom. Ali... da prije čujemo, moguće znade Barica, što je to domovina?

— U nedjelju je u crkvi rekao gospodin župnik, da je domovina nebo — odgovori Barica i prevrne očima gore prema nebu, što je više mogla.

— Dobro si zapamtila, Barice. Neprolazna, vječna naša domovina je nebo. Ali mi imademo i ovdje na zemlji domovinu.

Zašto se najjednostavniji pojmovi ne daju reći u dvije, tri riječi? — pomisli grofica Barbara Sidonija, a u istim mislima opet samu sebe odmah opovrgne. Domovina, zar je to tako jednostavan pojam? Da, jednostavan, ako se uzme njegova cjelovitost i potpunost, a tako mnogostruk, kad se obuhvati njegov sadržaj. Barbara Sidonija, po ocu Šubić — Peranska i izravni potomak velikih hrvatskih banova, začudi se sada, koliko je misli probudio u njezinoj duši taj pojam. Obuhvatio je zemlju i more, šume i gore, livade i pašnjake, sela i gradove... pa tisuće zvukova i glasova, od najdražeg jezika, kojim se je grofica Delišimunovićka služila usmeno i pismeno, pa do njiska konja u polju, laveža pasa kraj torova, blejanja ovaca na paši i cvrkuta ptica po vrtovima i lugovima... A tek prošlost, prošlost! Krune i hramove, dvorove i grobove, sreće i nedaće, minule dane i noći, godine i stoljeća... Domovina... u njoj je i sadašnjost i povijest... U njoj je sav život naroda, koji je bio i koji se nastavlja... vječno...

— Djeco, znate šta — živahno sada prihvati, a lice joj se sve zarumeni od ushita. — Od sutra, svaki ću vam dan u ovo doba govoriti o domovini. Ali samo onda, ako dječaci popodne spletu od vrbova šiblja košaru i u košaru poslažu sve ove kosti, pokriju ih lišćem i odnesu natrag u špilju, gdje su ih i našli.

— Hoćemo, hoćemo — povikaše svi dječaci.

— A ti ćeš, Šešek, sada poći sa mnom u dvor, da ti dam svete vode, pa ćete vi sami lijepo poškropiti te kosti. — Uto se oglasi malo zvono s visine. — O! Reštovsko zvono prvo pozdravlja Gospu! Djeco, sklopite ruke, da se pomolimo za Hrvatsku!

Kada su grofica i Šešek stigli u brloški perivoj, gdje su se šarenili tulipani, a pod krošnjama velikih stabala šetali paunovi, grofica prihvati Šešekovu glavu i poljubi ga u čelo.

— Vidiš, Šešek, ovo je domovina: da ja tebe tako volim kao svoje dijete, a došao si iz daleka; da je gospodin grof pošao, da neprijatelje progna sa zemlje, koju su morali ostaviti tvoji roditelji; da si ovdje našao drugi dom... i... da sunce ovako sja i da je sve oko nas ovako lijepo, nada sve lijepo i nama drago!

Brloška djeca već su davno snivala duboki san, šišmiši se opet zavukli u svoja zakloništa, i samo su još noćne leptirice lepršale zrakom, kad se ispod cvatuće lipe začu poluglasan govor. Iako je sjala mjesečina, gusta krošnja lipe nije propuštala srebrenastog njezina svijetla, pa se jedva mogao razabrati lik čovjeka, koji se kano upravo probudio iz sna i nešto poluglasno govorio. Ali nije to bio duh, kao što su to pričale brloške bake, nego čovjek putnik, koji je valjda okasnio i ne htijući nikoga u selu buditi ispružio se umoran na staroj hrastovoj klupi pod lipom i zaspao.

Raskoš mjesečeva svijetla, miris lipova cvata i duboka tišina obuzeli su sada tako putnika, da nije više htio zaspati, nego se uspravio na klupi i složio ruke u krilo, govoreći sam sa sobom. A čudan je bio taj govor. S mukom je tražio riječi, spajao izreke i opet ih preinačivao, a onda bi se sam sebi nasmijao.

To se je povratio u domovinu Anton, nekadanji konjanik iz »tjelesne satnije Hrvata konjanika«, koja je pod grofom Jankom Šubićem Peranskim služila saskom »Kur-

fürstu« u Dresdenu. Kad se je grof Janko povratio u domovinu, s njim se povratiše i njegovi konjanici, samo je ostao Anton, koji se bio tamo i oženio i stekao mali posjed. Kad mu vremenom umrije žena, a nisu imali djece, uhvatila ga odjednom tako duboka čežnja za domovinom, da je sve ostavio i pošao na put.

Znao je, da njegova gospodara nema više na životu, ali je čuo, da je njegova kći Barbara Sidonija pravi anđeo u ljudskom tijelu, i uputio se tako mirno u Brlog, kao da ide svome domu.

Još se nije snalazio, da je opet uistinu tu, da sjedi eto pod ovom istom lipom, gdje se je djetetom igrao, da tamo šumi Kupa, da će granuti sunce i da će on ugledati svoj rodni kraj u svemu njegovu čaru.

Na tu misao obuze ga neizreciv osjećaj sreće. Jedno ga je i dalje mučilo, što se nikako nije mogao sjetiti riječi, koju je nekada znao, a koja je pravo označivala svu ovu njegovu sreću. Prebirao je po sjećanju, tukao se po čelu, a onda spustio glavu u obje ruke i utonuo u misli.

Odjednom se trgnuo, skočio i ljubeći koru lipova stabla klicao je u noć:

Domovina, domovina!

IZ HRVATSKE PROŠLOSTI

POVIJESNE NAPOMENE

(Da se bolje razumiju ove napomene, treba ih čitati uz zemljovidni crtež Europe i hrvatskih zemalja).

Ova knjiga pripovijeda događaje iz hrvatske prošlosti. Iz njih će naši mladi čitaoci donekle upoznati prilike, u kojima su u raznim vremenima u staro doba živjeli naši pradjedovi. Ovdje će čitati o nekim osobama, koje ne spominje povijest, i na njima će vidjeti, kakvih je ljudi bilo u ono doba; ali će uz njih upoznati i nekoliko znamenitih Hrvata, koji su ostali na glasu kao državnici, junaci ili patnici.

Priče su u ovoj knjizi poredane vremenski: prva govori o prvom kralju Tomislavu, koji je živio početkom 9. stoljeća, a posljednja pripovijeda o razgovorima pod jednom lipom u 17. stoljeću.

Mi ćemo im označiti vrijeme:

1. Nevidljiva kraljica	god.	896.— 925.
2. Tepci plaču	„	945.— 949.
3. Za Kulina bana i dobrijeh dana	„	1203.
4. Martin i Juraj	„	1382.—1408.
5. Opet cvatu jaglaci	„	1463.—1478.
6. Grad na moru	„	1667.
7. Pod lipom	„	1680.—1690.

Priče ne kazuju sve. Tko ih čita, treba da poznaje njihovo vrijeme, t. j. treba da nešto zna iz povijesti hrvatskog naroda.

Da vam olakšamo čitanje, dragi mladi čitaoci, mi ćemo vam ovdje kazati nešto o našoj prošlosti. Reći ćemo vam toliko, koliko je potrebno, da bolje razumijete same priče. Počet ćemo od najstarijih vremena, u kojima je nastala hrvatska država pod vodstvom znamenitoga kralja, o kojemu govori prva priča.

(Treba na zemljovidu Europe tražiti krajeve, koji će se ovdje spomenuti).

Dolazak Hrvata

Hrvati su još prije gotovo dvije tisuće godina živjeli na sjevernim pristrancima velegorja Kavkaza pa dalje do Azovskog mora. Bili su ratnički iranski narod, srodan drugim iranskim narodima, koji su u ono doba nastavali Kavkaziju i Iran (Perziju). Odotúda su se u vrijeme velikih seoba naroda pomicali nizinom uz Azovsko i Crno more, te su konačno zauzeli prostranu zemlju oko Zapadnih Karpata, rijeke Visle i Odre, gdje su zavladali mnogim Slavenima, koji su se tu već prije bili naselili. Ovdje su osnovali svoju državu VELIKU ILI BIJELU HRVATSKU, a glavni im je grad bio Haravat, današnji Krakov na gornjoj Visli. U svojoj novoj postojbini oni se pomiješaše sa slavenskim ratarima, te pomalo primiše i njihov jezik i običaje, ali su ostali dobri uzgajači stoke i vrsni konjanici, glasoviti ratnici i branitelji slobode.

U 7. stoljeću dogodi se nova znamenita seoba. Odijeli se jedna grana Hrvata od Velike Hrvatske i krenu na naš jug. Vodili su ih petorica braće: Klukas, Lovel, Kosencis, Muhlo i Hrvat i dvije sestre: Tuga i Buga. Udariše na silne Avare, koji su u ono doba bili poharali i zauzeli svu zemlju od Dunava do Jadrana i potamanili u njoj većinu starosjedilaca. U junačkim bojevima poraziše Hrvati ove zloglasne osvajače, koji većinom izginuše od njihova mača, dok se oni, koji su ostali u životu, pokoriše.

Pod Avarima življahu tada u ovim zemljama i mnogobrojni Slaveni, koji su voljeli selo i zemlju i bili marni ratari, ali nisu bili vojnički uređeni pod vlastitim vođama, s kojima bi se obranili od tlačitelja i osnovali svoju državu. Hrvati ih sada oslobodiše od avarske sile, te se s vremenom s njima pomiješaše. A to je bilo tim lakše, što su Hrvati već na sjeveru u Velikoj Hrvatskoj bili primili slovinski jezik. Osim Slavena bilo je tu i zaostalih junačkih Gota, koji jedno stoljeće prije toga bijahu poraženi od Bizantinaca, te izgubiše svoju državu. I oni se pomalo pomiješaše sa novim gospodarima.

Tako se ovi zatečeni stanovnici stopiše s Hrvatima u jedan narod slovinskog jezika, koji će biti drugačiji od susjednih naroda, a koji će kroz mnoge vjekove sve do današnjih dana svuda davati primjer neustrašivosti i vojničke hrabrosti, naslijeđene od hrvatskih predа. On će se tri stoljeća poslije zauzeća ovih zemalja ujediniti u jednu jaku državu HRVATSKU, koja će pod svojim velikim vladarom Tomislavom 925. godine postati kraljevina, prva u cijeloj Srednjoj Europi poslije Njemačke.

Hrvati su već spočetka znali čuvati red i pravdu u svojoj zemlji, u kojoj su bili zatekli pustoš avarskih gospodara. Zato se oni rado priklanjaju zakonu Božjem, te već godine 640. primaju krštenje iz Rima. Volju za pravednim mirom pokazuju i ugovorom, što ga sklapa njihov knez Porin 680. godine sa vrhovnom glavom kršćanstva, papom Agatonom, u kojemu obriču, da ne će ni na koga udarati osim u obrani vlastite zemlje.

Stare hrvatske zemlje

Hrvati su poslije dolaska na jug osnovali četiri države: Bijelu Hrvatsku, Posavsku Hrvatsku, Crvenu Hrvatsku i Karantansku Hrvatsku. (Uz ovaj opis pogledaj zemljovid hrvatskih zemalja).

BIJELA HRVATSKA sterala se je uz Jadransko more od rijeke Raše u Istri do Cetine u Dalmaciji, a prema istoku je dopirala preko bosanskih planina do Drine. Sjeverno od nje bila je POSAVSKA ili PANONSKA HRVATSKA, kojoj su granicom na sjeveru bile rijeke Mura, Drava i Dunav. Južno od Bijele ležala je uz more CRVENA (JUŽNA) HRVATSKA, te je obuhvatala današnju Neretvu, Dubrovačko primorje, Hercegovinu i Crnu Goru. KARANTANSKA širila se je preko današnje Kranjske u Korušku, sa središtem na Gosposvetskom polju.

U Karantanskoj Hrvatskoj bijaše broj naseljenih Hrvata gospodara malen; sprva vladaju u njoj hrvatski banovi, ali već nakon 100 godina prestaje u njoj vlast Hrvata.

Crvena Hrvatska bila je pod kraljem Tomislavom dio hrvatskog državnog saveza. Poslije njega veći dio ove oblasti živi samostalno kao kraljevina Duklja (današnja Crna Gora) pod crveno-hrvatskim vladarima Mihajlom i Konstantinom Bodinom; oni zavladaše i srpskom Rašom, no ova kasnije pretegne, a kad se i u Duklji raširi grčkoistočna vjera, ona izgubi svoju samostalnost i postane zavisna od Raše.

Glavna snaga Hrvata bijaše u Bijeloj i Posavskoj Hrvatskoj. Svaka od njih je imala u prva tri stoljeća svoje vladare (knezove).

1. NEVIDLJIVA KRALJICA

U vrijeme, o kojemu govori ova priča, bila je još slobodna i jaka ona starija naša država na sjeveru Karpata, Velika ili Bijela Hrvatska. Ona je upravo u ovo doba pod bjelohrvatskim knezom Svatoplukom došla do najveće svoje moći. Vlast njegova sterala se je i podno Tatranskoga gorja oko dunavskih pritoka i širom Moravske i Dunavske nizine. Kad se je s njim zaratio njemački kralj Arnulf, nije ga mogao svladati, makar da su na njega navaljivali i Bugari, a zatim Madžari. I njima je odolijevao Svatopluk sve do svoje smrti (894.) Kad njega nestade, provališe tada još poludivlji Madžari (895.) kroz jedan karpatski klanac pod vođom Arpadom i zauzeše nizinu između Tise i Dunava, a godinu zatim i zapadnu stranu Dunava, oko Blatnoga jezera, na kojemu bijaše grad Blatno. Tako Velika Hrvatska izgubi zemlje južno od Tatranskih gora, a malo zatim oslabi i dođe u 11. stoljeću pod Poljsku.

Prvi susjed jakoga Svatopluka bijaše Braslav, knez Posavske Hrvatske, koju su tada samo Drava i Mura rastavljale od Velike Hrvatske. Tako su prije dolaska Madžara u Podunavlje hrvatski plemenski vladari, vladajući u tri susjedne države, imali pod rukom sav veliki prostor, koji se je širio sve od Visle preko Karpata i dalje na jug preko Dunava, Drave i Save, pa do Jadranskog mora.

Provala Madžara raskinu taj hrvatski prostor. Oni svojim prodorom oslabiše Veliku Hrvatsku, a zaprijetiše i Panonskoj. Posljednjega panonsko-hrvatskoga kneza Braslava nestaje u borbi sa njihovim opasnim čoporima, a njegova oblast se pridruži Bijeloj Hrvatskoj. To se dogodi za njezina vladara Tomislava.

Prvo hrvatsko kraljevstvo

Tomislav (910.—930.) je spočetka imao u svojoj vlasti samo Bijelu Hrvatsku. Unuk je kneza Trpimira, koji se nazvao »Božjom pomoću knez Hrvata (dux Chroatorum), a imao je dvor u Klisu i Biaćima uređen sa svim vladarskim sjajem po uzoru franačkih careva, sa dvoranima i županima, te je praotac vladarske kuće, koja se po njemu zove TRPIMIROVIĆI.

U to doba Madžari, koji su se već bili udomili u Podunavlju, stadoše se u konjaničkim gomilama zalijetati iz svoje nizine u Njemačku, pa u

Italiju, i preko Drave i Dunava u susjedne zemlje, da ih pljačkaju. Kad su dodijali Posavskoj Hrvatskoj, krene joj u pomoć Tomislav, odbije Madžare i proširi svoju vlast sve do Drave. Tako se u ovoj opasnosti ujediniše Bijela Hrvatska i Posavska Hrvatska u jednu državu, koja će — sve dok ne dođe razdor u vladarsku obitelj i među glavare hrvatskih plemena — biti jaka, da odoli svakom neprijatelju.

Hrvatska se je tada uspela do najveće moći. Imala je za ono doba neobičnu vojničku silu. Mogla je podići na noge 100.000 pješaka. Da su se hrvatski rodovi pod ovim mudrim i odlučnim knezom držali običaja svojih ratničkih preda iz davnih vjekova, dokazuje još više snaga njihova konjaništva, koje je svojom brzinom bilo u ono doba najpouzdanija obrana državnih granica: hrvatska vojska brojila je 60.000 konjanika. Toliku vojničku snagu imale su onda samo najjače države u Europi. Jednako su jaki bili i na moru, po kojemu je plovilo i čuvalo jadranske obale 180 hrvatskih ratnih lađa, na kojima je služila posada od 5000 momaka. To je zapisao jedan bizantinski car pisac, koji je dobro poznavao prilike u Južnoj Europi. Tadanja Hrvatska sterala se je od Drave do Skadarskog jezera, te od Drine do Jadrana i po Jadranu: i otoci Hvar, Brač i Vis priznaju njezinu vlast.

Knez Tomislav, koji je Hrvatsku ujedinio, ojačao i učinio je velikom silom, uzvisio je sada dostojanstvo svoje države: 925. godine proglasi se na narodnom saboru na Duvanjskom polju kraljem Hrvata (rex Chroatorum) i okruni kraljevskom krunom.

Jakost hrvatske kraljevine okuša se malo zatim u sukobu sa silnim bugarskim carem Simeunom, koji je pod sobom imao veći dio Balkanskoga poluotoka. Ovaj ratoborni susjed je prije toga u nekoliko bojnih pohoda uništio i zauzeo Srbiju. Srpski knez Zaharija, ostavši bez zemlje, tražio je i našao zaštitu kod Tomislava. Simeun nato opremi jaku vojsku, koja udari na Hrvatsku, ali je Tomislav hametom potuče (926.) Tako se već drugi put sukobiše vojske ovih dviju susjednih država: već je 60 godina prije toga djed kralja Tomislava Trpimir razbio vojsku bugarskoga kana (kneza) Borisa, kad je krenula na Hrvatsku, ali se potom s njim izmirio, te su prijateljski izmijenili darove. Papini poslanici — pošto je međutim Simeun već bio umro — izmirili su vladare dvaju hrabrih naroda, Tomislava i Simeunova nasljednika cara Petra, te će oni ubuduće biti dobri susjedi.

Tomislav ide među najslavnije ljude u hrvatskoj povijesti. Očuvao je naslijeđenu zemlju, osnovao kraljevstvo hrvatsko i razmaknuo mu

granice do Drave. Okupio je pod svojim vodstvom veliku vojničku silu Hrvata, uvećao je na kopnu i na moru, i jakom rukom zaštitio narod od madžarskih pustošenja i od opasne bugarske navale.

Kao vjeran sin pomagao je katoličku crkvu, koja je ćudoredno uzgajala puk i učila ga skladu, miru i pravdi; zato su sazvani po njegovoj želji crkveni sabori u Splitu, na kojima su bili i papini poslanici, a na tim saborima je uređena uprava katoličke crkve u Hrvatskoj.

Hrvatska već prije tisuću godina u doba kralja Tomislava ulazi u red kulturnih i dobro uređenih europskih država, a po vojničkoj snazi ona je velevlast, koju svi poštuju; papa joj priznaje kraljevsko vrhovništvo, a carski Bizant sklapa s njome savez.

2. TEPCI PLAČU

Tomislavov sin i nasljednik Krešimir I. (930.—945.) išao je stopama svoga oca, te je za njegova vladanja Hrvatska ostala jaka i ugledna. Ali iza njegove smrti nastadoše smutnje, od kojih su nastale velike štete po državu. Kraljem je postao njegov stariji sin Miroslav (945.—949.), ali se protiv njega podiže ban Pribina. Nastao je domaći rat, u kojemu od banove ruke pogibe Miroslav, a kraljem postade mlađi njegov brat Mihajlo Krešimir II. (949.—969.).

Krvavi domaći razdor umanjio je Hrvatsku. Dalmatinski gradovi i otoci otpadoše i priznadoše vlast bizantskoga cara. Otpade i Bosna između Drine i Lašve, koju zauze srpski knez Časlav, te se istom za desetak godina opet povrati u vlast hrvatskoga kralja.

Naša priča govori o mladom kralju Miroslavu i njegovu bratu Krešimiru. Znamenita je Krešimirova žena Jelena, o kojoj također govori priča, i to u ono vrijeme, dok je još bila dijete. Ona je u Solinu kod Splita sagradila dvije crkve: Sv. Marije »od otoka« i Sv. Stjepana. U prvoj je poslije smrti 976. i pokopana, te joj je postavljena nadgrobna ploča. Ta ploča se još čuva.

Dragocjena je ta ploča, koju je neka divljačka ruka razbila na mnoge komadiće, ali ju je znameniti istraživač hrvatske prošlosti pok. don Frane Bulić našao i sastavio, te se na njoj može čitati latinski natpis, koji u hrvatskom prijevodu glasi: »U ovom grobu počiva slavna Jelena, žena kralja Mihajla i mati Stjepana kralja, koja je bila vladarica. Dne 8. listopada umrije u miru. Ovdje bi pokopana godine od upućenja Gospodinova

976.... Ona, koja je za života bila kraljevstvu majka, postade majkom sirota i zaštitnicom udovica. Ovamo pogledavši reci: Bože smiluj joj se duši.«

Od spomenutih događaja do Kulina bana prošlo je 250 godina. U to vrijeme su u Hrvatskoj nastale velike promjene.

Izumrla je kraljevska loza Trpimirovića. Izmijenilo se je poslije Krešimira I. još sedam kraljeva toga roda, među njima i obnovitelj kraljevstva Petar Krešimir IV. (1058.—1073.), koji je državi povratio njezin prostor, te se je opet sterala od Drave i Drine do mora i vladala dalmatinskim gradovima i otocima. Tri godine poslije njegove smrti, kad nastade u Hrvatskoj razdor između dviju stranaka, dolazi sa banske stolice na prijestol Dmitar Zvonimir (1076.—1089.), koji ponovno osili kraljevstvo, pošto bi okrunjen u crkvi Sv. Petra u Solinu pred svečanim poslanstvom znamenitoga pape Grgura VII. Za njim slijediše posljednji Trpimirović Stjepan II. i posljednji kralj hrvatske narodne krvi Petar, koji pogibe 1097. u planini Gvozdu (Petrovoj Gori) u bitci s Madžarima (Ugrima).

Tada nakon puna četiri i pol stoljeća prestaju u Hrvatskoj vladati vladari narodne krvi. Pošto Madžari biše suzbijeni, sklapaju 1102. starješine dvanaest hrvatskih plemena sa njihovim kraljem Kolomanom iz Arpadova roda ugovor, u kojemu ga dobrovoljno priznadoše za svojega kralja, te ga u Biogradu na moru okruniše hrvatskom krunom.

Ali hrvatski narod nije se nikad odrekao težnje, da ima na čelu svoga vlastitog vladara. Doživio je u to doba dosta nesreća od lakomosti jakih susjeda s kopna i mora, a dosta nevolja zadale su mu svađe i ratovi između velikaša. Ali su neki od njih jakom rukom čuvali samostalnost svoje zemlje, a dva znamenita roda su za neko vrijeme i obnovili hrvatsku državu, istina, u manjem opsegu, nego što je ona bila za Trpimirovića. Ti su rodovi bili Šubići i Kotromanići.

3. ZA KULINA BANA I DOBRIJEH DANA

Hrvatski narodni vladari prije god. 1102. upravljali su državom iz primorskih strana, te su stolovali u dvorima između Dinare i mora. U raznim dijelovima države služili su im banovi, koji su mjesto kralja bili i vojskovođe i suci u svojim banovinama. Stara povijest spominje sedam banova u kraljevstvu Hrvata, među kojima drugi po časti bijaše ban Bosne.

Rast Bosne i drugo hrvatsko kraljevstvo

Bosna je bila sprva malena banovina oko gornjeg toka rijeke Bosne, a širila se je od hladovite Drine do Skoplja na Vrbasu. Ona je s vremenom rasla, te se pomalo proširila sve do Dinare i na sjever do Posavine.

Prvi bosanski ban, kojemu znamo za ime, bijaše Borić (1168.), podrijetlom iz Posavske Hrvatske (Slavonije). Za njim se spominje Kulin ban (1180.—1204.), koji je u narodu ostavio dobru uspomenu svojom brigom za red, mir i pravdu. Sve doskora čula se je u narodu u Bosni riječ: Za Kulina bana i dobrijeh dana!

Do Kulina bana narod je u Bosni sav bio katoličke vjere. Bosanski biskupi primaju posvećenje u Dubrovniku iz ruku katoličkoga nadbiskupa. Ali se u Kulinovo doba u Bosni množe pristaše »bosanske crkve«, bosanski »krstjani«, ili — kako ih neki zovu — »patareni«, koji se drže kršćanskog nauka, samo čuvaju svoju samostalnost od tuđinaca, osobito Madžara, koji žele da se pomoću crkve miješaju u bosanske prilike, te udaraju na Bosnu, tobože da zaštite katoličku crkvu. Bosanski »krstjani« su često klevetani, da su krivovjerci. Tako je bilo i za Kulina bana, kad se je spremao ugarsko-hrvatski kralj Emerik, da udari na Bosnu. Nato dođe u Bosnu osobiti papin poslanik Ivan de Casamaris, da ispita narod i da vidi, je li odan krivovjerju. Starješine bratovština bosanskih redovnika, »krstjana«, sastali su se 8. travnja 1203. na Bilinu polju kod Zenice, gdje priznadoše rimsku crkvu kao svoju majku i obećaše joj posluh.

U priči »Za Kulina bana« govori se o putovanju Kulinovu zajedno sa spomenutim Papinim poslanikom poslije pohoda na Bilinu polju.

Iza Kulina izredaše se u Bosni dva bana njegova roda: sin mu Stipan i unuk Sebislav. Za trećim, koji ne bijaše njegova roda, Matijom Ninoslavom, dođe rođak mu Prijezda, podrijetlom iz Posavske Hrvatske (Kutjevo), praotac vladarske kuće, koja će se po njegovu sinu Stipanu Kotromanu zvati KOTROMANIĆI.

Još dok je banovao Stipan Kotroman, bila se je između svih hrvatskih velikaša podigla moć bribirskih knezova Šubića. Oni su bili banovi u Hrvatskoj, a jedan od njih, ban Pavao Šubić, zavlada 1299. kao

potpuno samostalan vrhovni gospodar (Dominus) i čitavom Bosnom do Drine, u kojoj njegovo vrhovništvo priznade Stipan Kotroman. U banskoj i vladarskoj časti naslijedi ga sin mu Mladen Šubić, koji banuje u Hrvatskoj i Dalmaciji, a gospodari čitavom Bosnom i Humskom zemljom (Hercegovinom) od 1312. do 1322. Pod njegovom vrhovnom vlašću upravlja Bosnom Stipan Kotromanić, a tako isto u Donjim Krajima oko Vrbasa knez Hrvatin i poslije njega sin mu Vukac Hrvatinić, otac glasovitoga vojvode Hrvoja Vukčića. (Glavni su gradovi u Donjim Krajima Jajce i Vrbaški grad kod Banje Luke).

U tim planinskim krajevima stare Bijele Hrvatske, gdje bijahu najprostranije baštine mnogobrojnih hrvatskih rodova, sve je više rasla Bosna, koja će obnoviti hrvatsko kraljevstvo pod vladarima narodne krvi, a to se dogodi za Stipana Tvrtka.

Stipan Tvrtko (1354.—1391.), po ocu unuk Stipana Kotromana, a po majci Jeleni unuk Jurja II. Šubića Bribirskog, bijaše sprva ban Bosne, koja se sterala od Drine sve do Dinare. Ali je bio nejak, jer su se od njega odmetali i velikaši i rođeni mu brat Vuk, te se je morao pokloniti ugarsko-hrvatskom kralju Ljudevitu Anžuvincu, protiv kojega se je jednom već bio obranio, kad je vojskom udario na Bosnu. Ali ojačavši mudri i ponosni Tvrtko nije više priznavao nad sobom gospodara. On je naprotiv stao vrebati na susjedstvo, da što bolje zaštiti svoju banovinu i da joj potom pridruži i ostale zemlje, koje su prije bile zajedno. Kad je najprije na istoku utvrdio granicu zauzevši krajeve preko Drine, sa gradovima Pripoljem i Plevljem, krenuo je prema jugu, te Bosni pridružio osim Humske zemlje (Hercegovine) Trebinjski kraj i Konavle kraj Dubrovnika. Na sjeveru je već bio dopro do Posavine, a na sjeverozapadu do Une, jer su njegovo vrhovništvo priznavali potomci kneza Hrvatina u Donjim Krajima.

Tako je imao pod svojom rukom čitavu polovinu nekadanjeg hrvatskog kraljevstva. Zato sada pregne, da joj pridruži i ostale hrvatske zemlje.

4. MARTIN I JURAJ

U to doba u ostaloj Hrvatskoj, u kojoj su kraljevali stranci, nastade među velikašima pokret, da se sjedine pod Tvrtkom u jednu državu. Da

se bolje razumije taj pokret — koji se spominje u priči »Martin i Juraj« — ovdje ćemo nešto o njemu reći.

Culi smo, kako su Hrvati god. 1102. ugarskoga kralja Kolomana Arpadovića ugovorom priznali za kralja i okrunili hrvatskom krunom. Ali Hrvatska nije vidjela mnogo dobra ni od Kolomana ni od njegovih nasljednika, jer su to bili tuđinci, kojima je prva briga bila njihova rođena zemlja. Oni su, obično živeći izvan Hrvatske daleko od mora, zanemarili hrvatsku mornaricu, koja je nekad bila najveća sila na Jadranskom moru. Nekoja su naša mjesta na obali pustošili i zauzimali Mlečani, jedreći od suprotne obale iz Mletaka ovamo, te je često trebalo od njih ponovno otimati one lijepe gradove i zelene otoke, na koje su oni svaki čas nasrtali sa svojim brodovljem. Tako je grad Zadar desetak puta promijenio gospodara, i u njemu je hrvatsko stanovništvo nemilice ginulo. A nije davno bilo — sve do god. 1000. — kad je mletački glavar — dužd — svake godine plaćao danak hrvatskim kraljevima za slobodnu plovidbu Jadranskim morem.

Nije bolje bilo ni onda, kad je 1301. umro posljednji Arpadović, a iza njega uz pomoć bribirskih knezova Šubića iz grada Napulja doveden na prijestolje u Ugarskoj i Hrvatskoj Karlo I. Roberto iz kuće Anžuvinske.

Hrvatska je u to doba još bogata i dobro naseljena, pa je imala i mnogobrojne ratnike. Još su šezdeset godina prije toga imali toliku jakost, da su u svojim brdima i poljima, pa i na moru, razbili i istjerali iz Hrvatske silne Mongole (1242.), koji su prije toga bili porazili poljsku i ugarsku vojsku. Ali je među velikašima zavladala nesloga, od koje je slabila Hrvatska, dok su na nju vrebali lakomi susjedi.

Tako su se u ovo doba gložili i jagmili o prvenstvo prvi rodovi (Nelipići i Babonići protiv Šubića), te su trošili snagu u međusobnim bojevima. Tom se neslogom okoristiše opet Mlečani, te zauzeše velik dio hrvatske obale. Protivnici bana Mladena Šubića složiše se s kraljem, da ga ponize. God. 1322. Mladen bude poražen i odveden u Ugarsku. Dok su se tako prvaci ispod Dinare i Velebita među sobom trli, budni bosanski ban Stipan Kotromanić primače se moru i zauze svu obalu od Cetine do Neretve, te je pridruži Bosni, koju će ostaviti svome mudrom sinovcu Stipanu Tvrtku.

Međusobno kavganje hrvatskih velikaša dobro je došlo Ljudevitu I., sinu i nasljedniku kralja Karla. On oslabi jake, a podiže nejake, koji

će mu biti pokorni. Zatim naumi zagospodariti hrvatskom obalom i zametne rat s Mlečanima. Kad ih je nakon dvije godine porazio i prisilio na mir, povratiše se Hrvatskoj dalmatinski gradovi i otoci, što ih Mletci bijahu zauzeli, i sva obala od Rijeke do Kotora. Drugim ratom prisili Ljudevit Mletke, da mu plaćaju godišnji danak.

Ali Hrvatska nije bila zadovoljna. Oba kralja Anžuvinca vladali su u Hrvatskoj samovoljno, ne pitajući hrvatski sabor; dovodili su u zemlju tuđince na vlast i darivali im posjede i časti; nisu se krunili hrvatskom krunom, kako je to bilo ugovoreno s Kolomanom, koji se je odista i dao kruniti krunom Zvonimirovom, kao što su poslije njega krunjeni prvorođeni sinovi nekih vladara, kad su bili postavljani za kraljeve Hrvatske (Emerik, sin Bele II., u 12. stoljeću i Ladislav, sin Emerikov, u 13. stoljeću).

To nezadovoljstvo u Hrvatskoj raslo je i izbilo u pravu bunu, kad je umro Ljudevit, a vladarski poslovi došli u ženske ruke. Kraljicom je u to doba postala nejaka njegova kći Marija, ali je sva vlast dopala njezinoj majci Jelisavi, koja je bila rodom Kotromanićka. Kad je ona, nepromišljena i pohlepna za vladanjem, uzela još i rđava savjetnika za pomagača, ugarskoga velikaša Nikolu Gorjanskog, ustade hrvatsko plemstvo protiv njihove samovolje. Taj ustanak u Hrvatskoj trajao je punih 25 godina (1383.—1408.).

Ustaše su imali jakog zaštitnika. To bijaše Stipan Tvrtko. Pronicav čovjek, koji je poslije mnogih neprilika naučio velmože (velikaše) svoje države na posluh i već vladao jakom rukom u cijeloj polovini nekadanjega hrvatskog kraljevstva, spremao se, da ujedini hrvatski narod i granice svoje države razmakne sve do Jadrana i Drave.

Za njegov naum bile su pogodne prilike, kad je pod kraljevanjem tuđinaca nastalo među hrvatskim plemstvom izvan Bosne nezadovoljstvo, koje se je povećalo svojeglavim vladanjem kraljice Jelisave i njezina savjetnika Gorjanskoga.

Uz Tvrtka je odmah pristao hrvatski velikaš Ivan od Paližne (Ivan Paližna). Njemu se poslije pridružiše i ugledni velikaši, braća Horvati.

Ivan Paližna bijaše pravi vojskovođa, hrabar i odlučan. Bio je starješina (prior) viteškoga reda Ivanovaca ili Križara u Hrvatskoj, koji su tada imali svoj starješinski samostan u Vrani na Vranskom jezeru, nedaleko krunidbenoga grada hrvatskih kraljeva, Biograda na

moru. Zato se on i naziva »prior vranski«. (Viteški redovi opisani su u 4. knjizi ove knjižnice: Tatari u Hrvatskoj.)

Jelisava i Gorjanskį saznadoše, da Tvrtko za sebe pridobiva hrvatske velikaše. Nato se Jelisava uputi sa kćerju, kraljicom Marijom, u Hrvatsku, da umiri nezadovoljnike. Na glas o njezinu dolasku Paližna digne ustanak u Vrani, ali mu ne stiže u pravo doba pomoć iz Bosne. Obje kraljice stigle su u velikoj pratnji u Zadar; Vrana se morala predati, a Paližna ode u Bosnu k Tvrtku.

Uto se bijaše i plemstvo na sjeveru pobunilo zbog lošega vladanja Jelisave i Gorjanskoga, na čelu sa braćom Horvatima.

Bijahu to moćni velikaši: P a v a o, biskup zagrebački, I v a n, ban mačvanskį (Mačva je u kutu Save i Drine, na njezinoj istočnoj strani), i treći brat Ladislav. Nisu spočetka mislili na to, da treba najprije ujediniti svu Hrvatsku pod jednim vladarom, da sama bude dosta jaka, da se brani į da u potrebi sklapa saveze i prijateljstva sa susjedima. Zato nisu ni pošli stopama Ivana Paližne, već u rodu umrloga kralja Ljudevita potražiše muškog nasljednika za hrvatsku i ugarsku krunu. Jedini odrasli muškarac ovoga roda bijaše napuljskį kralj Karlo Dračkі.

U sporazumu s hrvatskim i nekim ugarskim velikašima pođe biskup Pavao u Napulj, ponudi Karlu oba kraljevstva, i dovede ga u Hrvatsku. Kad je zatim prešao u Ugarsku, Marija se odreče krune i Karlo bude okrunjen za ugarsko-hrvatskoga kralja (Karlo II.). Ali u zli čas. Jelisava i Gorjanski, koji bijahu ostali bez vlasti, stadoše mu u potaji spremati propast. I doista, on ne umače uroti, koju oni skovaše: Malo dana poslije krunidbe Karlo pogibe u dvoru u Budimu na prevaru, od ruke Jelisavina peharnika, ugarskog velikaša Blaža Forgača.

Sada kraljevska vlast dopade Mariji, zakonitoj nasljednici kralja Ljudevita, a po svim hrvatskim zemljama plane buna. Ban I v a n H o r v a t s braćom i Ivanom Paližnom podigne vojsku, zauzme Mačvu i Slavoniju, te se stane spremati, da prijeđe preko Drave. Ali ni Gorjanski nije mirovao, nego je sabrao jaku vojsku, udario na Slavoniju i prodro do Đakova.

Bilo je to u srpnju 1386., pet mjeseci poslije ubojstva Karlova, kad iz Đakova krenuše kraljice zajedno sa Gorjanskim, Forgačom i oružanom pratnjom prema Gorjanu. Tu ih dočekaše braća Horvati sa svojom vojskom. Zametne se boj, u kojemu izgubiše glavu į Gorjanski i ubojica

Forgač; vojska im bude razbijena, a kraljice padoše u ruke ustaša, koji ih odvedoše u tvrdi Novigrad na moru. Tu ih je čuvao Ivan Paližna, kojega bijaše još Karlo II. imenovao banom hrvatskim. Kraljica Jelisava plati glavom glavu kraljevu. Paližna je dade smaknuti za njezino zločinstvo.

Ali mlada kraljica Marija, koja ostade na životu, ne bijaše sada bez zaštite. Bijaše se još prije smrti Karlove vjenčala sa Sigismundom iz kuće luksenburške (Luksenburgovac), češkim kraljevićem i knezom krajine Brandenburg. To bijaše lakomac i vjerolomac, koji je tada i poslije živo žudio samo za blagom i uživanjem. On sada pohiti u Ugarsku, te se dade okruniti za kralja, a zatim stade misliti, kako bi izbavio kraljicu. Ne mogavši ništa sam učiniti, složi se s Mlečanima, da mu pomognu svojim brodovljem, te zajedno s kopna i mora udare na Novigrad. Ali ni tako nisu tvrdoga grada mogli osvojiti. Istom kad među braniteljima nastade glad, Paližna im preda kraljicu, uz pogodbu, da slobodno sa svojim ljudima pođe, kud hoće.

Vođe hrvatskog pokreta na čelu sa Pavlom Horvatom bijahu u to doba potražili Karlu nasljednika i kraljem proglasili nedorasloga Karlova sina Ladislava Napuljskog, koji će istom za nekoliko godina doći u Hrvatsku, da se u Zadru okruni kraljevskom krunom, a onda će nakon tri mjeseca otići u Napulj, da se nikad više ne vrati.

U to vrijeme jake Sigismundove vojske navališe sa sjevera preko Drave, te se braća Horvati, koji nisu imali tolike snage, moradoše skloniti u Bosni kod Tvrtka.

Ali borba nije bila svršena, jer sada krenu sa svojom silom iz Bosne sam Stipan Tvrtko. Prva njegova navala kretala je prema moru. Za malo vremena njegove vojske zauzeše pod vojskovođama Vlatkom Hranićem i Ivanom Paližnom svu Dalmatinsku Hrvatsku južno od Velebita sa gradovima na obali Splitom, Šibenikom i Trogirom i otocima Bračom, Hvarom i Korčulom, t e s e T v r t k o 1390. g o d i n e — u p r a v o 300 g o d i n a p o s l i j e s m r t i p o s l j e d n j e g a T r p i m i r o v i ć a S t j e p a n a II. — p r o g l a s i k r a l j e m H r v a t s k e i D a l m a c i j e.

Tako je ovaj ponosni Kotromanić pod svojim kraljevskim žezlom okupio većinu Hrvata, te ga zato i zovemo obnoviteljem hrvatskoga kraljevstva. Samo njegova prerana smrt — u pedesetoj godini života — spriječila je njegov veliki naum, da uskrisi cijelo kraljevstvo Trpimirovića,

kojim bi se Hrvatska podigla do moći i ugleda, što ga je ona imala pet stoljeća prije toga, za prvoga kralja Tomislava.

Ovaj veliki kralj umro je u veljači 1391. godine — 550 godina prije uskrsnuća Nezavisne Države Hrvatske.

Malo za njim preminu i njegov privrženik, Ivan od Paližne.

Hrvatski narod i u Bosni i u ostaloj Hrvatskoj doživio je iza Tvrtkove smrti crne dane.

Propadanje Tvrtkove kraljevine i ponovno cijepanje Hrvatske

Vlastela u Bosni, kao i u ostaloj Hrvatskoj, bijahu odveć moćna, vlastohlepna i nesložna, te se pokoravahu samo jakom i mudrom vladaru, kao što bijaše Tvrtko. A Tvrtkovi nasljednici ne bijahu ni jaki ni sposobni da zauzdaju njihovu ćud. U zemlji nije prestao nesklad između pristaša »bosanske crkve« (patarena) i samih kraljeva, u koji su se miješali susjedni vladari, da se nametnu Bosni za gospodare. A izvana, sa istoka, prijetila je nova opasnost od Osmanlija (Turaka), koji već bijahu savladali Srbiju i počeli čarkajući prodirati preko granica same Bosne.

Stipan Dabiša, mlađi brat i nasljednik Tvrtkov, nije bio dorastao tim poteškoćama. Bojeći se sile turske sa istoka i Sigismunda sa sjevera, on pokuša da umiri barem jednoga susjeda. Zato sklopi ugovor sa Sigismundom, na sastanku u Đakovu, te prekinu Tvrtkovu veliku osnovu: odstupi Sigismundu Hrvatsku i Dalmaciju, koje su već tri godine bile pod vrhovništvom Kotromanića, i ostavi mu u nasljedstvo Bosnu.

Ali se je Dabiša naskoro predomislio. Banu Ivanu Horvatu i bratu mu Pavlu s nekim bosanskim velmožama pođe za rukom, te ga nagovore, da odustane od ovoga ugovora. Dabiša primi ustaše u svoju kraljevinu i dopusti Horvatima, da u oblasti Usori u gradu Doboru na rijeci Bosni skupljaju vojsku, s kojom će provaliti preko Save i u Slavoniji zavojevati na Sigismunda.

Nato Sigismund sam povede vojsku preko Save prema Doboru i udari na nepripravne ustaše. Horvati izidoše iz Dobora, Sigismund opkoli grad, zauzme ga i spali, a njegovo konjaništvo iznenadi ustaše te ih opkoli i zarobi. Bana Ivana umori u Pečuhu nemilom smrću: dade ga

privezati konjima za repove i rastrgati; biskup Pavao je valjda negdje u samostanu dočekao smrt.

Dabiša, prestravljen s tolike nesreće, pohiti k Sigismundu, te ponovi đakovački ugovor. Uto Sigismundova vojska udari na Bošnjaka Vuka Vukčića, bana Hrvatske i Dalmacije, te ga porazi kod Knina. Ne bijaše više sile, koja je bila združila hrvatske zemlje: Sjeverna Hrvatska i Dalmacija otpadoše od Bosne.

Ali sama Bosna nije se htjela pokoriti. Kad umrije Dabiša, vlastela ne htjedoše ni čuti za tuđinca, nego povratiše na prijestol Dabišinu udovicu Jelenu (Grubu), a za njom redom Stipana Ostoju i Stipana Tvrtka II. Tvrtkovića, sinove Tvrtkove.

Kao prst zloga udesa prijetili su hrvatskom narodu i dalje neprijatelji sa sjevera i ćud opakoga Sigismunda, kojima nije mogao do kraja odolijevati, jer je bio nesložan. Bosna i sjeverna Hrvatska planuše u opći ustanak, kad ovaj vjerolomni kralj pogazi pismeno jamstvo i po svojim privrženicima dade sasjeći neke velikaše u hrvatskom saboru u Križevcima (Stjepana Lackovića i drugove — 1397.). Dvaput je Sigismund udarao na Bosnu, da je upokori, ali bez uspjeha.

Glavni vođa bosanskih Hrvata i protivnik Sigismundov, koji je tukao njegovu vojsku, bijaše u ovo doba moćni vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić, gospodar Donjih Kraja, koji je s bratom Vukom Vukčićem imao za Ladislava bansko dostojanstvo u Hrvatskoj i Dalmaciji. Bio je prvi velmoža u kraljevini, jači i od samoga kralja. Njemu je pošlo za rukom da s Bosnom opet združi hrvatsko-dalmatinske krajeve od Velebita do Neretve, a bio je herceg splitski i gospodar otoka Brača, Hvara i Korčule.

Konačno, kad podižući svu silu cijele Ugarske nije mogao izići na kraj sa ratobornim bosanskim Hrvatima, Sigismund razglasi, kako se po Hrvatskoj širi krivovjerje. (U ono doba vodili su se ratovi i zbog vjere.) On pozove kršćansku Europu na križarsku vojnu, tobože protiv »krivovjernika u Bosni, Dalmaciji i Hrvatskoj«. Odazvaše mu se mnogi čuveni vitezovi, osobito iz Poljske, koji povjerovaše njegovu glasu. Tako skupi silnu vojsku, provali s njom — treći put — u Bosnu, koja se je krepko odupirala, braneći tvrđavu za tvrđavom. Najžešća bitka bijaše kod Dobora, koji su Bošnjaci ponovno bili podigli. Bosansku vojsku snađe poraz. Sam kralj Stipan Tvrtko II. Tvrtković i 170 bosanskih velikaša i plemića, cvijet hrvatskih rodova iz ove zemlje, padoše u ruke Sigismundu, koji se opogani okrutnom osvetom: dade im svima osim kralja

odrubiti glave i tijela im sa grada doborskoga pobacati u rijeku Bosnu (god. 1408.).

Tako se svrši dvadesetpetgodišnji ustanak u Hrvatskoj, u kojemu se poharaše mnogi gradovi, proli mnoga krv i izginuše brojni zatočnici hrvatske slobode.

(Ovo burno doba, za kojim će doći nove kušnje na hrvatski narod, najljepše je opisao naš veliki romanopisac August Šenoa u romanu »Kletva«).

Da se dovrši cijepanje hrvatske države, nađe se i drugi okrunjeni vjerolomnik, kojega bijahu punih dvadeset godina ugledni hrvatski rodovi pomagali i priznavali kraljem. Bijaše to Ladislav Napuljski, koji vidje, da ne će moći zavladati u Hrvatskoj i Ugarskoj, i počini sramotnu nevjeru. On prodade tri hrvatska grada u Dalmaciji otok Pag i svoja kraljevska prava na Dalmaciju mletačkoj državi za 100.000 dukata.

Mletci zauzeše ta mjesta i ugnijezdiše se na hrvatskoj obali, a kako će malo zatim početi dugotrajne navale Osmanlija na hrvatske zemlje, Mlečani će vladati i širiti se na toj obali puna četiri vijeka, sve do 1797.

Porazom kod Dobora počeo je niz nesreća, koje će upropastiti kraljevstvo Kotromanića, u Bosnu dovesti tuđinske gospodare, cijeli hrvatski narod prisiliti na dugotrajne ubitačne ratove i uvaliti ga u tristogodišnju bijedu.

Najveći krivac nesreće bijaše razdor među sebičnom vlastelom. Kraljevi bijahu nemoćni, jer su ponosne velmože bili gospodari u svojim gradovima i oblastima, a neki su bili tako silni, da su i same vladare skidali s prijestolja. Tako se je kroz 72 godine poslije smrti Tvrtkove dogodilo devet promjena na prijestolju, u kojima se je izredalo sedam kraljeva. Zavađena vlastela vodila su i među sobom ratove. Neki su tražili saveznike među Osmanlijama, te su ih dozivali u pomoć protiv svojih vladara.

Da je bilo u kraljeva više snage, a u vlastele više posluha, ovi krepki i ratoborni sokolovi bili bi zatočnici narodne slobode i štit kraljevstva, što ga ne bi ni jedan neprijatelj mogao oboriti. Ali oni nisu bili samo prkosni, nego su se i radi vjere među sobom gložili.

Najteža rana Bosanske Hrvatske bijaše već spomenuta nesloga između pristaša »bosanske crkve« (patarena) i katolika, koja se je povećala

miješanjem tuđinaca, tobožnjih zaštitnika katoličke crkve. (Jedan od njih — ugarski kralj Matija Korvin — ljutį se na papu Pija II., što je u Bosni osnovao nove biskupije.) Mnogi su od prkosa mijenjali crkvu, jer nisu popuštali strancima, koji su htjeli da im pomoću vjere zagospodare zemljom. Da nisu susjedni katolički vladari nasrtali na Bosnu, tobože da iskorijene krivovjerje, možda ne bi nį nastao toliki inad, a bosanski »krstjani« bi se opet izmirili sa katoličkom crkvom, kojoj su pripadali i njihovi djedovi. Ovako je u narodu nastao dubok jaz, koji će se zaliti bratskom krvlju.

Već je opisana nesreća, koja je došla sa sjevera, kad se je 25-godišnji ustanak Hrvata svršio porazom kod Dobora. Za njom je desetak godina kasnije slijedila druga, koja je došla sa zapada, poslije izdajničke trgovine Ladislava Napuljskog. Za ovom je nadolazila i treća, najveća, koja će otvoriti put Osmanlijama, da zavladaju najvećim dijelom Hrvatske, od koje će najprije zauzeti Bosnu.

Osmanlije (Turci) su već za Tvrtkova života upadali u Bosnu. Vrebajući na istočnoj njezinoj granici, oni se okoristiše razmiricama među bosanskom vlastelom, te već 1440. zavladaše istočnom Bosnom. (Njihov vojvoda Isabeg je tada osnovao Sarajevo). Kralj Stipan Tvrtko II. Tvrtković, videći se u nevolji, obeća im godišnji danak od 25.000 dukata.

Kad se iza Tvrtkove smrti zakralji sin Stipana Ostoje, Stipan Toma (1444.—1461.), Bosna već bijaše toliko oslabila, da je ovaj kralj priznao vrhovnu vlast drugoga kralja, ugarsko-hrvatskoga Vladislava, a ujedno i Osmanlijama plaćao danak.

5. OPET CVATU JAGLACI

Stipan Toma živio je prije kao pataren, a bio je oženjen Vojačom, ženom prostoga roda. S njom je imao sina Stipana Tomaševića. Kad se zakralji, ostavi »bosansku crkvu« i pristupi katoličkoj crkvi, te se rastavi od Vojače i oženi Katarinom, kćerju Stipana Vukčića, sinovca i nasljednika jakoga vojvode Sandalja Hranića, gospodara Humske zemlje (Hercegovine). S Katarinom je Stipan Toma imao dvoje djece, Sigismunda i Katarinu, koji se spominju u priči »Opet cvatu jaglaci«.

Pri kraju Tomina vladanja opet pritisnuše Osmanlije Bosnu. Pun briga, nemajući mira ni na jednoj strani države, poginu Toma, ratujući sa susjednim hrvatskim velikašima na Uni, i ostavi nasljedstvo sinu Stipanu Tomaševiću.

Osmanlije (Turci)

Stipan Tomašević (1461.—1463.) naslijedio je od oca i krunu i teške brige. Osmanlije (Turci) su prijetili. Da steče zaštitnika, mladi kralj zamoli u pape Pija II. pomoć i krunu u znak, da ga u nevolji ne će ostaviti. Papa mu se rado odazove, te pošalje poslanike u Bosnu, koji izvrše znameniti čin, prvi u povijesti ove zemlje: oni u mjesecu studenom 1461. okruniše Tomaševića kraljevskom krunom. To je u ono doba značilo ujedno priznanje samostalnoga bosanskoga kraljevstva pred zapadnom Europom.

U Jajcu se bijahu tom prilikom skupile sve glavne velmože kraljevstva. Bosanski prvaci složiše se, da podupru kralja. Velika pogibelj otvorila je mnogima oči, te se združiše na obranu zemlje. Bosna je još bila dobro naseljena i bogata (malo zatim kralj njezin darovao je ugarsko-hrvatskom kralju Matiji Korvinu veliku svotu novaca, da otkupi ugarsku krunu od cara Fridrika III., a sam humski gospodar herceg Stipan platio je Osmanlijama kao otkup za mir 40.000 dukata); zemlja njezina sa svojim čvrstim gradovima na nepristupnim brdima bila je zgodna za obranu, da je mogla i bez tuđe pomoći dočekati neprijatelja.

Ali Bosna bijaše već toliko razrovana velikaškim i vjerskim svađama, da je bilo i rođenih sinova, koji su je predavali neprijatelju. Mnogobrojni patareni bili su našli sklonište kod Osmanlija, koji su ih lijepo primali, da ih pridobiju za sebe; mnogi su i kod kuće potajno služili Osmanlijama i veselili se nevoljama vlastitoga kralja, da mu se osvete, što su se morali odreći svoje »bosanske crkve«, da bi sačuvali svoje baštine. Osmanlijske vojvode, koji su poznavali hrabrost i ćud Hrvata iz Bosne, mudro su s njima postupali i obećavali im časti i uživanja plemenštine (naslijeđene vlasteoske zemlje) pod sultanom. Tako su posijali među nezadovoljnike sjeme izdaje.

U ovakvim prilikama nije bilo teško izazvati među narodom smutnju i strah, koji će oslabiti njegov otpor i nadu u sretan svršetak preteške borbe.

Kraljevstvu Kotromanića bili su dani odbrojeni.

Uto mladi kralj — uzdajući se u tvrde gradove i pomoć hrvatsko-ugarskog kralja Matije Korvina, s kojim je sklopio savez za obranu od Osmanlija — uskrati sultanu običajni danak.

Sultan Mehmed II. plane i odluči kralja teško kazniti. Ali sada ovaj — još nepripravan i bojeći se silne turske navale — predomisli se i pošalje 1463. poslanike sultanu u Drinopolje, da izmole u njega mir i da mu predaju danak, što mu ga je prošle godine bio uskratio. Sultan, koji se već bio spremio na strašni udarac, milostivo primi poslanike i obreče kralju mir za 15 godina.

Čim je poslanstvo pošlo u svoju zemlju, krene za njim sultan sa golemom vojskom od 150.000 konjanika i množinom pješaka i pratnje. Želio je Bosnu iznenaditi.

To mu je i uspjelo. Istom što je Bosna odahnula na glas, da je sultan obrekao mir, već je preko Sinice stigla na granicu silna osmanlijska vojska i provalila kroz Podrinje u gornju Bosnu. Tu se nije nitko pripravio na obranu. Neprijatelj naglo pade pod čvrsti kraljevski grad Bobovac u gornjoj Bosni, koji je dotad odolijevao svim njegovim opsadama. Kralj je bio u to doba s blagom krenuo na zapad i sklonio se u grad Jajce na utoku Plive u Vrbas. Bobovac za tri dana pade neprijatelju u ruke. Turska vojska jurila je na brzim konjima kroz nespremnu i iznenađenu Bosnu poput bujice, a zemlja se prestravila od neočekivane nesreće.

Ta smetnja dobro dođe Mehmedu II. Ne dajući vremena kralju ni velikašima, da skupe vojsku, sultan pošalje naprijed jako konjaništvo pod Mahmut pašom, da nađe kralja, a sam pođe za njim. Mahmut paša pojuri prema Jajcu, a kad dozna, da je kralj dalje krenuo, pođe prema gradu Ključu i tu ga stigne i opkoli.

Kralj je, iznenađen i smućen, bio izgubio glavu. Ne poznavajući ratnog lukavstva Osmanlija, on povjerova pismu, koje mu posla Mahmut paša, te mu se ne misleći na obranu čvrstoga grada preda živ u ruke uz obećanje, da će mu sultan pokloniti život i slobodu. Uto sam sultan bijaše već s vojskom stigao do Jajca. Svuda bijaše zavladala malodušnost. Plemstvo i puk bijahu klonuli duhom. Tvrdi grad se preda bez otpora, a malo zatim dovedoše i zasužnjenoga kralja pred sultana. Za njega ne bijaše milosti. Bosna nije mogla imati dva gospodara. Sultan ga, ne priznavajući obećanja Mahmut pašina, dade kod Jajca pogubiti, a s njim i strica mu Radivoja.

Ali još prije smrti dade smeteni kralj na sultanov nalog zapovijed vojvodama i zapovjednicima gradova, da predaju gradove i tvrđave Osmanlijama u ruke. Tako se dogodi u strašnoj smetnji, koja posvuda nastade na glas o nenadanoj provali neprijatelja, da za osam dana više od sedamdeset gradova i gradića bosanskih dođe u vlast turskoga cara.

Jedini, koji nije bio klonuo u toj općoj zabuni, bijaše lukavi herceg Stipan Vukčić, gospodar Humske zemlje, otac kraljice Katarine, o kojoj govori priča »Opet cvatu jaglaci«. Gorljiv pataren, koji je pomagao Osmanlijama, kad mu je koristila njihova pomoć, on se nije htio pokoriti sultanu. Dok je Mehmed II. osvajao Bosnu, Usoru i Donje Kraje, on se spremao, da odbije Turke. Junački sin njegov Vladislav dočeka sultana. Silni car bijaše slabe sreće u maloj Hercegovoj zemlji. Njegovi konjanici opustošiše polja i doline, ali ih u klancima i brdima dočekaše kršni branitelji. Sam sultan pade s vojskom pod grad Blagaj, ali ga ne mogaše zauzeti, te se vrati nesvršena posla.

Hercegovina je ovaj put ostala slobodna, ali se ni ona ne će moći sama dugo braniti, te će — opkoljena s tri strane — g. 1482. sasvim pasti u ruke Osmanlija.

»Crkva bosanska« je venula i nestajala. Patareni, da očuvaju svoje posjede, prikloniše se jakoj turskoj carevini i postadoše vjerni službenici sultanovi. Dotadanji prkosni zatočnici svoje narodne crkve, koja se ne mogaše održati, prijeđoše na islam. Za njihovim primjerom pošlo je u kasnijim vremenima, kad nastadoše progoni katoličkih svećenika, i mnogo katolika, osobito u staroj (srednjoj) Bosni.

Maćeha pogubljenoga kralja kraljica Katarina, ode iz nesretne domovine, kad je poplavi tuđinska sila, u Dubrovnik, a zatim u Rim. Uz nju skloniše se u Rimu neka vlastela (Radič Klešić, Juraj Čubranić, Abraham Radić) i mnogo bosanskih plemkinja. Tu je umrla 25. listopada 1478. i pokopana u crkvi »ara coeli«, u kojoj se i danas može čitati natpis na kamenoj ploči njezine grobnice.

Njezina djeca Sigismund i Katarina odvedeni su u Tursku, gdje prigrliše islam, kao i njihov treći ujak (brat junačke braće Vladislava i Vlatka) Stjepan, koji uze ime Ahmet Hercegović i postade zet sultana Bajazita II.

Tako je veliko mnoštvo bosanskih Hrvata — patarena i katolika — prešlo na islam, a njihovi potomci su današnji bosansko-hercegovački muslimani. Hrvatski muslimani su dugo zatim bili snažna potpora turske carevine, veziri, vojskovođe i najbolji vojnici sultanovi, s kojim ih je vezala ista vjera. Ali su ostali vjerni svome roditeljskom jeziku i svome hrvatskom imenu, s kojim su se i u tuđini ponosili toliko, da su mnogi njihovi uglednici svome imenu dodavali pridjevak »Hrvat«, da se zna, kojega su roda. Kako su muslimani u Bosni čuvali i pred strancima

isticali svoje podrijetlo i svoje narodno ime, to nam kazuju stari turski povjesničari, koji opisujući Bošnjake vele, da se pribrajaju hrvatskom narodu, a spominjući vojnike iz Podrinja nazivaju ih »hrvatskim momcima.«

Ostatci hrvatskoga kraljevstva

Sad je nastala duga i mučenička borba preostale Hrvatske, koja je branila neosvojenu zemlju od sve češćih i silnijih navala turske carevine. Branila je pod svojim Zrinskima i Frankopanima, Berislavićima, Kružićima, Jankovićima, Smiljanićima i mnogim drugima stopu po stopu svoga tla, krvlju ga zalijevala i grobovima junaka bilježila gradine, polja i klance, kroz koje je prolazio zveket oružja. Ona doživje najstrašniji dan, kad (1493.) na Krbavskom polju izginu cvijet hrvatskoga plemstva. Jajce, koje je bilo ponovno povraćeno, opet pade Osmanlijama u ruke (1527.); s one strane Dinare pade i Klis (1537.), u kojemu poginu slavni mu branitelj Petar Kružić, a iste godine sjeverno od Save Požega i za njom pomalo cijela Slavonija, pa slavni Bihać (1592.), u kojemu izginuše tisuće od osmanlijskog mača. Oko brojnih gradova i gradića vodile su se tvrdokorne borbe, žrtvovale su se tisuće, sa domovinom u srcu i mišlju u duši, koju izreče junak pjesnik Fran Krsto Frankopan:

Na vik on živi, ki zgine pošteno!

U tim olujnim vremenima Hrvatska je ostala bez kralja. Ljudevit II., zajednički ugarski i hrvatski kralj, pogibe malo prije pada Jajca na Mohačkom polju u bitci s Osmanlijama, u kojoj ugarska vojska bi hametom potučena.

Hrvati, da dobiju oslonca u susjednim zemljama za obranu svoje zemlje, izabraše sada na saboru u Cetinu Habsburgovca Ferdinanda I. hrvatskim kraljem. Borbe su se nastavljale.

Istom 1593., kad Hrvati izvojevaše slavnu pobjedu kod Siska, zaustavi se dalji prodor turske carevine: Hrvatska bijaše tada samo mali ostatak nekada silnoga kraljevstva.

Punih 250 godina trajali su ratovi u srcu hrvatske zemlje. Nekad bogati i gusto naseljeni krajevi opustješe; gradovi propadahu i opet se dizahu s voljom i naprezanjem izmučenog puka, mno-

štvo naroda ostavljaše djedovinu, da potraži mirnije krajeve. Hrvatska zemlja bila je bojište, na kojemu se ne sastajahu samo protivni narodi Europe i Istoka, nego često i krvna braća, vjerom podijeljena, hiteći da dijele mejdan.

Narodne pjesme opjevaše teške dane i viteška djela stotine junaka s jedne i druge strane; nebrojeni pomriješe smrću junaka, i ostadoše nepoznati i neoplakani.

Teške rane zadadoše hrvatskom narodu u prošlosti lakomi i nasrtljivi susjedi; još teže domaći nesklad; najteže nesvijest naroda, koji je kroz pokoljenja u mnogim hrvatskim krajevima zaboravljao i pomalo zaboravio na svoju povijest i na svoju staru državu, u kojoj je bio i jak i sretan, dok je bio složan, čuvao domaći mir i stajao spreman na obranu od neprijatelja Hrvatske.

Dubrovnik

6. GRAD NA MORU

Dubrovnik, grad, koji stoji na svojoj hridi već 1300 godina, sagrađen je u primorju Crvene Hrvatske u doba dolaska Hrvata u sadanju postojbinu. Podigoše ga stanovnici susjednog Epidaura (danas Cavtat), kad im Avari sa Slavenima razoriše grad. U kasnijim vjekovima doseljavao se tu sve veći broj Hrvata, koji se pomiješaše sa dotadanjim stanovnicima i pretegnuše, te grad postade hrvatski.

Grad je sam sobom vladao i bio za sebe mala državica, a njegovi stanovnici bavili su se brodarstvom, obrtom i trgovinom. Rano je Dubrovnik ojačao i opasao se čvrstim zidinama, te ga nije bilo lako osvojiti. Tako je u 9. vijeku izdržao opsadu i odbio navale prekomorskih Saracena, koji su ga punih 15 mjeseci opsjedali.

Dubrovnik je pomalo stekao zemlje u susjedstvu, povećao svoj prostor i pod mudrom upravom svoje vlastele procvao i stekao veliku moć i bogatstvo.

U vrijeme, o kojemu govori ova priča, Dubrovnik se bijaše izgradio tako, da je bio jedan od najljepših gradova u Europi.

Sredinom grada, gdje je nekad bio uski rukav mora, pruža se na nasutim temeljima glavna ulica (Placa). Desno i lijevo uspinju se dvije

polovine grada, jedna na morskoj hridini, a druga na pristranku brda Srđa. A čitav je grad opkoljen golemim zidom, navrh kojega vijuga poširok pločnik, te se može u jednoj šetnji vrh zidina obići cio grad. Na uglovima penju se moćne kule, a u grad na otvore u zidu vode dvoja vrata: zapadna (vrata od Pila) i istočna (vrata od Ploča).

Slika uz ovu priču pokazuje vrata od Pila.

Grad bijaše zaista pun ljepote. Kneževdvor na umjetnički izdjelanim kamenim stupovima, carinarnica (Sponza), Gospa, Sv. Vlaho i druge crkve, zatim mnoge vlasteoske palače, ukrašena pročelja, česme, svodovi, kipovi i klesarski ukrasi, raskošna ponutrica u crkvama — sve to bijaše, a još je i danas, tako neobično lijepo, da se je mladić Stipan, kojega opisuje 6. priča, morao i čuditi i diviti.

Dok je hrvatski narod u svim drugim krajevima patio i propadao zbog sudbonosnih događaja, koje prije ovdje opisasmo, ovaj mali djelić Hrvatske, na kojemu je živjela dubrovačka državica pod zaštitom Sv. Vláha (Blaža), ostao je srećom slobodan. Dubrovčani su, sa izabranom vlastelom i knezom na čelu državice, mudro vladali svojim gradom i zemljom, čuvali mir sa susjedima i radi zaštite priznavali vrhovništvo jake susjedne države (hrvatsko-ugarskih kraljeva 1358.—1526., a Turske 1526.—1684.) plaćajući im godišnji danak, brodili po morima, trgovali, radili i živjeli slobodni.

Tako je ovaj jedini naš grad uživao blagodati mira i domaćeg sklada te postao slavan sa svoje ljepote i bogatstva, svoje književnosti i znanosti, i dobio naziv »Hrvatska Atena«. (Atena je po cijelom svijetu čuveni grad stare Grčke, u kojemu su bile najljepše zgrade i spomenici te cvale škole, znanosti i umjetnosti.)

Ali je Dubrovnik zadesila neopisiva nesreća, kad je gotovo propao od velike trešnje (potresa). To je bilo 6. travnja 1667.

Grad se je za tili čas pretvorio u gromilu kamenja. Propade gornji dio Kneževa dvora, sruši se Gospina crkva do temelja, razvali se crkva Sv. Vlaha, a najveći dio samostana i kuća obrati se u hrpu ruševina. Veća polovina naroda u gradu izgibe, a knez i članovi Malog Vijeća (državne vlade) i polovica Velikog Vijeća (državnog sabora) pomriješe u ruševinama. More zapljusnu i poplavi jedan dio grada, a s drugoga kraja buknu požar.

Ali srećom jake zidine i kule gradske odolješe.

Grad je pomalo došao k sebi i spasio se u to najopasnije doba od pljačkaša i razbojnika, najviše trudom nekoliko domoljuba sa Nikolicom Bonom na čelu. Oni spasiše državno blago i crkvene svetinje, postaviše straže i očuvaše mir u gradu.

Dubrovnik je živeći u strahu podizao pomalo propali grad i opet uskrsnuo iz ruševina. Ali nikad više nije se obnovio onakav, kakav je bio prije velike trešnje.

U priči se spominju i knezovi ban Petar Zrinjski i Fran Krsto Frankopan.

Sudbina ovih junačkih vojskovođa svakom je Hrvatu poznata.

Tako u same četiri godine zadesiše dvije kobne nesreće hrvatski narod: 6. travnja 1667. razvali mu potres najljepši grad, a u istom mjesecu 1671., 30. travnja, poginuše mučenički prvi njegovi zatočnici, kojima u onim vremenima nije bilo zamjene.

7. POD LIPOM

Tko je pročitao, što je napisano uz 6. priču, taj će lakše razumjeti prilike u 17. vijeku, koje se ovdje opisuju.

Na kraju priče spominje se vojnik Anton, koji je bio kod »Kurfürsta« u Dresdenu (u Saskoj).

Hrvati su u ovo doba bili cijenjeni u Europi kao najbolji vojnici konjanici. »Kurfürst« (»izborni knez« — imao je pravo glasa pri izboru njemačkoga kralja) Ivan Juraj II., vladar kneževine Saske u Njemačkoj, osnovao je tjelesnu gardu od samih Hrvata konjanika (»Kroaten zu Ross«), koja je služila 1660.—1680., a bila je prva kneževa vojnička jedinica i pratila ga u svečanim prilikama.

Ivan Peranski bijaše zapovjednik ove garde i saski državni dostojanstvenik (namjesnik u jednom okružju i komornik).

Tko su Turci?

Turci su potekli iz Turkestana u Srednjoj Aziji, gdje su do 13. vijeka živjeli kao stočari. U 13. vijeku ostaviše svoju postojbinu i bježeći pred Mongolima padoše u Malu Aziju, gdje se stalno naseliše i namnožiše. Malo zatim — u 14. vijeku — prozvaše se po svome vladaru Osmanu, koji tu osnova samostalnu državu, OSMANLIJE.

Osmanlije ili Turci bijahu čuveni ratnici. Sultan njihov Orhan, sin Osmanov, uredi im stalnu vojsku od izvrsne pješadije (janjičari) i konjanika (spahija), koja je često u ratu počinjala nad neprijateljem i krvoprolića i okrutnosti, ali se je odlikovala vještinom, hrabrošću i vojničkim posluhom, te je naskoro postala najbolja vojska, kojoj je teško bilo naći premca na svijetu.

Ni jedna susjedna država nije im tada mogla odoljeti. Oni prijeđoše preko Dardanela u Europu, osvojiše veoma brzo sve bizantske pokrajine oko Carigrada i Grčku, zatim Bugarsku i Srbiju i napokon (1453.) sam Bizant (Carigrad), s kojim propade 1000-godišnje Bizantsko (Grčko) carstvo. Osvajač Carigrada bijaše Mehmed II. »El Fatih« (osvojitelj), onaj isti, koji će 10 godina kasnije provaliti u Bosnu.

U nebrojenim bitkama pobjeđivali su Turci. Kad bi pretrpjeli poraz, opet bi se vraćali sa sve većom silom, te su postali strah i trepet svim svojim susjedima. Osvajajući i rastući postade turska carevina najsilnijom državom u Europi. Najveći ugled i moć ona steče za sultana (»cara od Stambola«) Sulejmana Sjajnoga (1521.—1566.), koji je uza se imao kao velikoga vezira Hrvata Mehmed pašu Sokolovića. U Srednjoj Europi stigoše Turci sve do Beča.

Istom 1683. prestade dalje njihovo napredovanje, kad im vojsku, s kojom je veliki vezir Kara Mustafa opsjedao Beč, potukoše poljske i njemačke čete. Od te godine počinje Turska uzmicati i padati na sve niže grane, jer joj se bijahu i državnici i vojska iskvarili. Konačno 1913. izgubi u Europi sve zemlje osim jedne pokrajine pred Carigradom (Stambolom).

Hrvatska je bila na udarcu Turcima u doba, kad su oni bili u jeku svoje snage. Zato je i morala izdržati dugotrajne njihove navale, voditi ubitačne ratove, listom se dizati na obranu i boriti se u mnogim velikim i malim bitkama, o kojima govori povijest, a opjeva ih narodna junačka pjesma.

Ti ratovi su to gore razarali naša naselja, što je hrvatski narod bio u doba tih ratova podijeljen — prava je riječ — na dva tabora.

Već smo spomenuli, kako su se nakada i radi vjere vodili ratovi. Bilo ih je isto tako krvavih i u drugim narodima, u Njemačkoj (protestantsko-katolički ratovi, 150 godina), u Engleskoj i Francuskoj, a ostavljali su za sobom pravu pustinju.

Ali je davno prošlo doba vjerskih ratova.

Svaki prosvijetljen narod u Europi danas poštuje vjeru i vjerske svetinje svojih pripadnika, ma koju vjeru oni ispovijedali (ako ona ne služi drugom narodu ili državi, da njegove pripadnike otuđuju od vlastitog naroda), jer ista krv (podrijetlo) i jedna domovina vežu u vječnu zajednicu sve članove jednoga naroda, potiču ih na opraštanje, slogu i borbu za zajednički napredak i — ako treba — za obranu rođene zemlje.

Spomenusmo junačke pjesme, koje opjevaše djela starih Hrvata u stoljetnim borbama sred hrvatske zemlje.

U njima se spominju junaštva mnogih »Turaka«.

Mi na čelu ovih napomena upisasmo pitanje: Tko su Turci?

To je pitanje shvatio i mladi Stipan, kad se je kroz Bosnu vraćao iz grada na moru (6. priča).

Eno ono su Turci, koje u početku opisasmo: azijski narod, sasvim druge krvi, jezika, običaja i duše, nego što su junaci sa Krajine, što ih opisuje naša narodna pjesma.

Ima među tim junacima Udbinjana, Kladušana, Biščana, Livnjana, Jajčana: tu su čuvene mejdandžije Mujo od Kladuše, braća mu gojeni Halil i najmlađi Omer te još pet Hrnjica, pa lički Mustajbeg, buljukbaša Mujo, Nakić Husein, Tanković Osman, Kovačina Ramo, Blažević Omer i Đulić Ibrahim, pa Ogračević Mujo, Šuljagić Hehan, devet Poprženovića i mnogi drugi »Turci Krajišnici«, koji govore najljepšim hrvatskim jezikom, što su ga u svojim kulama naučili od rođenih matera, a turski ne znadoše nimalo, ako se koji štogod nije naučio od kakvog pravoga — Turčina.

Vi znate, mladi naši čitaoci, da su to Hrvati, kao i vi što ste, i sami se nazivahu »Turcima«, da označe svoju vjeru, a samo zato, što se je islamska vjera zvala turskom vjerom, a musliman Turčinom. Znamo već, zašto tako: S Turcima (Osmanlijama) je došao islam u naše krajeve, a tko je prigrlio vjeru, što su je oni ispovijedali, nazvao se i njihovim imenom.

A ti borci, koji su dugo bili najbolji sultanovi graničari, nisu zaostajali u srčanosti i hrabrosti iza junaka, koji stajahu kao živi zid na obrani Hrvatske — bana Zrinovića, bana Berislavića, Senjanina Ive, Smiljanića Ilije, Mandušića Vuka, Valjavca Tadije, Desančića Luke, pa Breulje Simuna, Tomića Mijata i drugih, što ih ovjekovječiše stihovi — jer su i jedni i drugi potomci istih pradjedova.

Već smo rekli, gdje je njihova starina.

Vidjeli smo, kako je mnogo našega svijeta u Bosni i Hercegovini prešlo na islam, a najviše pristaša »bosanske crkve«. Njihovi potomci, naši muslimani, nisu samo govorili ikavicom, najčistijim hrvatskim govorom (a i danas ih velik dio tako govori), nego su u svojim kućama i na zimskim sijelima stvorili naše prekrasne narodne pjesme: mejdanske, koje su se kazivale i s uživanjem slušale na muškim sijelima, i ženske, koje su se pjevale u kućama i po baščama.

(Matica Hrvatska je sabrala nekoliko stotina ovakvih pjesama, a god. 1942. će izdati jednu knjigu najljepših ženskih pjesama: Hrvatske narodne pjesme, knjiga X., (Haremske pričalice).

Neprijatelji hrvatskog naroda tvrdili su, da su bosansko-hercegovački muslimani po svome podrijetlu tuđi ovoj zemlji, da su se doselili iz Turske za vlade sultana nad Bosnom, t. j. da su uistinu Turci, dakle da pripadaju stranom narodu. Ali kako su oni starosjedioci u Bosanskoj Hrvatskoj, Hrvati po krvi i duši, koji imaju pravo na svoju 1300-godišnju djedovinu, za koju su braneći je sebi u novije doba ginuli od oružja istih Turaka (Osmanlija), to su oni sami, svijesni svoje starine, odbacili krivi naziv Turci. Oni kao vjernici islama, koji nije vjera jednoga naroda, jer ga ispovijedaju pripadnici mnogih i različnih naroda, od kojih svaki voli svoju domovinu, uobičajiše da se nazivaju pravim nazivom: muslimani, dok se kao potomci svojih djedova i djeca svoga naroda zovu onako, kako su im se i stari i u tuđini s ponosom zvali: H r v a t i.

Mirko Jurkić

SADRŽAJ.

Strana

NEVIDLJIVA KRALJICA
- Vjerenica kneza Tomislava 5
- Polazak na Duvanjsko polje 8
- Četiri kraljičina poklonika 10
- Kod kraljice 16

TEPCI PLAČU 17

ZA KULINA BANA I DOBRIJEH DANA 25

MARTIN I JURAJ
- Prvi susret 33
- Dva druga 38
- Posljednji pozdrav 46

OPET CVATU JAGLACI
- Na vrelima Bosne 51
- Ploča na rimskom Kapitolu 55
- Ujak fra Benignus 58

GRAD NA MORU
- Pod strmim brdom kraj mora 61
- Na putu 67
- U Dubrovniku 71
- Vidio sam divni grad 77

POD LIPOM 81

IZ HRVATSKE PROŠLOSTI — povijesne napomene . 91

KNJIGE I. KOLA

OMLADINSKE KNJIŽNICE MATICE HRVATSKE

Svezak 1. RUDOLF HORVAT: NA BEDEMIMA STARE HRVATSKE.
Povijesne pripovijesti iz XVI. vijeka.

Svezak 2. ZLATA PERLIĆ: UNUK MIJE CRNIĆA.
Pripovijest iz slavonskog sela.

Svezak 3. E. i B. ŠPOLJAR: MI PUTUJEMO.
Putopisna pripovijetka.

Svezak 4. MILUTIN MAYER: TATARI U HRVATSKOJ. Povijesna pripovijest iz XIII. vijeka. (U štampi).

Svezak 5. LJUBO BRGIĆ: SUNCE I MORE.
Doživljaji iz djetinjstva.

Svezak 6. ŠTEFA JURKIĆ: NEVIDLJIVA KRALJICA. Povijesne priče iz Bosanske Hrvatske.

K n j i g e 1., 4. i 6. preporučuju se kao opće štivo uz hrvatsku povijest zrelijim učenicima osnovnih, učenicima građanskih i nižim razredima srednjih škola.

K n j i g a 2. preporučuje se za odgoj karaktera mladeži u svim školama, a napose u gradskim školama za upoznavanje seoskog života.

K n j i g a 3. je za osnovne škole, dopuna zemljopisnoj nastavi; i k n j i g a 5. služi zemljopisnoj nastavi, a napose za upoznavanje života u Hrvatskom primorju.